

УДК 005.35:502.131.1:005.56

КП

№ державної реєстрації 0117U003924

Інв. №

Міністерство освіти і науки України

Сумський державний університет (СумДУ)

40007, м. Суми, вул. Р.-Корсакова, 2, тел. (0542) 66-51-10, факс (0542) 33-40-49

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

д-р. фіз.-мат. наук, професор

_____ А.М.Чорноус

ЗВІТ

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

Економіко-математичне моделювання механізму відновлення суспільної довіри до фінансового сектору: запорука економічної безпеки України

**РОЗРОБКА МЕТОДОЛОГІЇ ТА МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ
ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ТА МОНІТОРИНГУ РІВНЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ
ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ НА МІЖСОБИСТІСНОМУ,
ІНСТИТУЦІЙНОМУ ТА СИСТЕМНОМУ РІВНЯХ ЇЇ ПРОЯВУ
(проміжний)**

Начальник НДЧ

канд. фіз.-мат. наук, с.н.с.

Д. І. Курбатов

Керівник НДР

канд. екон. наук, п. н. с.

А.В. Буряк

2018

Рукопис закінчено 21 грудня 2018 р.

Результати роботи розглянуто науковою радою СумДУ, протокол від 27 листопада 2018 р. № 5

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, провідний науковий співробітник, канд. екон. наук, доцент	<hr/> (21.12.2018)	А.В. Буряк (вступ, розділ 2, 5, підрозділ 4.2, висновки)
Відповідальний виконавець, старший науковий співробітник, канд. екон. наук	<hr/> (21.12.2018)	М.М.Бричко (розділ 1, підрозділи 3.2 та 3.3, додаток А)
Старший науковий співробітник, канд. екон. наук	<hr/> (21.12.2018)	А.С. Ласукова (розділ 1)
Старший науковий співробітник, канд. екон. наук, доцент	<hr/> (21.12.2018)	Я.М.Кривич (розділ 2, 5, підрозділ 4.3)
Старший науковий співробітник, канд. екон. наук, доцент	<hr/> (21.12.2018)	А.Ю. Семенов (підрозділ 4.3, додаток Б)
Фахівець	<hr/> (21.12.2018)	О.С. Артеменко (розділ 1, підрозділи 3.1, 4.3)
Лаборант	<hr/> (21.12.2018)	В.В. Гребінь (розділ 1)
Виконавець за договором підряду, доктор екон. наук, доцент	<hr/> (21.12.2018)	О.В. Кузьменко (розділ 5, підрозділи 3.2 та 3.3)
Виконавець за договором підряду, канд. екон. наук, доцент	<hr/> (21.12.2018)	А.О. Бойко (розділ 2, 5, додаток В)
Виконавець за договором підряду	<hr/> (21.12.2018)	С.С. Полях (розділ 1)
Виконавець за договором підряду	<hr/> (21.12.2018)	В.В. Сердечна (підрозділ 3.1, розділ 5)
Виконавець за договором підряду	<hr/> (21.12.2018)	І.М. Кошлата (підрозділ 4.1)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 142 с., 29 рис., 19 табл., 3 дод., 88 джерел.

БІЗНЕС ЦИКЛ, ДЕТЕРМІНАНТИ ДОВІРИ, ДОВІРА ДО БАНКІВ, ДОВІРА ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ, ЕКОНОМІЧНИЙ ЦИКЛ, ІНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ, МІЖСОБИСТІСНА ДОВІРА, СИСТЕМНИЙ РІВЕНЬ, СУСПІЛЬНА ДОВІРА, ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР, ФІНАНСОВИЙ ЦИКЛ.

Об'єкт дослідження – соціально-економічні відносини, що виникають між фінансовими посередниками, нефінансовими корпораціями, домогосподарствами, державою та регуляторами у процесі функціонування фінансового сектору.

Мета роботи – формування теоретико-методологічних засад обґрунтування причин виникнення кризи довіри, поглиблення методичного інструментарію її аналізу та оцінювання, розвиток методології та практичних рекомендацій щодо відновлення суспільної довіри до фінансового сектору.

Під час дослідження використано такі методи як логіко-історичний, наукова абстракція, індукція та дедукція, аналіз та синтез, системно-структурний аналіз, багатофакторний регресійний та кореляційний аналіз, порівняльний та статистичний аналіз, аналіз часових рядів, методи соціологічного дослідження, зокрема опитування, спостереження та аналізу інформації соціологічних опитувань, експертних оцінок.

Виявлено інституційні деформації фінансового сектору України з урахуванням джерел її походження; обґрунтовано поведінкові дисбаланси у фінансовому секторі України з розмежуванням характеру їх походження. Розвинуто науково-методичний підхід до формалізації прояву суспільної довіри до фінансового сектору на міжособистісному, інституційному та системному рівнях її прояву. Розроблено методичні засади структурування факторів, що визначають суспільну довіру до фінансового сектору країни на міжособистісному, інституційному та системному рівнях її прояву.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1 Дослідження специфіки формування поведінкових дисбалансів та деформацій фінансового сектору України.....	6
2 Алгоритм ідентифікації та моніторингу рівня суспільної довіри до фінансового сектору та її детермінант.....	26
3 Системний рівень прояву суспільної довіри до фінансового сектору: розвиток підходів до оцінювання рівня та її детермінант.....	31
3.1 Сучасний стан суспільної довіри до фінансового сектору: міжнародний та вітчизняний аналітичний огляд	31
3.2 Моделювання циклічності суспільної довіри до фінансового сектору економіки та його основних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної системи).....	41
3.3 Науково-методичні засади визначення та оцінювання детермінант суспільної довіри до фінансового сектору України та її в'язь з фінансовим та бізнес циклом.....	51
4 Інституційний рівень прояву суспільної довіри до фінансового сектору: розвиток підходів до оцінювання рівня та детермінант.....	68
4.1 Довіра до центрального банку та її детермінанти: світовий та вітчизняний досвід.....	68
4.2 Науково-методичні засади оцінювання взаємозв'язку політичної довіри та довіри до Національного банку України.....	83
4.3 Довіра до банків та її детермінанти: огляд існуючих досліджень та реалізація розроблених науково-методичних підходів до оцінювання.....	91
5 Особистісний рівень прояву суспільної довіри до фінансового сектору: розвиток підходів до оцінювання рівня та взаємозв'язків.....	109
Висновки.....	121
Перелік джерел посилання.....	123
Додаток А Типологізація циклічних детермінант довіри до фінансового сектору економіки України.....	131
Додаток Б Результати опитування стосовно суспільної довіри до банків.....	134
Додаток В Особистісний рівень прояву суспільної довіри до фінансового сектору	141

ВСТУП

Криза довіри до фінансового сектору набула катастрофічного рівня, наслідком чого стало поширення тенденцій зберігання заощаджень населення поза фінансовою системою та значний обсяг тіньового сектору країни, що призводить до фінансового «голодування» реального сектору економіки та гальмування економічного зростання. Хоча питання необхідності відновлення довіри, як запоруки економічного та фінансового перетворення країни, все частіше сьогодні обговорюються в наукових та суспільних колах, однак вони все ще мають декларативний характер (іноді «популістський» з боку державних органів влади та іміджевий – з боку інституту фінансового посередництва), та не мають відповідного методологічного та методичного підґрунтя для вирішення проблеми відновлення довіри до фінансового сектору. Метою другого етапу є формування теоретико-методологічних засад обґрунтування причин виникнення кризи довіри та поглиблення методичного інструментарію її аналізу та оцінювання. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань на другий етап: дослідити специфіку формування поведінкових дисбалансів та деформацій фінансового сектору України; сформувати та формалізувати систему кількісних та якісних індикаторів суспільної довіри до фінансового сектору; структурувати фактори, що визначають суспільну довіру до фінансового сектору країни; розробити економіко-математичну модель поелементного та інтегрального оцінювання рівня суспільної довіри до фінансового сектору економіки. Другий етап наукової роботи передбачає розробку методології та методичного інструментарію оцінювання та моніторингу рівня суспільної довіри до фінансового сектору на міжособистісному, інституційному та системному рівнях її прояву, що реалізується шляхом формування багаторівневої системи ідентифікації рівня суспільної довіри до фінансового сектору з формалізацією її індикаторів на міжособистісному, інституційному та системному рівнях та виявленні взаємозв'язків між рівнями.

1 ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ ДИСБАЛАНСІВ ТА ДЕФОРМАЦІЙ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

З метою ідентифікації поведінкової природи трансформаційних змін банківської системи України та виокремлення етапів еволюції суспільної довіри проаналізовано основні показники діяльності банківської системи (обсяги депозитів та кредитів, динаміка депозитних та кредитних ставок, а також відношення курсу гривні до провідних іноземних валют) починаючи з часів її становлення по сьогоднішній день (1992–2017 рр.).

Перший етап – 1991–93 рр. Оскільки становлення та розвиток державності тісно взаємопов'язано з розбудовою головних інституцій, соціальна напруга в суспільстві, яка панувала в період 1991–1992 рр., мала вкрай негативні наслідки на формування та становлення банківської системи України. Графічне зображення еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України представлено на рис.1.1. Через відсутність конкретних реформ, в економіці країни панував повний хаос, який підривав довіру економічних агентів як до органів державної влади, так і окремих фінансових інституцій.

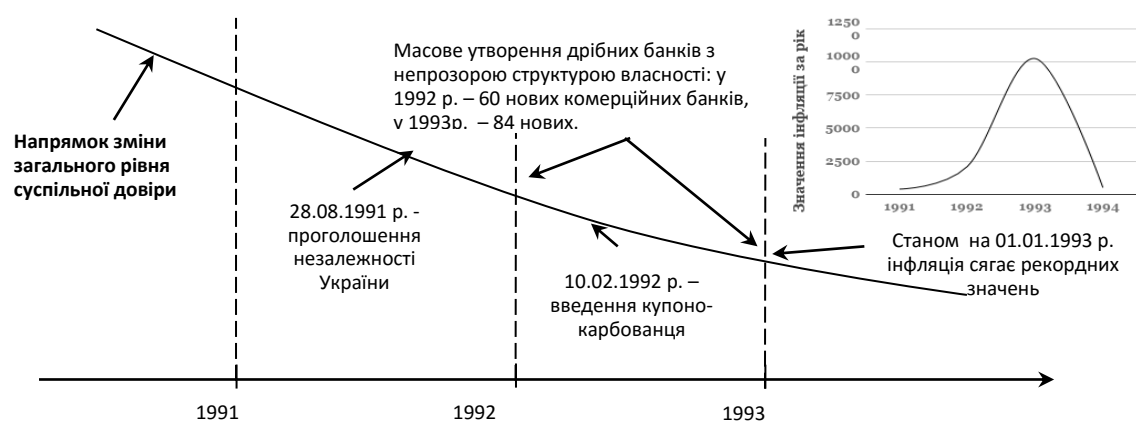

Рисунок 1.1 – Графічне зображення першого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

Тимчасова відсутність власної грошової одиниці в перші роки

незалежності України, недовіра суспільства до нововведеного у 1992 році купоно-карбованця підсилювали негативні настрої в суспільстві. Відсутність валютних резервів, покриття державного дефіциту через додаткову емісію грошових коштів, яка перетворилася у галопуючу інфляцію (в 1993 році перевищувала 10000%), та, відповідне, знецінення заощаджень населення підірвали впевненість у професіоналізмі дій керівництва Національного банку України. Криза довіри до НБУ як головного регулятора в галузі банківських послуг підсилилась також в наслідок недотриманням більшості комерційних банків вимог щодо формування необхідного розміру сплаченого та зареєстрованого статутного капіталу.

Перший етап становлення банківської системи також характеризувався великим рівнем суспільної недовіри до комерційних банків, які створювалися виключно з метою обслуговування комерційних інтересів фірм-одноденок своїх власників. Комерційні банки цього періоду створювалися з непрозорою структурою власності з метою мінімізації відомостей про акціонерів при його реєстрації в НБУ. Фонди грошових коштів комерційних банків формувалися за рахунок бюджетних коштів та оборотних коштів юридичних осіб. Через негативний досвід втрати власних заощаджень у «Сбербанку СРСР» та умов галопуючої інфляції довіра до банківських вкладів була мінімальна. Поведінковими мотивами формування інституційної довіри до банківських установ були: величина банку, наявність в структурі капіталу державної власності або заснування банку на основі філій всесоюзних банків галузевого спрямування. Це обумовило концентрацію банківських операцій у невеликій кількості банків, зокрема банк «Україна», Ощадбанк, Промінвестбанк та Укрсоцбанк.

Другий етап – 1994–98 рр. У період з 1994 р. по 1996 р. банки мали ряд проблем з розміщенням накопичених фінансових ресурсів. У зв'язку з цим 77 банків збанкрутувало, близько 60 – перебувало на межі банкрутства. За таких умов була відсутня будь-яка можливість формування навіть початкового рівня суспільної довіри. На початку другого етапу еволюції банківської системи

існувала лише довіра до окремих інституцій і, зазвичай, вона формувалась за рахунок рекомендацій знайомих або інсайдерів (працівників) цих банків. Проте, за допомогою міжнародних інститутів в Україні була проведена жорстка монетарна політика, яка дозволила стабілізувати фінансову систему країни, зміцнити довіру до національної валюти та ощадної функції комерційних банків. Це слугувало фундаментом для проведення грошової реформи у 1996 році, в основу якої було покладено офіційне введення в обіг національної валюти – гривні. Згодом протягом 1996–1997 рр. через зниження темпів інфляції до 10% почала спостерігатися відносна фінансова стабільність банківської системи, яка почала формувати початковий рівень суспільної довіри. Графічне зображення основних факторів ерозії суспільної довіри на другому етапі її еволюції в контексті розвитку банківської системи України зображено на рис. 1.2.

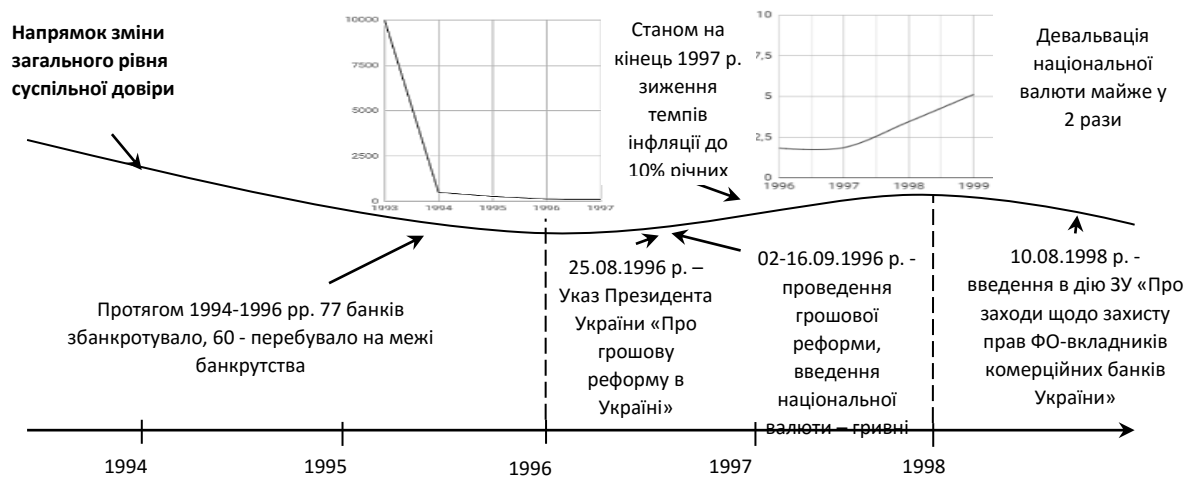

Рисунок 1.2 – Графічне зображення другого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

У 1998 році економіку України поглинула фінансова криза. Недовіра до банківської системи сформувала інституційні деформації у вигляді переходу розрахункових операцій між економічними агентами в «тінь» шляхом застосування бартерних угод чи векселів. Як наслідок, у розрахунках між суб'єктами господарської діяльності великими темпами зростали обсяги дебіторської та кредиторської заборгованості, погіршувалась платіжна

дисципліна.

Фінансова криза спровокувала відтік іноземного капіталу, зменшення обсягів валютних резервів, які використовувалися для підтримки валютного курсу, а також скасування у 1997 році обов'язкової реалізації частини валютного виторгу спровокувало його стрибок. Станом на 1998 р. курс гривні щодо долара США в середньому становив 3,45 грн/дол., а на 1999 р. – 5,13 грн/дол. Девальвація національної валюти спровокувала панічні настрої серед населення, які були підкріплені негативними фінансовими результатами діяльності великих комерційних банків, зокрема, АПБ «Україна». Таким чином, була відсутня суспільна довіра до всієї банківської системи, так і до окремих її інститутів (комерційних банків, національної валюти, НБУ). Головним з інструментів відновлення суспільної довіри до банківських установ був введений в дію у 1998 році Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Його успішна апробація при відкритті ліквідаційних процедур щодо збанкрутілих комерційних банків («Слов'янський», АПБ «Україна», «Наш банк») позитивно вплинула на поведінку вкладників в Україні за рахунок мінімізації побоювань фізичних осіб щодо втрати нагромаджених грошових коштів.

Третій етап – 1999–2004 рр. За рахунок введення в дію інституту страхування вкладів фізичних осіб та незначної стабілізації економічної ситуації в країні. На початок 2000-х збільшилася кількість домогосподарств, що мають банківські вклади, та частка депозитів домогосподарств в структурі пасивів українських банків в цілому. Також можна стверджувати, що введення такого механізму в дію стало поштовхом до формування гарного іміджу Національного банку України та формування необхідного рівня довіри до його дій. Використовуючи фінансові ресурси надані МВФ та Світовим банком, керівництву країни вдалося стабілізувати фінансовий сектор. Для забезпечення додаткового ресурсного потенціалу банківської системи керівництвом НБУ було прийнято ряд вимог щодо діяльності комерційних банків, зокрема, щодо мінімального статутного капіталу банку на рівні не нижчому як три мільйони

євро (до 01.01.2000 р.) та необхідності обов'язкового резервування грошових коштів з прибутку комерційний з метою покриття можливих збитків. Такі заходи забезпечення стабільності та контрольованості банківської системи позитивно вплинули на формування суспільної довіри як на системному рівні, так і до окремих інституцій (комерційних банків та НБУ). Таким чином, починаючи з 2001 р. активними темпами нарощуються обсяги кредитно-депозитних операцій комерційних банків як свідoctво підвищення рівня суспільної довіри економічних агентів (рис. 1.3).

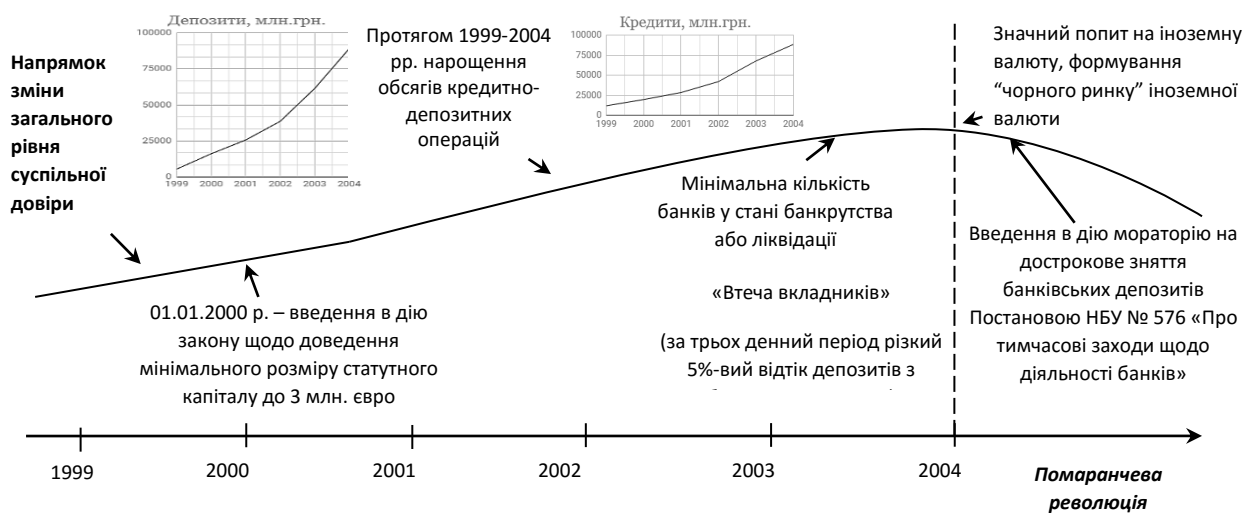

Рисунок 1.3 – Графічне зображення третього етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

Рівень суспільної довіри був підкріплений мінімальною кількістю банків, що знаходилися у стані ліквідації, а також приростом кількості комерційних банків з іноземним капіталом, які сприймалися як більш надійніші за вітчизняні. Економічні агенти оптимістично оцінили прихід іноземного капіталу до банківської системи оскільки такі банки запроваджували інноваційні технології банківської діяльності, а також новітні підходи ведення банківського бізнесу. Доказом позитивних кількісних та якісних змін у банківській системі стало динамічне зростання основних її параметрів, підвищення рівня капіталізації, зниження рівня проблемності, підвищення рівня довіри, покращення кількісної структури банківської системи.

Проте, нестабільна політична ситуація викликана Помаранчевою

революцією спричинила поведінкові дисбаланси (масова “втеча вкладників”) та інституційні деформації (“чорний ринок” іноземної валюти) банківської системи. Так, у 2004 році паніка серед домогосподарств призвела до різкого 5%-го відтоку депозитів з банківської системи. В цей період з метою стабілізації банківської системи НБУ Постановою № 576 «Про тимчасові заходи щодо діяльності банків» ввів мораторій на дострокове зняття банківських депозитів. Прагнучі зберегти власні накопичення, населення України здійснило значний тиск на валютну систему сформувавши можливості проведення валютних спекуляцій навколо фінансової системи країни. Через існуючі ліміти на валютні операції комерційних банків та неспроможність останніх у повній мірі задовольнити зростаючі потреби населення в іноземній валюті, валютний ринок перейшов в тінь. Більш того, і суб’єкти господарювання, і домогосподарства швидко пристосувалися до подібних інституційних деформацій фінансового ринку у вигляді валютних спекулянтів, оскільки в історичній пам’яті економічних агентів зберігся досвід купівлі дефіцитних товарів СРСР на “чорному ринку”. Проте, за рахунок валютних інтервенцій НБУ вдалося задовольнити попит населення у готівковій валюті через комерційні банки та стабілізувати курс національної валюти. Підвищення інституційної довіри до гривні пригальмувало розгортання спіралі інфляційно-девальваційних процесів в країні – падіння суспільної довіри було тимчасово призупинено.

Четвертий етап – 2005– 2010 рр. На початку даного періоду комерційні банки розширювали напрямки ведення банківського бізнесу, розробляли та впроваджували нові банківські продукти та послуги, вдосконалювали технологічні процеси, збільшували кількість філій та представництв, застосовували сучасні механізми корпоративного управління. Такі заходи сприяли збільшенню довіри до банківських установ, а також змінювали поведінкові мотиви економічних агентів на фінансовому ринку. Так, в умовах спадної динаміки ставок за депозитними вкладками як домогосподарства, так і суб’єкти господарювання орієнтувалися на якість (кваліфіковану допомогу

банківського персоналу) та зручність обслуговування (доступність відділень) в комерційному банку [1]. Четвертий етап еволюційного розвитку довіри характеризувався стрімким нарощенням ресурсної бази комерційних банків за рахунок переважання строкових депозитів над депозитами до запитання. Позитивні макроекономічні прогнози породжували позитивні настрої економічних агентів. За рахунок абсолютної суспільної довіри домогосподарств комерційні банки нарощували обсяги роздрібного кредитування (рис. 1.4).

Світові глобалізаційні процеси, які мали місце в Україні, збільшили експансію іноземних банків до 35% усієї банківської системи. Поширення іноземних банків, розширення масштабів та напрямків діяльності банківського бізнесу (надання “швидких” кредитів, послуг страхування, продаж квитків, тощо) призвело до зростання капіталізації банківського сектору економіки. Фінансіалізація економіки зростала зароджуючи передумови глибокої фінансової кризи.

Рисунок 1.4 – Графічне зображення четвертого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

У зв'язку зі світовою фінансовою кризою 2008–09 рр., у фінансовому секторі відбулися дестабілізаційні процеси. Даний період характеризується нестабільністю в економіці та стрімким знеціненням національної валюти. Підірвана довіра до національної валюти спричинила різке зростання неповернених кредитів. Так, прострочена заборгованість в банківській системі

України за 2008–2009 рр. зросла у вісім разів. При чому, неповернення кредитів було пов'язано з раціональними факторами падіння платоспроможності населення, а також поведінковими дисбалансами викликаними проблемністю банківських установ, відсутністю відповідної інфраструктури, слабкістю виконавчої служби. Більшість осіб, які отримали кредити, уникали відповідальності за виконання зобов'язань, оскільки не вважали за необхідне погашати заборгованість перед комерційним банком, який має незадовільний фінансовий стан та має велику ймовірність банкрутства.

Подібні тенденції зростання неповернених коштів економічними суб'єктами та неспроможність комерційних банків здійснювати управління нею, спровокували появу інституційних деформацій фінансового ринку у вигляді колекторських фірм. Законодавча неврегульованість зазначеного виду діяльності та відсутність державного органу виконавчої влади, що регулював би діяльність колекторських фірм, використання жорстких методів повернення проблемної заборгованості спричинили вкрай негативні почуття економічних агентів, які мали кредитні історії в комерційних банках. І хоча, колекторські фірми не були структурними одиницями комерційних банків, вони спровокували різке падіння інституційної довіри до банківських установ. Проблеми повернення раніше отриманих кредитів негативно вплинули на ліквідність банківської системи. Свідченням цього стала несвоєчасна виплата відсотків та повернення коштів вкладникам, а також введення тимчасових адміністрацій НБУ до банків. У наслідок вищезазначених причин рівень довіри економічних агентів до банківської системи сягнув свого мінімального значення.

З метою стабілізації фінансової ситуації в країні НБУ здійснив низку заходів у сфері регулювання ліквідності, формування процентної політики, регулювання вимог з формування банками обов'язкових резервів, а також цілої низки пруденційних вимог. Проте, надання кредитів рефінансування обмеженій кількості банків спровокувало значне зниження рівня довіри всередині банківської системи, так і до НБУ, зокрема. Таким чином, нестабільність

фінансового сектору економіки поширювала панічні настрої економічних агентів, перетворюючи ерозію в кризу суспільної довіри, яка мала вкрай негативні наслідки на розвиток реального сектору економіки. Починаючи з другої половини 2010 року, фінансова ситуація в країні стабілізувалась. І хоча, кількість банків у стані ліквідації зростала, комерційні банки почали запроваджувати різні стратегії відновлення суспільної довіри.

П'ятий етап – 2011–15 рр. Починаючи з другої половини 2010 року відбуваються позитивні зміни в динаміці показників економічного розвитку України, у тому числі на фінансовому ринку, що свідчили про формування позитивних тенденцій на етапі післякризового відновлення. Кількість проблемних банків з введенням тимчасової адміністрації залишається незмінною протягом 2011–2013 рр., збільшується кількість банків на стадії ліквідації, але виключно за рахунок банків четвертої групи [20]. Зростання процентних ставок за депозитами сприяло підвищенню рівня довіри економічних агентів, які були мотивовані раціональними чинниками примноження заощаджень. Даний етап характеризується поступовим збільшенням кредитування, депозитних вкладів та стабілізації валютного курсу в банківській системі України, яка спостерігалась до кінця 2013 р. (рис. 1.5).

Протягом 2011–2013 рр. комерційні банки активно запроваджували різні технології обслуговування клієнтів, запроваджували VIP сервіси, збільшували кількість робочих годин відділень банків, зменшували час на обслуговування клієнтів банківських установ з метою підтримки необхідного рівня довіри та лояльності до банківських установ. Впровадження у 2013 р. Безелю III, який різко посилив вимоги до капіталу і методів його формування, сприяв підвищенню надійності комерційних банків в очах економічних агентів. Проте, суспільна довіра не мала ознак стабільності. Коливання в першу чергу були пов'язані з поширенням серед населення чуток про дестабілізаційні процеси в Європі (виходу Греції з ЄС, можливий крах євро), відтік банків з іноземним капіталом, можливу політичну нестабільність країни через майбутні парламентські вибори.

Рисунок 1.5 – Графічне зображення п'ятого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

«Революція гідності», анексія АР Крим та розгортання військових дій на сході України, зниження реальних доходів населення, неефективність політичних рішень в економічній галузі сприяли поширенню песимістичних очікувань економічних агентів, спричиняючи ерозію суспільної довіри, яка виявляється у значному відтоку депозитних вкладень, зменшенню обсягів кредитування, збільшенню питомої частки проблемних кредитів. Так, упродовж 2014 року в наслідок розгортання інфляційно-девальваційних процесів та посилення військових протистоянь на Сході України домогосподарства почали масово вилучати депозити з банківської системи, і, як наслідок, – загалом за 2014 р. банківська система України втратила майже третину депозитних вкладів фізичних осіб. (рис. 1.5). Відповідно, внаслідок тотальної недовіри до гривні спостерігалось ажіотажне зростання попиту на іноземну валюту, який комерційні банки не могли задовольнити у повній мірі. Це спричинило розвитку нової хвилі інституційних деформацій у вигляді валютних спекулянтів, які мали місце у 2004, 2008–2009 рр. Водночас дефіцит довіри суб'єктів господарювання спричинив одночасне зменшення частки депозитів юридичних осіб та їх відтік у більш надійні та ліквідні банківські установи [2]. Даний етап розвитку суспільної довіри характеризувався значним

скороченням кредитування економічних агентів. Домогосподарства отримавши негативний досвід через неврегульованість валютних кредитів, а також суттєвим зниженням рівня реальних доходів населення, відповідно скоротили попит на споживче кредитування у всій вітчизняній банківській системі. Кредитування реального бізнесу також знаходилося в край важкій ситуації. Реальний сектор економіки знаходячись в складних макроекономічних умовах розвитку України протягом 2014–2015 рр. враховуючи рекордне збільшення облікової ставки НБУ використовував інші методи фінансування розширеного відтворення.

Водночас, відбувається значне погіршення якості кредитного портфеля комерційних банків. На тлі дефіциту суспільної довіри погіршується платіжна дисципліна позичальників, яка характеризує зростання частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитного портфеля за 2014 рік у 2 рази, а на кінець 2015 року порівнюючи з початком 2014 року – у 3 рази [3]. Зростання проблемної заборгованості спричиняє відповідне зростання витрат комерційних банків, пов'язаних з необхідністю формування резервів, а, відповідно, зменшення їх прибутковості або спричинення збитковості. Через історично сформовану недовіру до державних інституцій серед найбільш збиткових банків опинилися державні банки та банки з державною часткою у статуті (Укресімбанк, Ощадбанк, Промінвестбанк, Укргазбанк, тощо).

Починаючи з 2014 року рівень довіри до гаранта банківської системи сягнув мінімального значення. Невиважена грошово-кредитна політика, не налагоджений процес комунікації НБУ з суспільством, а також непрозорість надання та повернення кредитів рефінансування комерційних банків створював негативний імідж керівництва та формував підґрунтя для недовіри до НБУ. Порушення базового принципу надання кредитів рефінансування виключно на відновлення ліквідності комерційних банків призвів до того, що даний інститут не працював ефективно, а тільки спричиняв підозри у зловживаннях посадових осіб. Так, 16 комерційних банків, які отримали кредити рефінансування від НБУ вже не є учасниками банківської системи. Банкрутство великих

комерційних банків, а також відкликання ліцензій восьми десяткам банків, призвели до загострення системної недовіри.

Другорядними факторами кризи довіри до банківської системи стали запровадження військового та пенсійного зборів на проценти з депозитів вкладників та операцій з купівлі іноземної валюти. Економічні агенти намагаючись мислити раціонально не звертались до банківських установ при необхідності проведення валютних операцій, створюючи умови для розвитку інституційних деформацій. Використовуючи характеристики недовіри М. Догана [24] можна стверджувати, що оскільки поведінкові дисбаланси на фінансовому ринку мали ознаки хронічних, дефіцит суспільної довіри зачіпав велику кількість інститутів (тобто мав структурний характер), а також враховуючи його раціональне підґрунтя (базувався на зниженні реальних доходів економічних агентів, прихованій інфляції, девальвації національної валюти), у період 2014–2015 рр. банківська система України стикнулася із найбільш глибокою кризою довіри за часи свого існування.

Шостий етап – 2016– поточний час. Подальший період еволюції суспільної довіри характеризувався повільними темпами відновлення довіри до банківської системи. Так, протягом 2016–2017 рр. повільними темпами відновлювалась активність фізичних осіб на депозитному ринку. І хоча в структурі зобов'язань комерційних банків переважають короткострокові депозитні вклади строком до 1 року, починаючи з 2017 року прослідковується позитивна тенденція до зростання обсягу вкладів на вимогу. Незначно зросли обсяги кредитування реального сектору економіки. Націоналізація АКБ “Приватбанк” хоча і мала великого резонансу у ЗМІ, проте призвела до падіння інституційної довіри виключного до цього комерційного банку. Вкладники побоюючись можливої втрати своїх накопичень та недовіри до державних інституцій спричинили значний відтік ресурсної бази АКБ “Приватбанк”. Проте, виважена інформаційна політика керівництва банку та НБУ дозволила стримати паніку серед населення.

Слід також відмітити таку інституційну деформацію фінансового сектору України як недостатній рівень прозорості, прояв якої посилюється на фоні втрати довіри учасників ринку у зв'язку з численними банкрутствами банківських установ, незахищеністю прав вкладників, низьким рівнем прозорості вітчизняних банківських установ щодо структури власності, а також здійснення банківських операцій, пов'язаних з інтересами власників банків тощо.

Відповідно до міжнародних методик, зокрема зведеного індексу прозорості Е. Найєра [4] слід відмітити, що рівень прозорості 10 найбільших банків України останні роки можна визначити як середній (рис. 1.6). Банки не розкривають в достатньому обсязі інформацію стосовно позабалансових статей, проблемних кредитів, компонентів регулятивного капіталу, непроцентних доходів, а також наявна недосконала класифікація кредитів щодо контрагентів та пов'язаних осіб.

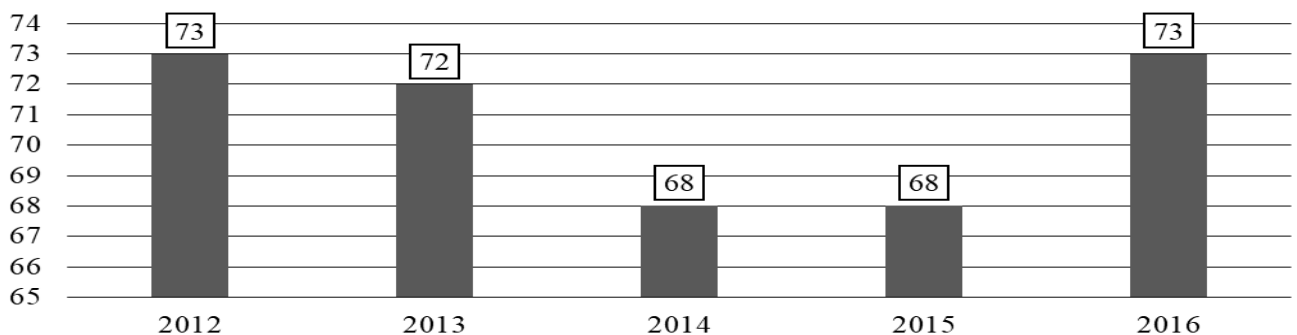

Рисунок 1.6 – Динаміка зведеного індексу прозорості Е. Найєра 10 найбільших банків України станом на 01.01.2013 – 01.01.2017 рр., %

Зниження рівня прозорості в 2014 та 2015 рр. спричинено відсутністю розкриття повної або часткової інформації стосовно торгових та інвестиційних цінних паперів, позабалансових статей та відсутністю у деяких банків деталізованої інформації стосовно компонентів регулятивного капіталу.

Слід зазначити, що найнижчий рівень забезпечення прозорості серед аналізованих банків був у ПАТ «НАДРА», ПАТ «ДЕЛЬТА БАНК», ПАТ

«ПРОМІНВЕСТБАНК» та ПАТ «УКРСОЦБАНК». При цьому ПАТ «ДЕЛЬТА БАНК» та ПАТ «НАДРА» у 2014 році були визнані неплатоспроможними.

На основі даних рейтингового агентства «IBI-Rating» [5] слід зазначити, що банки третьої та четвертої групи в період реформування банківського сектору країни підвищили свій рівень забезпечення транспарентності діяльності порівняно з минулими роками. Однак, найбільший рівень прогресу демонструють банківські установи першої групи. Найбільш повно надається інформація стосовно квартальної та річної звітності, обов'язкових економічних нормативів НБУ. Це пов'язано переважно з тим, що НБУ висуває обов'язкові вимоги стосовно розкриття даної інформації. Також спостерігається тенденція до публікації банками звітності відповідно до МСФЗ. Також посилення вимог НБУ стосовно розкриття інформації щодо структури власності підвищило рівень розкриття інформації саме в даному розділі показників (до 81%). Крім того, значно покращився показник розкриття інформації про стан корпоративного управління, зокрема, публікація на офіційних сайтах статуту і внутрішніх документів, що регламентують роботу органів управління банку, а також надання банками більш докладної інформації про органи управління та посадових осіб.

Проте, третя група банків за рівнем активів є групою з самим низьким рівнем інформаційної прозорості (65%), при чому на неї припала третина всіх банків, в які протягом 2014 року була введена тимчасова адміністрація або стосовно яких почалася процедура ліквідації. На зростання рівня транспарентності банків четвертої групи вплинув такий фактор, як визнання неплатоспроможними ряд банків, які мали низький загальний показник транспарентності. Банки даної групи продемонстрували найнижчий відсоток прозорості щодо розділу загальної інформації, особливо в частині інформації щодо партнерів, пов'язаних компаній та власників. Низька оцінка рівня системи корпоративного управління банків зумовлена незадовільним рівнем розкриття інформації про членів правління та наглядової ради. Так, більшість банків зазначило лише прізвище, ім'я та по батькові членів наглядової ради, а в

значної частини банків навіть відсутня інформація про її склад. Загалом це спричинено тим, що в четвертій групі знаходилась найбільша кількість кептивних банків, обслуговуючих вузьке коло пов'язаних компаній і фізичних осіб.

Характерним і очікуваним став той факт, що великі банки з більшою готовністю розкривають додаткову інформацію стосовно своєї діяльності, окрім обов'язкової. Банки з іноземним капіталом в своїй більшості достатньо повно та своєчасно розкривають інформацію про стан корпоративного управління. Такий підхід пояснюється багаторічними європейськими традиціями, але також чітко визначеними вимогами міжнародних стандартів забезпечення транспарентності.

Підводячи підсумки, слід відзначити поліпшення рівня забезпечення транспарентності банків за останні роки, але на сьогоднішній день залишаються найменш опрацьованими аспектами діяльності банків саме якість опублікованої інформації, а саме її впорядкованість і доступність з точки зору логічності розміщення на офіційних веб-сайтах банків (тільки невелика кількість банків розміщують на сайтах зведені та узагальнені дані у вигляді інфографік, презентацій, графіків та ін), інформація стосовно політики винагород топ-менеджменту банківських установ, результатів стрес- та бек-тестування, а також повної та якісної інформації стосовно банківських продуктів. Вагомий внесок у посилення проблеми недовіри до банків робить відсутність/недостовірність або нерозуміння споживачем банківських послуг інформації щодо умов користування продуктами та послугами банку, особливо в частині ризиків та ціни.

Враховуючи відсутність достатньої уваги розкриттю інформації стосовно фінансових продуктів в процесі оцінки рівня транспарентності діяльності банків пропонується оцінювати транспарентність банків з урахуванням складової – транспарентності фінансових продуктів та послуг банку. Даний методичний підхід базується на бальній оцінці, тобто інтегральний індекс транспарентності діяльності банку представляє собою процентне співвідношення між сумою балів

за всіма блоками (критеріями), які отримав банк за результатами оцінки на базі визначених індикаторів якості розкриття інформації та максимальною кількістю балів, що може бути отримана банком відповідно до даної методики. Кожний індикатор якості розкриття інформації оцінюється в 1 бал, якщо інформація розкривається повністю, є достатньо зрозумілою для сприйняття суб'єктами ринку та є релевантною на даний момент аналізу; 0,5 балів – інформація розкривається частково або в незрозумілій формі для розуміння суб'єктами ринку; оцінка 0 балів ставиться, якщо інформація стосовно даного індикатора відсутня.

Сформовано чотири критерія (блоки) транспарентності діяльності банків, при чому розкриття інформації щодо кожного критерію є необхідним для аналізу діяльності банку на ринку. Розкриття загальної інформації про банк надасть уявлення учасникам ринку про мету створення банківської установи, головні стратегічні цілі, а також місце банку на ринку фінансових послуг. Якісне та актуальне розкриття інформації стосовно операційної діяльності банку та фінансової звітності дозволить оцінити якість та ефективність здійснення діяльності банку, визначити рівень ризикованості банку, а також «апетит» до ризику. Інформація стосовно структури власності та корпоративного управління дозволить суб'єктам ринку ознайомитись з принципами ведення бізнесу власниками банку, рівнем впливу кінцевих власників та вищого керівництва на ефективність діяльності банку. Крім того, розкриття достовірної та повної інформації про наявні в банку продукти та послуги дозволить учасникам ринку виявити для себе найоптимальніший продукт або послугу, що задовольнить його потреби, а наявність зведених звітів щодо умов продуктів та послуг, фінансового калькулятора та допоміжних відео допоможе пришвидшити прийняття рішень споживачів шляхом можливості легко порівнювати продукти та послуги, а також полегшення розуміння природи та механізму реалізації фінансового продукту. Апробацію підходу здійснено на прикладі 10 найбільших банків України (табл.1.1). Найбільш прозорою виявилась загальна інформація про банки та структуру власності. Однак, банки розкривають недостатньо інформації про корпоративну соціальну відповідальність та рейтинги банківських установ.

Таблиця 1.1 – Рівень транспарентності діяльності 10 найбільших вітчизняних банків за основними критеріями станом на 01.01.2013-01.01.2018 рр., % *)

Рік	Основні показники			
	Загальна інформація про банк	Розкриття фінансової звітності та операційної діяльності банку	Структура власності та корпоративне управління	Інформація про фінансові продукти банку
2012	80,7	67,9	77,1	64,2
2013	80,6	68,0	78,3	66,6
2014	81,2	70,0	82,5	67,5
2015	78,7	70,7	85,4	67,5
2016	77,8	69,7	85,8	69,2
2017	75,5	68,3	84,4	70,1

*власні розрахунки

Проаналізувавши критерій транспарентності фінансових продуктів та послуг банків, можна зробити висновок про недостатній рівень надання інформації про повну вартість продуктів, а також допоміжних відео та зведених звітів щодо основних умов продуктів та послуг банків, що ускладнює розуміння споживачів про загальну суму витрат за певним продуктом та не дає можливості швидко та якісно порівнювати запропоновані продукти банківських установ. Тільки дві банківські установи з 10 найбільших мають певні звіти щодо переліку продуктів та їх умов, що свідчить про неякісне розкриття інформації найбільшими банками України. Також банки не розкривають всієї інформації стосовно витрат, зокрема комісій, зборів та додаткових послуг, в більшості випадків інформація про вартість продукту зосереджена на процентних ставках та основних комісій, що призводить до приховування банками достовірної вартості продукту та послуг. Однак, слід зазначити, що банки публікують на своїх веб-сайтах умови та правила надання банківських послуг банком, що підвищує транспарентність банку та надає можливість споживачам ознайомитись з основними правами, правилами та обов'язками, зразками договору тощо. Таким чином, проаналізувавши даний блок, слід відмітити необхідність підвищення забезпечення транспарентності фінансових

продуктів та послуг банків шляхом впровадження регулятором нових стандартів та рекомендацій стосовно даного питання.

В контексті дослідження поведінкових дисбалансів фінансового сектору України слід також відмітити особливості, пов'язані зі споживачами фінансових послуг, зокрема це низький рівень фінансової грамотності населення; недостатній рівень заощаджень та неефективна система накопичення фінансових активів; низький рівень активності домогосподарств на фондовому ринку (у тому числі заможних та фінансово обізнаних) [6]. Очевидно, що проблема фінансової грамотності населення виступає наріжним каменем поведінкової економіки й низький її рівень пояснює багато помилок у фінансових та інвестиційних рішеннях споживачів фінансових послуг. Так, за даними колективу авторів на чолі з Л. Клаппер [7] рівень фінансової грамотності в Україні серед дорослого населення складає 40 %. Більш розширений аналіз фінансової грамотності українського населення був проведений Агентством США з міжнародного розвитку у 2010 р., який засвідчив її низький рівень. Серед ключових висновків, які характеризують портрет українського споживача фінансових послуг варто відзначити такі [8]:

- низький рівень знання основ фінансової математики (лише 22 % респондентів дали правильну відповідь на 5-6 запитань із 7);
- дуже низький рівень фінансової обізнаності та знань щодо прав споживачів (лише 2 % осіб відповіли правильно на 10 і більше з 15 питань);
- критично низький рівень довіри до фінансового сектору (визначається через дуже обмежений перелік послуг, якими користуються споживачі, низький рівень заощаджень, негативний досвід співпраці з фінансовими установами, надання переваги готівці тощо);
- використання неавторитетних каналів отримання фінансової інформації (кожен другий респондент використовує досвід знайомих або родичів під час прийняття рішення щодо започаткування співпраці з фінансовим агентом на ринку фінансових послуг).

У той же час, за даними дослідження [9], 48 % усіх респондентів (N=2410) зауважили, що не потребують додаткових знань щодо особистих фінансів. Поряд з цим, частка витрат у доходах є найбільшою у тих респондентів, які отримали лише початкову освіту. Аналіз сукупних витрат домогосподарств України за останні роки у контексті досліджуваної проблематики засвідчує дуже низький рівень фінансової активності домогосподарств, де на неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо) припадає лише 7 % (за 9 міс. 2017 р.) усіх витрат [10]. З одного боку, невисокий рівень фінансової грамотності не дозволяє правильно та ефективно використати власні кошти, що приносило б суттєвий (відчутний) дохід. З іншого боку, за даними Центру Разумкова, яким було проведено соціологічне дослідження «Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації», довіру до банків висловили лише 10,4 % респондентів [11]. Це критично низьке значення, яке виступає головним фактором, що обмежує залучення фінансовими інституціями вільних грошових коштів потенційних споживачів фінансових послуг. За даними дослідження [9], у 2016 р. більшість фізичних осіб (68 %) не мали ні депозитів, ні заощаджень в готівці (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Розподіл між доходами і витратами населення: ставлення до заощаджень, % від відповідної групи респондентів, (N=2410) [9]

	Обсяг доходу			
	до 4000 грн.	4001 – 6000 грн.	6001 – 8000 грн.	більше 8000 грн.
Мають лише депозити	2,6	2,1	2,3	3,1
Заощаджують лише в готівці	17,4	20,1	27,6	30,8
Мають і депозити, і заощадження в готівці	2,4	8,3	4,9	11,0
Не мають ні депозитів, ні заощаджень в готівці	77,6	69,5	65,3	55,1

Якщо розглядати стан ринку безготівкових розрахунків, то варто зауважити про позитивну тенденцію зростання кількості розрахунків платіжними картками. За останні п'ять років відбулося зростання частки безготівкових платежів з 12,4 % станом на 01.01.2013 р. до 39,3 % станом на 01.01.2018 р. Щодо обсягів таких розрахунків, у 2017 р. відбулося їх зростання на 46,2 % у порівнянні з 2016 р. Аналіз розподілу безготівкових операцій з використанням платіжних карток у 2017 р. свідчить про переважання платежів за операціями в мережі Інтернет (38,8 %) та розрахунків у торгівельній мережі (31,9 %) [12]. Це, безумовно, позитивний аспект, який свідчить про зміну пріоритетів зберігання коштів у вітчизняного споживача.

Проведений аналіз доходів та умов життя населення і домогосподарств України виявив невисокий рівень якості життя, оскільки більша частина отриманих доходів витрачається на задоволення базових потреб. Фінансова активність потенційних споживачів фінансових послуг є незначною, що пояснюється не лише не високим рівнем доходів, а й низьким рівнем фінансової грамотності населення, впливом оточення, недовірою до банківської системи. Це дозволяє стверджувати про ймовірний вплив поведінкових аспектів, пов'язаних із особистим досвідом (частіше за все позитивним) користування послугами фінансових інституцій, ставленням до ризику (пере- або недооцінка власних можливостей), характером переконань споживачів (занадто оптимістичні або навпаки песимістичні очікування). Подальше вивчення зазначених аспектів поведінки споживачів фінансових послуг дозволить своєчасно попереджувати / уникати функціональних деформацій фінансової системи та сприяти її сталому розвитку.

2 АЛГОРИТМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА МОНІТОРИНГУ РІВНЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ТА ЇЇ ДЕТЕРМІНАНТ

З метою розробки методології та методичного інструментарію ідентифікації та моніторингу рівня суспільної довіри до фінансового сектору першочерговим завданням є конкретизація об'єкта довіри – фінансового сектору. Фінансовий сектор є складною соціально-економічною системою, яка передбачає взаємодію як економічних агентів (індивідуумів), так і інститутів (у тому числі соціальних, політичних, правових, етичних) та організацій. Це вказує на важливість поєднання декількох методологічних підходів дослідження: 1) поведінкового – на рівні економічних агентів, який дозволяє врахувати їх індивідуальні психологічні та емоційні фактори під час прийняття рішень; 2) інституційного – на рівні інститутів, який враховує особливості функціонування та взаємодії соціально-економічних інститутів, структур та систем. Складність взаємовідносин у фінансовому секторі актуалізується під час пошуку джерел (факторів) відновлення суспільної довіри до нього, які відповідно можуть мати які індивідуальний (психологічний) характер походження, пов'язаний з довірою економічних агентів один до одного; так і інституційний характер, який вказує на нестабільність соціально-економічних інститутів, та, як наслідок, втрату впевненості агентів. З економічної точки зору «суспільна довіра» є характеристикою взаємовідносин між економічними агентами та базується на очікуваннях однієї сторони щодо виконання обов'язків іншою стороною чи об'єктом, а ситуація невизначеності та ризиків призводить до коливань у таких очікуваннях. У своєму зверненні Голова Ради з фінансової стабільності наголошує на необхідності розмежування довіри – між банками та їх акціонерами, позичальниками, наглядовцями; між наглядовцями в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються [13]. Багатоаспектну природу прояву довіри покладено в основу дослідження глобальної фінансової кризи у роботі Gillespie та Hurley [14], яка викликана втратою довіри до різних

суб'єктів фінансового сектору – індивідуальних агентів (інвесторів, працівників і т.д.), організаційних інститутів (Lehman Brothers, Citibank), окремих ринків (фінансових, страхових) та окремих представників/носіїв суспільних інтересів (регуляторів, уряду країни). Виходячи з цього, джерела відновлення суспільної довіри слід розглядати на основі багаторівневої та взаємопов'язаної системи рівнів дослідження фінансового сектору – міжособистісного, інституційного та системного (рис.2.1).

1 етап алгоритму. Структуризація об'єкта дослідження за рівнями дозволяє виокремити джерела (рівні) відновлення суспільної довіри до фінансового сектору.

Першим джерелом (рівнем) дослідження суспільної довіри до фінансового сектору є міжособистісна довіра між економічними агентами (відома як *generalised trust*) та характеризує їх готовність до встановлення домовленостей, співробітництва та кооперації, знижуючи тим самим трансакційні витрати та підвищуючи економічну ефективність в економіці. З економічної точки зору, особливого значення набуває концепція соціального капіталу, яка дозволяє досліджувати довіру між економічними індивідуумами як суспільний ресурс, який має позитивний вплив на економічні індикатори розвитку країни. Застосування концепції соціального капіталу під час дослідження суспільної довіри дозволяє врахувати, з одного боку, індивідуальні економічні мотиви індивідуума, а, з іншого боку, соціально сформовану мотивацію економічних агентів на основі звичок та традицій.

Наступним джерелом (рівнем) дослідження суспільної довіри до фінансового сектору є – інституційний, який характеризує очікування економічних агентів та їх ставлення до інститутів економічної системи – зокрема фінансового сектору, органів державної влади та інших. Довіра до таких інститутів формується на основі впевненості у стабільному виконанні покладених на них функцій. Відтак стабільний та якісний рівень функціонування таких інститутів формує впевненість економічних агентів, та, як наслідок, довіру, що безпосередньо визначає їх майбутню поведінку.

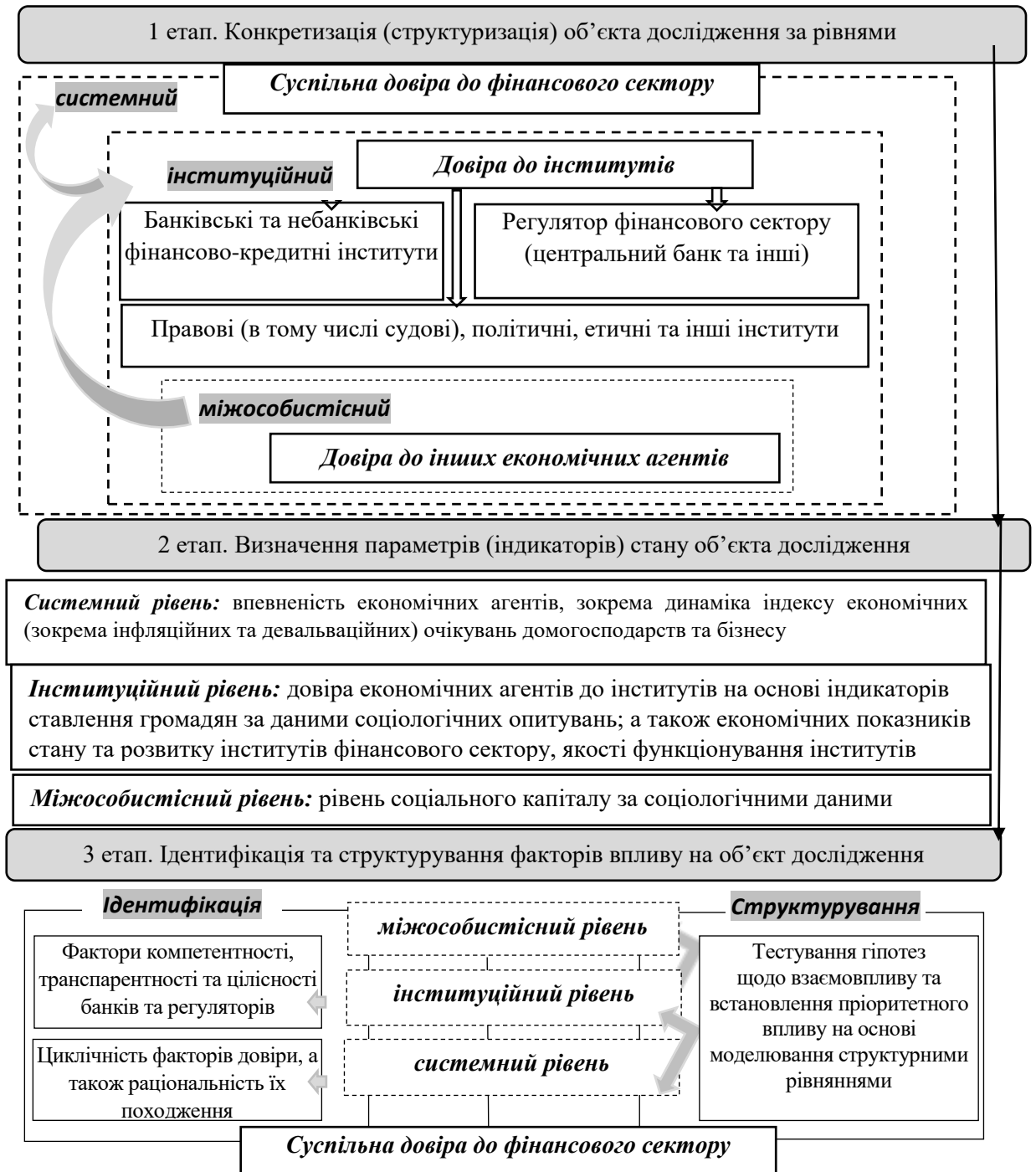

Рисунок 2.1 – Алгоритм ідентифікації та структурування факторів відновлення суспільної довіри до фінансового сектору

Останнім джерелом (рівнем) дослідження суспільної довіри до фінансового сектору є системний, який є результатом комплексної взаємодії інституційного та міжособистісного рівнів довіри та характеризується впевненістю у функціонуванні фінансового сектору. В контексті фінансового сектору ключова роль належить цінovій і фінансовій стабільностям, які є

ключовими таргетами сучасних центральних банків та регуляторів грошово-кредитного ринку.

2 етап алгоритму. Визначення параметрів (індикаторів) стану суспільної довіри до фінансового сектору.

З метою ідентифікації та структурування факторів відновлення суспільної довіри до фінансового сектору потребує визначення результируючих індикаторів її поточного стану. На системному рівні таким показником є впевненість економічних агентів, зокрема динаміка індексу економічних очікувань домогосподарств та бізнесу; на інституційному рівні – довіра економічних агентів до інститутів на основі індикаторів ставлення громадян за даними соціологічних опитувань; а також економічних показників стану та розвитку інститутів фінансового сектору, якості функціонування інститутів; на міжособистісному – рівень соціального капіталу за соціологічними даними.

3 етап алгоритму. Ідентифікація та структурування факторів впливу на об'єкт дослідження

Із розвитком фінансового сектору та створенням/ускладненням нових фінансових інститутів, інструментів, технологій відбувається зміщення акцентів у відносинах економічних агентів та інститутів – мінімізується роль та значення міжособистісної довіри та зростає роль інститутів та структур фінансового сектору, в тому числі значення регуляторних систем у забезпеченні стабільності фінансового сектору. Враховуючи також той факт, що ідентифікація факторів впливу на міжособистісну довіру (*перший рівень та джерело відновлення суспільної довіри до фінансового сектору*) має передусім психологічний контекст та є предметом дослідження психології та соціології, більш важливого значення набуває ідентифікація факторів впливу саме на інституційному та системному рівнях дослідження суспільної довіри до фінансового сектору. В економічних дослідженнях виокремлюється декілька складових (детермінантів), на основі яких формується довіра до інституту, при цьому склад та сила впливу цих детермінант інституційної довіри залишається малодослідженим. Ключовими є наступні: 1) Компетентність розглядається з

позиції виконання інституту своїх основних функцій та зобов'язань, що відображає рівень його експертності. 2) Транспарентність включає в себе інформаційну прозорість та відкритість для всіх зацікавлених сторін, включаючи інформацію не лише про діяльність, а й продукти та послуги. Ця складова інституційної довіри зазвичай є частиною комунікаційної стратегії інституту. 3) Цілісність включає в себе етичні відносини із зацікавленими сторонами, спільність цінностей та поглядів, та відображається рівнем соціальної відповідальності перед суспільством під час виконання своїх функцій. На системному рівні ідентифікація факторів суспільної довіри передбачає визначення циклічності довіри та її основних факторів, а також раціонального/ірраціонального характеру їх походження шляхом тестування гіпотез раціональних/ірраціональних очікувань.

Структурування факторів суспільної довіри до фінансового сектору передбачає дослідження взаємного впливу та зв'язків між рівнями та їх відповідними факторами. Так, наприклад, за результатами реалізації наукового проекту з вивчення питань впевненості та довіри у фінансовому секторі Нідерландів [15] доведено позитивний зв'язок міжособистісної довіри та довіри до Парламенту, центрального банку, бізнесу в цілому, банків та небанківських фінансових установ, національної одиниці євро. Водночас напрямок взаємозв'язку залишився невизначеним – 1) високий рівень довіри в суспільстві стимулює транспарентну та відкриту поведінку банків та відтак формує високий рівень довіри до них; 2) високий рівень довіри до інститутів країни формує довірливу поведінку і серед інших економічних агентів. Відтак емпіричної перевірки потребує виявлення взаємозв'язку: по-перше, довіри до інститутів фінансового сектору, зокрема банків, та міжособистісної довіри між громадянами; по-друге, довіри до інститутів фінансового сектору, зокрема банків, та довіри держави в цілому та судів як інститутів, які захищають права кредиторів та споживачів фінансових послуг.

3 СИСТЕМНИЙ РІВЕНЬ ПРОЯВУ СУПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ: РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТА ЇЇ ДЕТЕРМІНАНТ

3.1 Сучасний стан суспільної довіри до фінансового сектору: міжнародний та вітчизняний аналітичний огляд

Одним із наслідків глобальної фінансової кризи 2008 року є втрата суспільної довіри до фінансового сектору, яка є умовою ефективних соціальних, економічних та політичних трансформацій в країнах світу. Це актуалізує проведення аналітичного огляду сучасного стану суспільної довіри до фінансового сектору в світі та Україні зокрема.

Щодо світових тенденцій виміру довіри до фінансового сектору, то одним із індикаторів виміру можна вважати опитування, яке проводиться глобальною маркетинговою компанією Edelman Trust Barometer та охоплює респондентів з 27 країн світу. Питання звучить так: «Будь ласка, вкажіть, скільки ви довіряєте підприємствам у кожній з наступних галузей. Будь ласка, використовуйте 9-бальну шкалу, де 1 – означає, що ви «не довіряєте їм взагалі», а 9 означає, що ви «їм довіряєте» [16, с. 46]. Результати опитування зображено в таблиці 3.1.1

Таблиця 3.1.1 – Рівень довіри до галузей економіки у 2014 -2018 роках, %

Галузь економіки	2014	2015	2016	2017	2018	Тенденція за 5 років
Технології	75	73	74	75	74	-1
Охорона здоров'я	-	-	62	66	64	-
Енергетика	57	56	58	62	63	+6
Їжа та напої	64	63	64	66	63	-1
Телекомунікації	61	59	60	63	63	2
Автомобільна промисловість	69	66	60	65	62	-7
Розваги	64	63	64	64	62	-2
Споживчі товари	61	60	61	63	60	-1
Фінансовий сектор	48	48	51	54	54	+6

З таблиці 3.1.1 видно, що незважаючи на позитивну динаміку відновлення довіри (за досліджуваний період зростання становило 6%) найнижчий рівень

довіри спостерігається саме до фінансового сектору, який коливається від 48 % до 54%. Опитування Edelman виділяє таку градацію довіри: до 50 % - спостерігається недовіра до певної галузі; 50-60% - нейтральний рівень та понад 60 % - існує довіра населення до галузі. Отже, враховуючи цю класифікацію, можна сказати, що фінансовий сектор так і не зміг завоювати повну довіру, адже у 2014-2015 роках спостерігалася недовіра до фінансового сектору, а у 2016 -2018 роках – рівень довіри знаходить у нейтральному секторі.

У розрізі цього ж питання у звіті компанії Edelman Trust Barometer Financial Services Results за 2017 рік, було досліджено рівень довіри до сектору фінансових послуг за критерієм фінансової грамотності населення (рис. 3.1.1), який визначено шляхом опитування респондентів з 25 країн світу [17, с. 25] та рівня довіри до фінансового сектору в розрізі послуг та підгалузей сектору (рис. 3.1.2), який визначено шляхом опитування респондентів з 28 країн світу [17, с. 26].

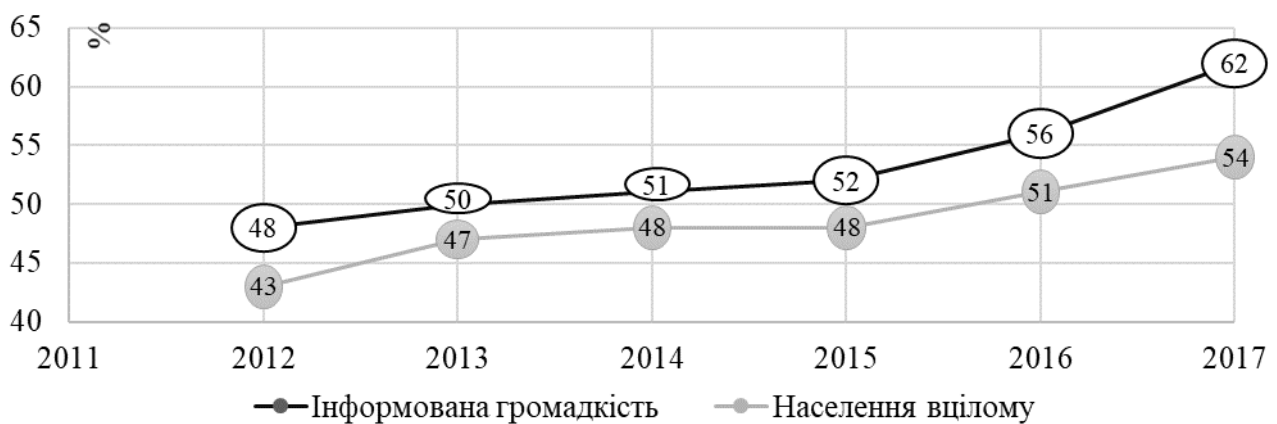

Рисунок 3.1.1 – Рівень довіри населення до сектору фінансових послуг у 2012-2017 роках, %

Як видно з рисунку 3.1.1, рівень довіри має тенденцію до зростання: для фінансово грамотного населення цей показник за 6 років з 48% збільшився до 62% і з 2013 року було відновлено довіру до сектору фінансових послуг; для населення в цілому із 2012 по 2017 рік зростає з 43% до 54% і довіра до фінансового сектору серед пересічного населення було відновлено у 2016 році.

Також серед фінансово грамотного населення рівень довіри вищий, чим серед населення в цілому.

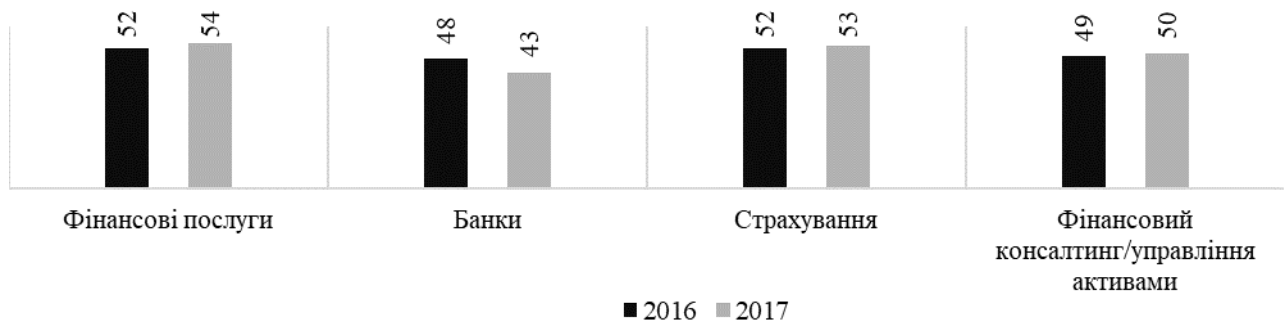

Рисунок 3.1.2 – Рівень довіри до фінансових послуг та підгалузей у 2016-2017 роках, % [17]

Аналізуючи рівень довіри до банків, одним із індикаторів виміру рівня довіри до банків можна вважати питання: «Я збираюся назвати декілька організацій. Для кожного з них ви могли б сказати мені, скільки у вас в них є впевненості: чи це велика впевненість, чимала впевненість, не дуже впевненість чи ні взагалі? Банки» [18], яке використовує Огляд світових цінностей (WVS, World Values Survey) у своїх опитуваннях. Варто також зазначити, що це питання починають використовувати тільки у шостій хвилі опитування у 2010-2014 роках. Аналіз емпіричних даних дає можливість виокремити дві великі групи (табл. 3.1.2):

- група населення та, що довіряє банкам, яка включила таких респондентів, які відповіли «що маю велику та значну впевненість»;
- група населення, яка не довіряє, включила таких респондентів, які відповіли «що маю незначну впевненість та взагалі її не маю».

В таблиці 3.1.2 наведено класифікацію 58 країн, які приймали участь в опитуванні. Нами було сформовано 4 великі групи країн за рівнем довіри в країні: з низьким, середнім, високим та дуже високим рівнем довіри до банків. Україна була віднесена до групи з середнім рівнем довіри, який склав 32,5%. Також до цієї групи входять постсоціалістичні країни: Грузія, Росія, Румунія. Словенія, Польща та економічно розвинені країни: США, Австралія, Мексика,

Перу, Туреччина та інші. Найвищий рівень довіри у Тайланді - 82%, Малайзії - 81,3% та Індії – 80,4%. Щодо найнижчого рівень довіри, то він спостерігається у Іспанії - 16,2%

Таблиця 3.1.2 - Результати опитування шостої хвилі WVS виміру довіри населення до банків, %

Країна	Довіряють	Не довіряють	Країна	Довіряють	Не довіряють
Низький рівень довіри					
Іспанія	16,2	81,5	Нідерланди	25,9	68,7
Німеччина	24,9	73,7	Ємен	26,8	38,9
Середній рівень довіри					
Гаїті	34,8	62,6	Росія	38,3	55,1
Грузія	34,8	60,7	Мексика	45,6	54,1
Україна	32,5	67,4	Алжир	34,7	48,8
Туреччина	39	56,5	Йорданія	40,8	53,9
Палестина	30,4	62,2	Ліван	47,5	47,9
Аргентина	32,4	64	Еквадор	48,1	51,7
Туніс	30,5	54,6	Австралія	40,4	57,9
Чилі	35,3	62,7	Словенія	37,2	60,1
Перу	39,1	57,3	США	39,8	57,3
Румунія	36,5	58,6	Польща	41,3	50,6
Бразилія	49,5	50	Тринідад і Тобаго	49	47,2
Високий рівень довіри					
Єгипет	54,7	44,7	Казахстан	54,4	45,6
Колумбія	50,9	48	Ірак	53,4	37,4
Азербайджан	59,6	40,3	Пакистан	62,4	33,1
Вірменія	56,7	37,3	Киргизстан	66,2	33,3
Уругвай	50,8	40,3	Катар	57,5	41,1
Марокко	52,9	37	Швеція	52,6	45,7
Південна Африка	52,7	41,6	Естонія	65	33,3
Білорусь	51	47,9	Руанда	67,1	33
Кіпр	56,1	42,7	Нова Зеландія	58,7	34,3
Лівія	59,6	33,9	Японія	57,9	30,4
Дуже високий рівень довіри					
Нігерія	72,4	27,6	Малайзія	81,3	18,6
Зімбабве	70,8	29,2	Філіппіни	75,9	24,1
Узбекистан	75,1	18,2	Гонконг	74,7	24,9
Тайланд	82	14,8	Сінгапур	76,4	23,5
Південна Корея	72,4	27,4	Тайвань	76,1	17,4
Індія	80,4	12,4	Китай	75,3	11,4

Ще одним індикатором виміру довіри до банків у країнах Європи можна вважати вибіркові опитування, які проводить statista – компанія, яка проводить опитування та збір інформації для понад 10 000 компаній по всьому світу. Нею було виміряно рівень довіри до банків у окремих європейських країнах у 2014 та 2015 роках (рис. 3.1.3). Опитування проводилося в 27 країнах компанією. Питання звучало так: «Нижче наведено перелік установ. Для кожного, будь-ласка, вкажіть, наскільки ви довіряєте цій установі робити те належним чином, використовуючи 9-бальну шкалу, де означає «взагалі не довіряйте їм», а дев'ять означає, що ви «їм багато довіряєте» [19].

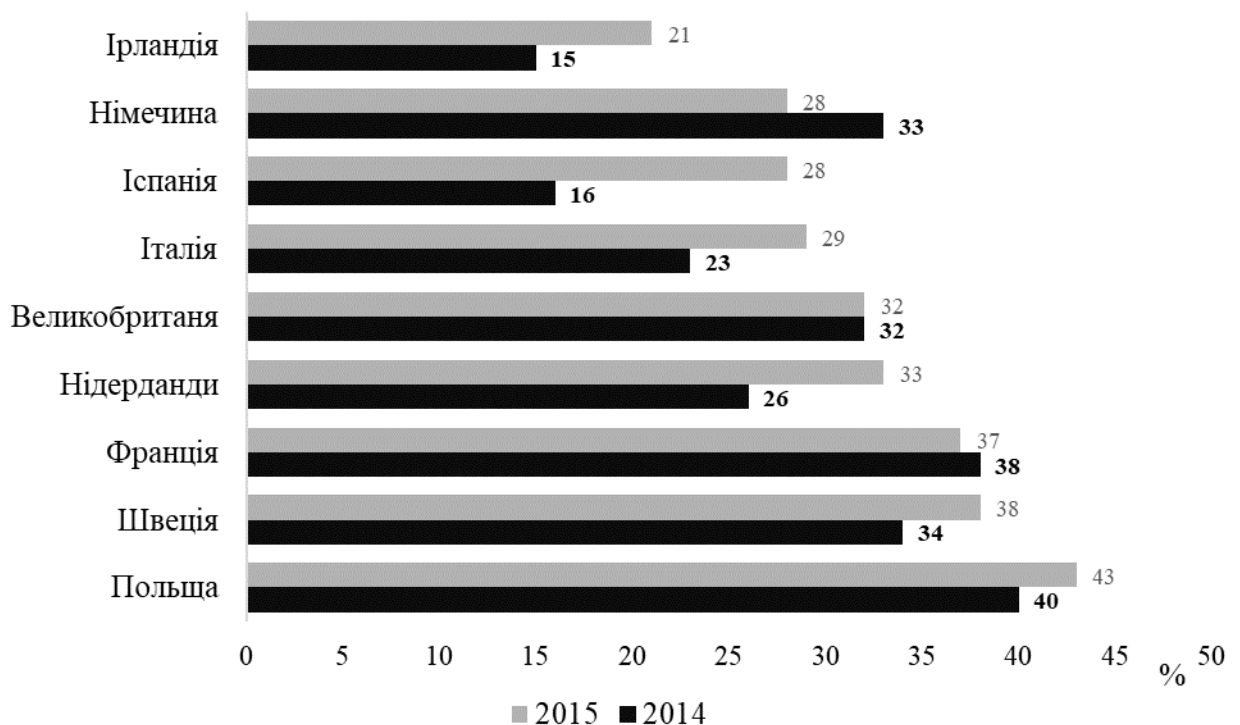

Рисунок 3.1.3 - Рівень довіри до банків у окремих європейських країнах у 2014 та 2015 роках, %

З рисунку 3.1.3 видно, що найвищий рівень довіри до банків спостерігається у Польщі, що становить 40% у 2014 році та 43% у 2015 році. Для Франції та Швеції цей показник склав 38% та 37% у 2015 році відповідно. Для Нідерландів рівень довіри до банків за рік зріс на 7 пунктів і становив у 2015 році 33%. У Великобританії показник залишався незмінним упродовж досліджуваних років і склав 32%. Для Італії цей показник склав

23% у 2014 році та зріс у 2015 році і становив 29%. Іспанія стала рекордсменом у зростанні цього показника, який зріс на 12 пунктів і в 2015 році склав 28%. Для Німеччини спостерігається обернений процес – рівень довіри за рік знизився на 5 пунктів і склав 28% у 2015 році. Найнижчий показник спостерігався для Ірландії, який у 2014 році склав 15% та у 2015 році зріс і становив 21%.

В Україні вимірювання довіри до банків займаються такі установи як Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та НАКУ Інститут соціології. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) проводив 4 дослідження, що включало рівень довіри до банків. А саме: «Ваша думка» (серпень 2012 року, травень та грудень 2013 року) та «Думки і погляди молоді України» (жовтень 2002 року). Дослідження «Ваша думка» містила питання: «Якою мірою Ви довіряєте? Банкам» [20]. Респондентами цього дослідження були громадяни України віком від 18 років. Результати опитування наведені в таблиці 3.1.3.

Таблиця 3.1.3 – Результати опитування дослідження «Ваша думка» на питання: «Якою мірою Ви довіряєте? Банкам», %

Варіанти відповіді	серпень 2012 р.	травень 2013 р.	грудень 2013 р.
Цілком довіряю	3,8	2,7	2,6
Переважно довіряю	26,1	20,8	23,3
Переважно не довіряю	30,2	30,4	34,0
Зовсім не довіряю	26,1	36,4	26,5
Важко сказати	13,7	9,7	13,5

За результатами таблиці 3.1.3 можна зробити висновок, що тільки 3,8% населення цілком довіряють банкам у 2012 році. Переважно довіряють 23,3% у грудні 2013 року. Зовсім не довіряють банкам понад 26% у серпні 2012 року та грудні 2013 року, і 36,4 5 у травні 2013 року. Можна сказати, що більшість населення не довіряють банкам. Дослідження «Думки і погляди молоді» у жовтні 2002 року містила питання: «Наскільки Ви довіряєте банкам?» [20].

Респондентами цього дослідження були громадяни України віком від 15 до 34 років (рис. 3.1.4.)

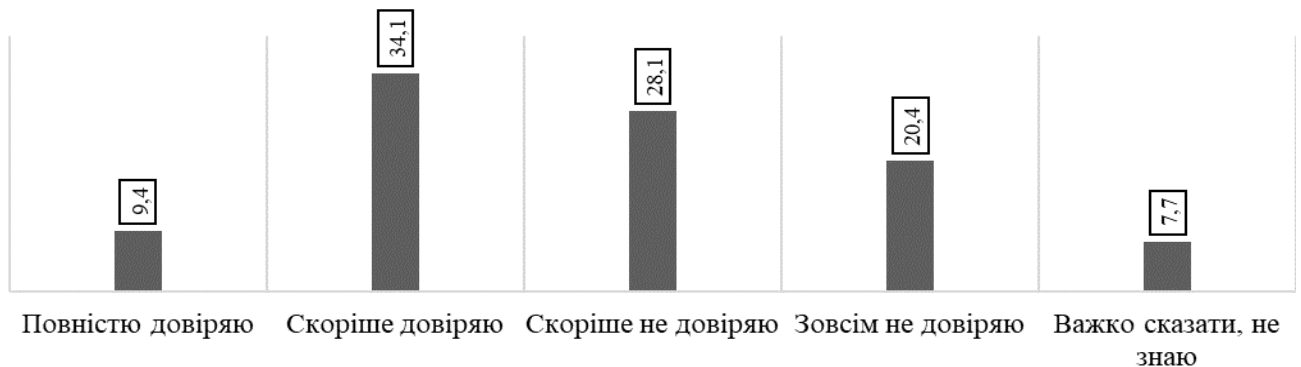

Рисунок 3.1.4 – Результати дослідження «Думки і погляди молоді» у жовтні 2002 року містила питання: «Наскільки Ви довіряєте банкам?», %

З рисунку 3.1.4 видно, що рівень довіри серед молоді вище, чим серед дорослого населення. Повністю довіряють 9,4% респондентів, скоріше довіряють 34,1% поруч з 26% серед дорослого, а зовсім недовіряють 20,4% респондентів.

Інститутом соціології НАН України було запропоновано питання «Який рівень Вашої довіри банкам?» [21, с. 463], до якого запропоновані наступні варіанти відповідей: зовсім не довіряю; переважно не довіряю; важко сказати, довіряю чи ні; переважно довіряю; цілком довіряю. Це питання використовується з 2002 року. Результати опитування за рівнем довіри українців до банків зображено в таблиці 3.1.4.

Таблиця 3.1.4 – Результати опитування Інститутом соціології НАН України на питання довіри до банків упродовж 2002 – 2016 роки, % [21, с. 463]

Варіанти відповідей	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Зовсім не довіряю	38,5	32,2	21	19,3	18,2	35,3	30,2	31	30,5	33,7	34,1
Переважно не довіряю	23,6	24	27,5	27,3	28,7	31,8	31,4	31	30,3	33	37,8
Важко сказати, довіряю чи ні	28,4	28,5	32,3	33,3	31,7	22,6	25,2	2,6	2,6	20,7	18,3
Переважно довіряю	8,1	13,2	17,7	18,3	19,2	9,2	12,2	11,8	9,4	11,2	8,7
Цілком довіряю	1,3	2	1,3	1,6	1,8	0,8	0,7	1,1	0,7	0,6	0,4
Не відповіли	38,5	32,2	21	19,3	18,2	35,3	30,2	31	30,5	33,7	34,1

Як видно з таблиці 3.1.4 серед опитаних можна виділити чотири великі групи– це «ті, які зовсім не довіряють», що коливається від 18,2% до 38,5%, «ті, які переважно не довіряють» від 23,6% до 37,8%, «ті, яким важко відповісти» від 2,6% до 33,3% та «ті, що не дали відповіді» від 21% до 38,5%. Варто зазначити, що відсоток населення, що цілком довіряє іншим банкам зовсім незначний - не перевищує 1,6%. Отже, населення України схильне більше не довіряти банкам, чим довіряти.

Досліджуючи сучасний стан суспільної довіри до фінансового сектору слід відмітити, що стан довіри до фінансового сектору на системному рівні тісно пов'язаний із впевненістю економічних агентів. Впевненість, як і довіра, є якісною категорією та такою, що базується на емоційних детермінантах. Високий рівень впевненості економічних агентів відображає оптимізм стосовно майбутніх перспектив розвитку економіки в цілому, відповідно – низький – песимізм. Під час дослідження впевненості економічних агентів традиційно розрізняють корпоративний сектор (бізнес), домогосподарств (споживачі) та інвесторів, які визначають рівень витрат та споживання в економіці залежно від рівня їх впевненості. Відтак рівень впевненості та настрої економічних агентів детермінує їх майбутню поведінку, в тому числі і у фінансовому секторі.

Аналізуючи динаміку споживчих настроїв домашніх господарств України за даними Товариства споживчих досліджень Німеччини, яке має своє представництво більш ніж в 100 країнах світу, Україна не є виключенням [22] слід відмітити спадаючий тренд, починаючи з 2013 року (рис. 3.1.5).

Рисунок 3.1.5 - Динаміка індексу споживчих настроїв в Україні станом на листопад 2012-2018 рр. [22]

З пікового значення 2013 року 86% економічні очікування домогосподарств України у 2018 році становлять 57,5%, що відображає критичне ставлення населення до поточної економічної ситуації в країні та їх впевненість в економіці України з кожним роком падає. Негативно на настроях споживачів останнім роком вплинуло ряд факторів, наприклад, різке підвищення ціни на газ та на решту житлово-комунальних послуг, заборгованість по заробітній платі, при одночасному зростанні інфляції та девальвації гривні. У зв'язку з такою ситуацією формується негативна тенденція для індексу споживчих настроїв, який з 83,7% у 2013 році зменшився до 56,9% у 2018. Індекс відображає споживчу впевненість українців та той факт, що споживачі в Україні останнім часом стали все менше довіряти уряду та Національному банку України, тобто можна констатувати песимістичні настрої споживачів в Україні.

Перед тим як перейти до аналізу ділових очікувань підприємств (бізнесу) в Україні, слід відмітити, що ділові очікування є суб'єктивною оцінкою бізнесу перспектив своєї ділової активності [23]. Індекс формується на основі результатів опитувань підприємств щодо перспектив їх розвитку в наступні 12 місяців, є випереджаючим індикатором щодо розвитку економіки. Під час прийняття рішень на індекс ділових очікувань орієнтуються інвестори – на фінансових ринках, підприємці – під час планування своєї діяльності та органи державної влади, які приймають рішення з економічної політики. Загалом індекс ділових очікувань на третій квартал 2018 року становить 117,2%, а найменший показник був зареєстрований у 2014 році і становив 96,1% (рис. 3.1.6), а пік негативних економічних настроїв бізнесу спостерігається з третього кварталу 2014 року по третій квартал 2015 року. З березня 2014 року вперше за весь аналізований період було зафіксовано різке зменшення всіх показників ділової активності підприємств України. Підприємства не в змозі були збільшувати своє виробництво, найбільше на це вплинула нестабільна політична ситуація, значні коливання курсу гривні щодо інших валют і занадто високі ціни на енергоносії, сировину та матеріали.

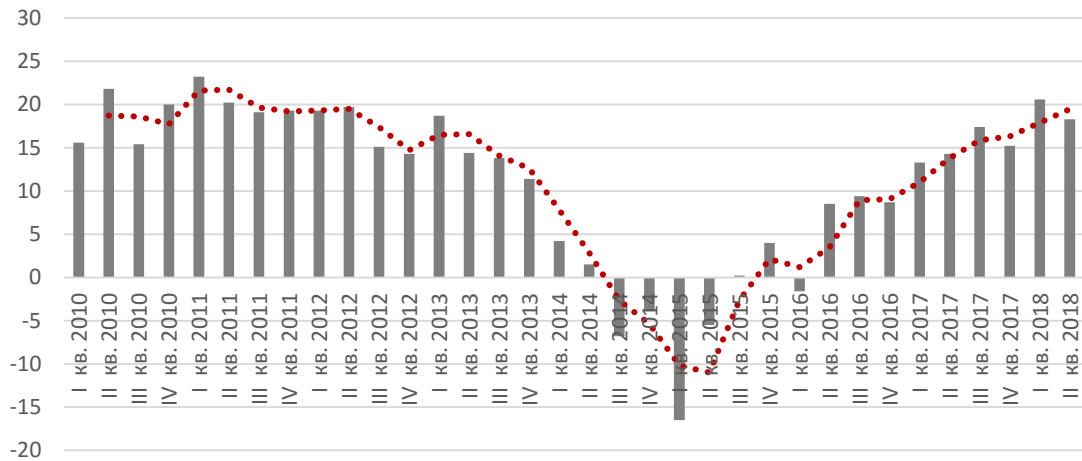

Рисунок 3.1.6 – Динаміка індексу ділових очікувань підприємств (довіри бізнесу до економічної системи в Україні) станом на 2013-2018 роки [12]

У свою чергу це призвело до скорочення інвестицій, зменшення обсягів реалізації виробленої продукції і кількості працівників. За перший квартал 2015 року ситуація стала ще гіршою, раніше перелічені фактори стали ще більш вирішальними для підприємств, що посилює спад економічних очікувань на 12,6% у порівнянні з кінцем 2014 року. До кінця 2015 року ситуація майже стабілізувалася, індекс ділових очікувань мав позитивне значення, проте на початок 2016 року знову відбулося погіршення оцінок респондентів за всіма основними напрямками економічної активності підприємств. Особливо це було відчутно на фоні торговельних і транзитних обмежень із боку Російської Федерації і значного коливання курсу гривні у лютому 2016 року та загальної нестабільної політичної ситуації в Україні. Надалі респонденти зберігають оптимістичні очікування щодо макроекономічної ситуації в Україні та розвитку своїх підприємств загалом.

Якщо порівнювати споживчі настрої в країнах Європи то згідно з даними німецької дослідницької компанії GfK у другому кварталі 2018 року вони покращилися і у березні цього року становили 20,6%, у червні 2018 індекс споживчого клімату у 28 країнах ЄС досяг ще більшого значення - 23,2 %, і це є найвищою позначкою з 2007 року. На відміну у 2017 році він становив 20,9 %. Індекс економічних очікувань є позитивним, особливо серед споживачів Іспанії та Італії, і менший рівень довіри виразили в Німеччині, Франції та

Бельгії. Крім того, подальше зростання зайнятості, як показують останні показники опитування, також продовжують підтримувати сукупні доходи та споживчі витрати населення [24]. А, чиста вартість домогосподарств відносно наявного доходу продовжує зростати, що пов'язано, в основному, з оцінкою прибутку від володіння нерухомістю. Такий розвиток повинен додати підтримку до загального зростання споживання. Підводячи підсумки, слід зазначити, що впевненість споживачів та бізнесу може бути важливим індикатором та передвісником стану суспільної довіри економічних агентів на системному рівні.

3.2 Моделювання циклічності суспільної довіри до фінансового сектору економіки та його основних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної системи)

Довіра до фінансового сектору може визначатися також ступенем (рівнем) участі економічних агентів у фінансовому секторі економіки шляхом здійснення різного роду кредитно-депозитних операцій. Виокремлюють наступні варіанти участі економічних агентів: не довіряють; довіряють, проте не приймають участь; довіряють та приймають участь. Зазвичай, неможливість участі у фінансовій системі пов'язана з обмеженістю наявного доходу економічних агентів. Довіряючи власні грошові кошти різним фінансовим корпораціям з метою їх збереження та примноження, суспільство демонструє довіру до вітчизняного фінансового сектору економіки. Збереження коштів за межами централізованого фінансового сектору економіки у вигляді готівкових гривневих накопичень або у вигляді валюти свідчить про ерозію довіри на інституційному (до національної валюти, фінансових корпорацій) та системному рівнях.

У дослідженні пропонується використовувати формальну міру довіри населення до фінансового сектора економіки в цілому та її основних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної системи) у вигляді відносного показника:

$$AT_{FS} = \frac{D_{DC}}{DI}, \quad (3.2.1)$$

де AT_{FS} – середня довіра до фінансового сектору економіки;

D_{DC} – сума внесків у фінансові корпорації;

DI – наявний дохід.

Таким чином, позитивна динаміка зростання середньої довіри до фінансового сектору досягається шляхом перевищення динаміки зростання вкладів у фінансові корпорації над наявним доходом. При нестабільному стані економіки країни, турбулентностей на фінансовому ринку та ринку фінансових послуг, незахищеності вкладів від інфляції економічні агенти застосовують стратегію вичікування, оминаючи фінансові корпорації шляхом придбання нерухомості, ювелірних виробів, автівок тощо, які виступають альтернативою фінансовим активам.

Додатково розраховується граничне значення довіри до фінансового сектору економіки:

$$MT_{FS} = \frac{\Delta D_{DC}}{\Delta DI}, \quad (3.2.2)$$

де MT_{FS} – граничне значення довіри до фінансового сектору економіки;

ΔD_{DC} – приріст внесків у фінансові корпорації;

ΔDI – приріст наявного доходу.

Таким чином, MT_{FS} – це відношення будь-якої зміни у вкладах суспільства у фінансові корпорації до зміни у величині наявного доходу, яке призвело до відповідної зміни у вкладах. Іншими словами, граничні значення довіри дозволяють зрозуміти приріст довіри до фінансового сектору економіки від вкладання у фінансові корпорації кожної додаткової гривні наявного

доходу. Як показує практика, граничне значення довіри, як і граничних схильностей до споживання та заощадження, не підлягає швидкій зміні в короткостроковому періоді та розглядається як постійна величина у довгостроковому періоді. Саме тому з метою моделювання циклічності (нелінійності) суспільної довіри до фінансового сектору економіки та його основних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної системи) будуть використовуватись середні значення довіри.

Аналогічно визначається значення довіри до складових фінансового сектору економіки – банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи – як відношення внесків у депозитні корпорації та інші фінансові корпорації до наявного доходу. Наявний дохід для розрахунку показників суспільної довіри вибрано з метою відображення поведінки економічних агентів (на основі раціональних та ірраціональних мотивів) в частині розподілу особистого доходу після сплати всіх обов'язкових податків та внесків у державний бюджет країни. Розрахунок середніх та граничних значень довіри побудований на постулатах теорії Кейнса [25].

Циклічність довіри до фінансового сектору економіки описується як періодично повторювані фази (піки та спади) довіри протягом довгострокового періоду під дією об'єктивних (раціональних) та суб'єктивних (обумовлених емоціональним походженням) детермінантів. При цьому такі коливання можуть відрізнитись природою походження, тривалістю та амплітудою коливань. Тривалість циклу довіри до фінансового сектору визначається тривалістю стабільності фінансової системи та економіки в цілому. Так, чим довші періоди нестабільності фінансової системи, тим більша волотильність суспільної довіри до цієї системи, та економіки в цілому. Амплітуда циклічних коливань довіри не є сталою характеристикою, та залежить від глибини фінансово-економічних криз та масштабів потрясінь економічних агентів. Це означає, чим більші втрати домогосподарств та бізнесу в наслідок негативного впливу дисбалансів фінансового сектору, тим довше проходить процес відновлення довіри і, відповідно, досягнення її максимального значення [26].

Моделювання циклічної (нелінійної) динаміки суспільної довіри до фінансового сектору економіки та його основних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної системи) здійснюється за наступним алгоритмом:

- 1) ідентифікація та вибір довгострокового тренду;
- 2) виділення та розрахунок періодичної (циклічної) компоненти;
- 3) визначення поворотних точок часового ряду;
- 4) нормалізація трендових та циклічних компонент часових рядів;
- 5) аналіз змін довгострокових трендів.

Виділення та вибір довгострокового тренду проводиться шляхом застосування інструментарію «Лінія тренда» MS Excel за допомогою коефіцієнту детермінації. Ідентифікація тренду проводиться шляхом попередньої лінеаризації шуканої функції тренду та оцінювання її коефіцієнтів на основі використання інструментарію «Дані, Аналіз даних, Регресія» MS Excel методом найменших квадратів. Розрахунок періодичної (циклічної) компоненти проводиться за допомогою гармонічного аналізу методом швидкого перетворення Фур'є.

Гармонічний аналіз заснований на тому положенні, що будь-який динамічний ряд можна представити як суму гармонійних складових (гармонік). У загальному випадку їх кількість не обмежено, проте, задаючи певний ступінь точності, можна скоротити кількість обчислених гармонійних складових. Як правило, знаходять лише ті гармоніки, які визначають основні закономірності динамічного ряду. Природно, що для гармонійного аналізу неважливою є причина сезонних коливань. Важливе лише те, що ряд містить циклічну складову. Методика оцінки циклічної складової, що наводиться нижче, може бути застосована для вивчення будь-яких періодичних процесів, а не тільки пов'язаних з цим циклічними коливаннями.

Необхідною умовою для проведення оцінки періодичної складової є виключення з ряду Y_t регулярної компоненти U_t (тренда). Представимо тоді ряд Y_t , у вигляді

$$Y_t = U_t + V_t + E_t \quad (3.2.3)$$

де E_t – випадкова складова з нульовим математичним очікуванням;

V_t – періодична (циклічна) компонента.

Розкладемо функцію V_t , в ряд Фур'є:

$$V_t = \frac{1}{2}a_0 + \sum_{k=1}^{\infty} (a_k \cos k\omega t + b_k \sin k\omega t), \quad (3.2.4)$$

$$\omega = \frac{2\pi}{T}, \quad (3.2.5)$$

де ω – частота функції;

T – її період;

k – індекс поточної гармоніки;

a_k, b_k – коефіцієнти ряду Фур'є.

В цілому для функції Y_t можна записати наступний вираз (теорема Парсеваля):

$$\hat{Y}_t = R_0 + 2 \sum_{k=1}^{n-1} R_k \cos\left(2\pi k \frac{t}{T} + \varphi_k\right) + R_n \cos 2\pi k \frac{t}{T}, \quad (3.2.6)$$

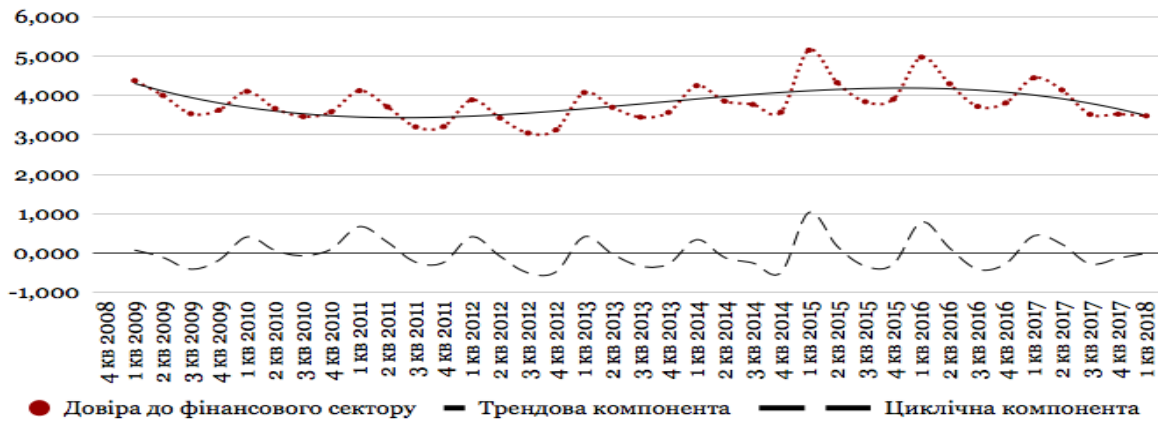
де n – кількість гармонік;

$$R_k = \sqrt{A_k^2 + B_k^2}, \quad \varphi_k = \arctg\left(-\frac{B_k}{A_k}\right), \quad A_k = R_k \cos \varphi_k, \quad B_k = -R_k \sin \varphi_k$$

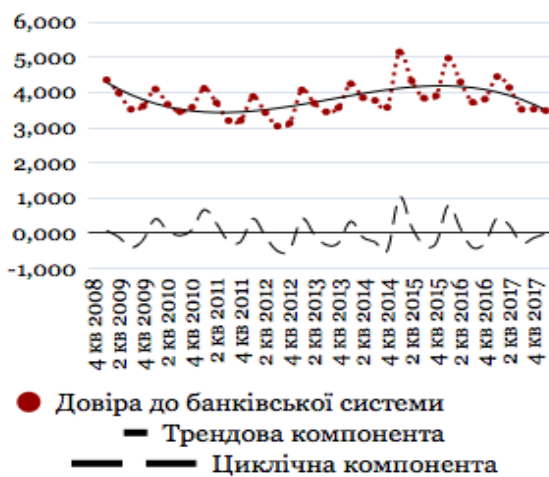
Вихідними даними емпіричного аналізу виступили квартальні значення загальної суми та приросту внесків до фінансових, депозитних та інших фінансових корпорацій [12], загальної суми та приросту наявного доходу [10] за період 4 квартал 2008 року по 1 квартал 2018 року.

В результаті фільтрації виявлено, що довіра до фінансового сектору економіки та банківської системи не має рівноприскореного зростання або рівноприскореного зниження їх рівнів. Оскільки довіра до фінансового сектору

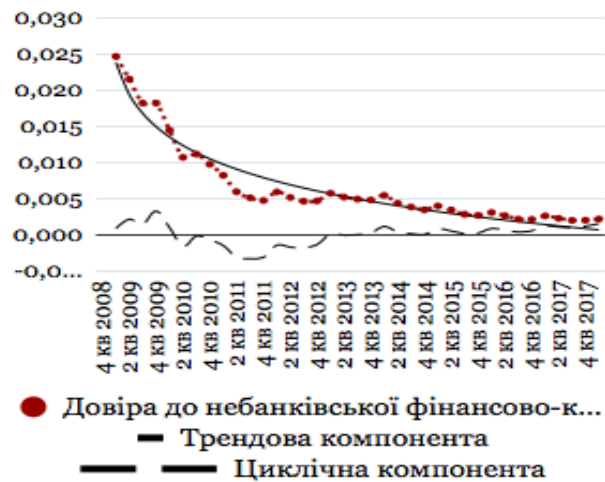
економіки та банківської системи представлена поліномом 3 ступеню можна дійти висновку, що протягом досліджуваного періоду (4 квартал 2008 року по 1 квартал 2018 року) тренд двічі змінив свій напрямок (2 вигина кривої) під дією декількох процесів (рис. 3.2.1а та 3.2.1б).

а

б

в

Рисунок 3.2.1 – Фактичне значення, трендова та циклічна компоненти довіри до (а) фінансового сектору економіки України, (б) банківської системи, (в) небанківської фінансово-кредитної системи.

Це свідчить про те, що прирощення довіри до фінансового сектору економіки та банківської системи змінювалося два рази, тобто за аналізований період просліджувалась як криза довіри, так і її відновлення. При чому, найбільшого падіння рівня довіри до фінансового сектору економіки в цілому та банківської системи зокрема спостерігалось у 3 кварталі 2012 року, що

відповідає загально економічному спаду в країні. Також можна відзначити нестабільний характер довіри до фінансового сектору економіки, який простежувався протягом аналізованого періоду.

Проведений аналіз також свідчить про спадний довгостроковий тренд суспільної довіри до небанківської фінансово-кредитної системи з нестійкими циклічними коливаннями навколо нього (рис. 3.2.1в), що свідчить про загострення кризи довіри населення до небанківських фінансово-кредитних установ внаслідок їхньої неспроможності виконувати взяті на себе зобов'язання і, як результат, дезорганізацію фінансової сфери та зростання соціальної напруги. Необхідно відмітити, що за аналізований період 4 квартал 2008-1 квартал 2018 рр., найбільше значення рівня довіри до небанківської фінансово-кредитної системи досягло у 4 кварталі 2008 року, а починаючи з 1 кварталу 2009 року відбувається спад, який відповідає загальному спаду економіки України та світу внаслідок негативного впливу фінансової кризи 2008 року. Така тенденція характерна більшості економічним та фінансовим явищам і процесам, яку відмічають науковці [27, 28]. Проте, на відміну від економічного похвалення у 2010-2011 рр., довіра до небанківських фінансово-кредитних установ не відновила, а продовжувала спадну тенденцію та, починаючи з 2 кварталу 2016 року, сягає свого мінімального значення. Таким чином, під впливом кризисних явищ і процесів 2008 року довіра до небанківських фінансово-кредитних установ у порівнянні з довірою до банківської системи зазнала великих втрат, що може бути пояснено недостатньою ліквідністю та незахищеністю страхових накопичень та інших фінансових інструментів у порівнянні з депозитними вкладеннями. Враховуючи відсутність великого досвіду роботи економічних агентів зі страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами, інвестиційними компаніями, без суттєвих змін у регуляторній політиці щодо покращення функціонування зазначених інститутів, рівень довіри до небанківської фінансово-кредитної системи залишатиметься на край низькому рівні.

Первинний аналіз параметрів циклу довіри до фінансового сектору економіки та її структурних складових (банківської і небанківської фінансово-кредитної систем) з метою подальшого дослідження підходів до формування ефективної державної антициклічної політики у сфері регулювання очікувань економічних агентів потрібно розпочинати з визначення локальних мінімумів і максимумів кривих циклічних компонент, середньої амплітуди та кумулятивного зміщення фази (табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1 – Результати моделювання циклу довіри до фінансового сектору економіки на основі квартальних даних

Показники	Довіра до фінансового сектору	Довіра до банківської системи	Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи
Кількість піків	9 за весь період дослідження, 1 кожні 4 квартали	9 за весь період дослідження, 1 кожні 4 квартали	9 за весь період дослідження
Середня амплітуда фази: - росту - спаду	0,076 0,203	0,07 0,196	$1.436 \cdot 10^{-3}$ $1.089 \cdot 10^{-3}$
Середнє кумулятивне зміщення фази: - росту - спаду	-2,071 -2,813	2,989 -3,023	-0.779 0.825

Використовуючи аналіз Фур'є встановлено, що протягом аналізованого періоду довіра до фінансового сектору економіки, так і її окремих складових, мала 9 поворотних точок, що свідчить про високу волатильність досліджуваного явища. Це пояснюється частою зміною (від сповільнення до прискорення і навпаки) довіри до фінансового сектору економіки під дією цілого комплексу факторів.

В таблиці 3.2.1. наведені розраховані значення двох показників амплітуди фаз циклу: середнє значення за усіма періодами спаду та середнє значення за усіма періодами зростання. Середня амплітуда фази характеризує процентну зміну рівня довіри до фінансового сектору економіки від найнижчої

точки до піку або навпаки. Отже серед розрахованих показників довіри найбільші амплітуди фаз росту та спаду має довіра до фінансового сектору економіки, а найменші – довіра до небанківської фінансово-кредитної системи.

Середнє кумулятивне зміщення фази розраховувалось окремо для піку та спаду як процентна зміна значень довіри до фінансового сектору економіки (довіри до банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи) за усіма піками або спадами, поділена на кількість елементів ряду, з яких видалено шуми. Значні коливальні процеси спостерігаються у довірі до фінансового сектору економіки в цілому та банківської системи зокрема. Найбільше кумулятивне зміщення фази росту та спаду характерне для довіри до банківської системи, що свідчить про різкі скачки в її зростанні та зміні спаду. Аналіз зміни тенденції швидкості, крутості та тривалості хвилі здійснюється за допомогою середнього кумулятивного зміщення фази. Так, невеликі значення цього показника для довіри до небанківської фінансово-кредитної системи дає підстави стверджувати про плавний перехід між двома фазами, і, навпаки, найбільші значення для довіри до фінансового сектору економіки в цілому та банківської системи зокрема про різкі скачки.

З метою порівняння циклів довіри до фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи здійснюється нормалізація циклічних компонент [29-32].

Нормалізація здійснювалась за допомогою наступного показника:

$$c_t^{norm} = \frac{c_t - \underline{c}}{MAD_c} + 100, \quad (3.2.7)$$

де c_t^{norm} – нормалізована циклічна компонента c_t ;

\underline{c} – середнє ряду циклічних компонент;

MAD_c – середнє абсолютне відхилення ряду.

Рівень у 100 одиниць відповідає рівню довготривалого тренду (long-term trend = 100), $c_t^{norm} \geq 100$ свідчить про додатне відхилення від довгострокового тренду, $c_t^{norm} \leq 100$ – про від'ємне. Динаміка нормалізованих циклічних

компонент довіри до фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи наведено на рисунку 3.2.2.

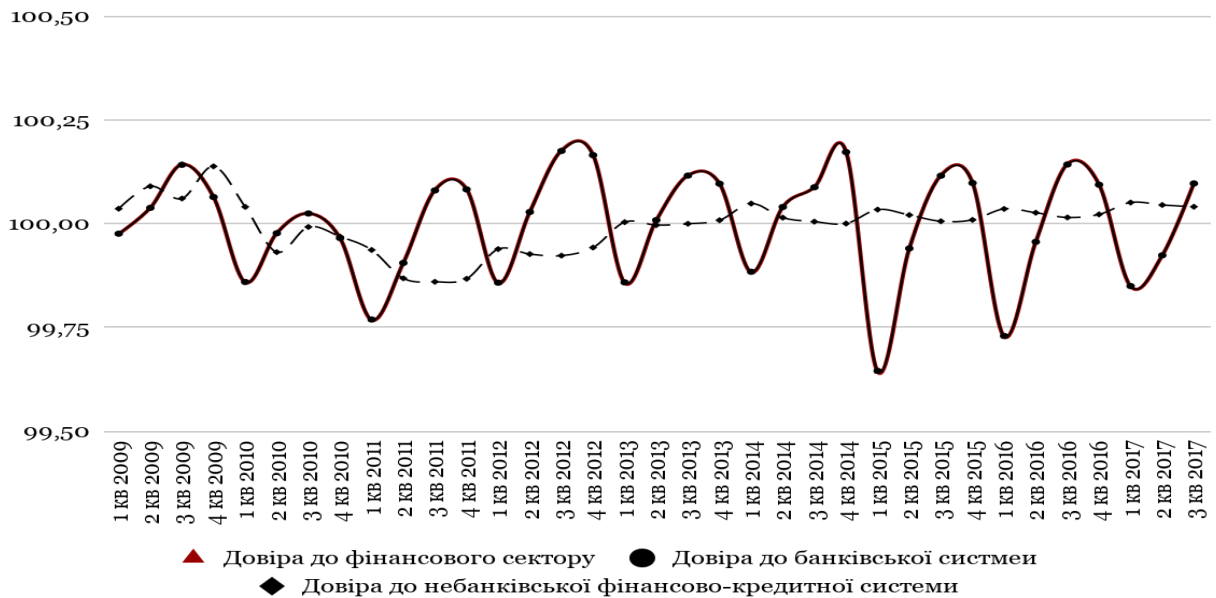

Рисунок 3.2.2 – Динаміка нормалізованих циклічних компонент довіри до фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи.

Візуальний аналіз динаміки циклічних компонент (рис. 3.2.2) дає підставу для наступних емпіричних висновків:

1) Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи протягом 2 кварталу 2010 року по 4 квартал 2013 року має від’ємне відхилення від довгострокового тренду, а починаючи з 1 кварталу 2014 року повністю відповідає йому. В той час як довіра до фінансового сектору економіки та банківської системи характеризується нестійкою динамікою змін.

2) Нормалізовані циклічні компоненти довіри до фінансового сектору економіки та довіри до банківської системи мають тісну пряму кореляційну залежність їх циклів. Позитивна кореляція між двома циклами є свідченням їх синхронізації. При цьому, високе значення коефіцієнта кореляції (0,990) підтверджує значну синхронізацію двох циклів. Це може бути пояснено тим, що значну частку фінансового сектору економіки займають саме депозитні корпорації.

3) Нормалізовані циклічні компоненти довіри до фінансового сектору економіки та довіри до небанківської фінансово-кредитної системи мають обернену залежність. Особливо показовими в даному аспекті є досягнення максимального рівня довіри до фінансового сектору економіки (пік циклу) та відповідного мінімального рівня довіри до небанківської фінансово-кредитної системи (дно циклу) у кризові періоди розвитку економіки. Даний факт може свідчити про те, що з точки зору розміщення фінансових ресурсів депозитні корпорації та інші фінансові корпорації виступають субститутами, а, відповідно, падіння довіри до небанківської фінансово кредитної системи компенсується зростанням довіри до банківських установ. І, навпаки, дисбаланси у розвитку банківської системи пропагують зростання довіри до інших фінансових корпорацій, які економічні агенти розглядають в якості альтернативи розміщення фінансових ресурсів.

3.3 Науково-методичні засади визначення та оцінювання детермінант суспільної довіри до фінансового сектору України та її в'яземозв'язку з фінансовим та бізнес циклом

З метою ідентифікації факторів нерівномірного (циклічного) розвитку довіри до фінансового сектору економіки в цілому, так і її складових, всі детермінанти запропоновано поділити на об'єктивні, що не підлягають зміні, а лише пристосування до них функціонування системи, та суб'єктивні, які безпосередньо залежать від діяльності/бездіяльності економічних агентів [33].

Дослідження циклічної динаміки довіри до фінансового сектору економіки України сфокусовано на часових рядах п'яти груп детермінант, які необхідно розглядати в динаміці: макроекономічних показниках (як об'єктивної та суб'єктивної оцінки зростання національної економіки та особистого добробуту), показниках фінансового сектору економіки (як міри впевненості у фінансовій стабільності країни), показниках регуляторної політики (як оцінки

стабільності макроекономічної політики держави), показниках зовнішнього сектору економіки (як рівня зовнішньоекономічної стійкості економіки країни) та показниках споживчої поведінки (як песимістичної/оптимістичної оцінки перспектив розвитку економіки та фінансового сектору). Інформаційну основу дослідження становлять квартальні дані за період 4 квартал 2008-1 квартал 2018 рр.. наступних груп показників:

- макроекономічні показники: індекси реального ВВП, реальної заробітної плати та інфляції (індексу споживчих цін), середня місячна зарплата на одного штатного працівника, рівень безробіття населення, валовий зовнішній борг, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України, сума міжнародних резервів, наявний дохід, заощадження, приріст фінансових активів. Джерелом даних виступили відкриті офіційні дані Державного комітету статистики [10]

- показники фінансового сектору економіки: внески до фінансових корпорацій, депозитних корпорацій та інших фінансових корпорацій, середньозважений курс на міжбанківському валютному ринку України, обсяги кредитування банків Національним банком України, співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів. Джерелом даних виступили відкриті офіційні дані Національного банку України [12].

Індекс реального ВВП відображає загальний економічний розвиток країни за певний період, який зумовлює рівень фінансового потенціалу економічних агентів. Даний індекс виступає узагальнюючим індикатором об'єктивної оцінки економічними агентами зростання національної економіки або, навпаки, її спадання в періоди турбулентностей та розгортання кризових явищ в економіці країни. Так, індекс реального ВВП може одночасно бути фактором-каталізатором та інгібітором суспільної довіри до фінансового сектору економіки: економічні агенти базуючись на статистичній інформації та прогнозних сценаріях щодо зростання національної економіки (фактор-каталізатор) схильні до примноження рівня суспільної довіри до фінансової системи, що виражається у збільшенні депозитно-кредитних операцій

широкого кола економічних агентів і, навпаки, тенденції економічних коливань до згасання (фактор-інгібітор) призводять до падіння загального рівня суспільної довіри до фінансового сектору економіки. Рівень ВВП (індекс реального/номінального ВВП, динаміка загального рівня ВВП, темпи зростання ВВП на душу населення тощо) використовується, як індикатор очікування змін загального рівня суспільної довіри.

Середня місячна зарплата на одного штатного працівника та індекс реальної заробітної плати визначають купівельну спроможність економічних агентів, їхню здатність до підтримання традиційного рівня життя та потенціал для здійснення інвестицій. Індекс реальної заробітної плати на противагу індексу реального ВВП, який дозволяє об'єктивно оцінити динаміку суспільного добробуту, виступає об'єктивним індикатором особистого економічного добробуту агентів. Середня місячна зарплата є суб'єктивною оцінкою особистого економічного добробуту економічних агентів. Так, економічні агенти не завжди діють раціонально, а їхня поведінка зазвичай формується під впливом «animal spirits» (почуття, емоції, настрої тощо). Цей факт свідчить, що прийняття рішень щодо покриття поточних споживчих потреб або заощаджень, у тому числі у формі вкладень у фінансовий сектор економіки, ґрунтується на певному достатньому рівні довіри [25]. При цьому, в даному контексті мова йде про впевненість економічних агентів в майбутньому, як складову загального рівня суспільної довіри. Саме тому, об'єктивне та/або суб'єктивне падіння доходів економічних агентів, призводить до зниження суспільної довіри до майбутнього економіки країни загалом та фінансовому сектору економіки, зокрема.

Рівень безробіття населення одночасно може, як примножувати (фактор-катализатор) суспільну довіру до фінансового сектору економіки так і, навпаки, призводити до її зменшення (фактор-інгібітор). Рівень безробіття населення може виступати об'єктивною мірою макроекономічної стабільності країни. Так, песимістичні очікування щодо зростання рівня безробіття відповідно до мотиву на непередбачуваний випадок можуть спричинити зростання схильності

економічних агентів до заощаджень. Дані заощадження можуть виступати у формі вкладень у фінансовий сектор економіки, тим самим, примножуючи суспільну довіру до фінансового сектору та, навпаки, здійснюватись оминаючи ланки фінансової системи у формі готівкових накопичень економічних агентів. Останнє є свідченням загальної песимістичної оцінки економічними агентами макроекономічної ситуації в країні, а, відповідно, кризи довіри до основних соціальних інститутів [34].

Рівень інфляції (Індекс споживчих цін) та середньозважений курс гривні на міжбанківському валютному ринку України (девальвація/ревальвація гривні) виступають індикаторами фінансової стабільності країни. В умовах економіки України очікування економічними агентами значних інфляційних та девальваційних стрибків стимулюють до припинення довірчих відносин з фінансовою системою та призводить до дострокового зняття депозитних вкладень та споживання їх на придбання імпортних товарів довготривалого вжитку або переведення їх в іноземну валюту. Саме тому зростання рівня інфляції та середньозваженого курсу гривні на міжбанківському валютному ринку слугує фактором-інгібітором рівня суспільної довіри до фінансового сектору економіки, оскільки провокує невпевненість економічних суб'єктів фінансового ринку.

Іншим індикатором, який здійснює суттєвий вплив на формування довіри (каталізатор) або її ерозію (інгібітор), є обсяги кредитування банків Національним банком України. Зазвичай, операції НБУ з регулювання ліквідності банківських установ розглядаються як ознаки турбулентності у банківській системі, а тому інформація щодо надання банкам кредитів овернайт або рефінансування через постійно діючу лінію рефінансування спричинює панічні настрої економічних агентів. При чому, процеси регулювання ліквідності банків не є прямим свідченням проблем банківської системи, проте неоднозначна інформація ЗМІ, несвоєчасна реакція державних регуляторів, а також низький рівень фінансової грамотності населення призводить до падіння

рівня довіри до банківської системи та фінансового сектору економіки в цілому.

Зростання обсягу кредитів на житлову нерухомість у сукупних валових кредитах банківської системи свідчить про оптимістичні очікування суспільства щодо потенційного розвитку економіки країни, та фінансового сектору зокрема. З одного боку, кредити, надані домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості можуть характеризувати досягнутий рівень довіри до фінансового сектору економіки. З іншого, враховуючи значні неформальні зв'язки та значимість рекомендацій довірених осіб, чутки щодо неякісного обслуговування таких кредитів (махінації банківських установ щодо умов кредитного договору, перепродаж клієнтської заборгованості іншим агентам тощо) призводить до падіння довіри до фінансового сектору економіки.

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет дозволяє оцінити рівень централізації системи державних фінансів. Неєфективний та неоптимальний перерозподіл ВВП підштовпує платників податків до приховування своїх доходів, які оминають фінансову систему країни. У випадку, коли рівень перерозподілу ВВП та ступінь добробуту економічних агентів знаходиться в оберненій залежності, суспільна довіра до всіх інститутів країни починає зменшуватись, провокуючи соціально-політичне невдоволення в суспільстві. Тому можна стверджувати, що дотримання оптимального рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет формує позитивні очікування, споживчі настрої, підприємницький та інвестиційний клімат, та визначатиме довіру до всіх інститутів держави, у тому числі НБУ та фінансового сектору економіки в цілому.

Зовнішній борг країни та сума міжнародних резервів виступають показниками вірогідності настання валютної кризи. Чутки, обговорення та прогнози, поширювані через інтернет та засоби масової інформації, про зростання зовнішніх запозичень та недостатність (скорочення) міжнародних резервів породжують соціальну напруженість та можливий ажіотаж на

валютному ринку. Зовнішній борг України виступає оцінюючим індикатором потреби країни в іноземній валюті і, відповідно, визначає величину попиту на неї, яка необхідна державі для погашення та обслуговування цих боргів. Більш того, неефективне використання державних запозичень уповільнює зростання економіки країни, викликає скорочення державних видатків на соціальну та інвестиційну сферу, посилює залежність країни від міжнародних фінансових інститутів, знижуючи автономність фінансової політики держави, породжуючи деструктивні процеси у соціальних настроях в суспільстві. Слід також зазначити, що найчастіше проблеми держави у сфері регулювання зовнішнього боргу та обсягів міжнародних резервів асоціюються економічними агентами з високою вірогідністю настання фінансової кризи, а тому суттєво впливає на рівень довіри до фінансового сектору економіки виступаючи детермінантами її нелінійного циклічного розвитку.

Всі вище перераховані детермінанти, маючи прямий чи опосередкований вплив на фінансову політику держави, виступають об'єктивними факторами нерівномірного (циклічного) розвитку довіри до фінансового сектору економіки в цілому, так і її складових, оскільки економічний агент не в змозі здійснювати значний вплив на них. Проте, зазначені детермінанти визначають рівень довіри до державних органів влади, та всіх соціальних інституцій, а тому пов'язані з довірою до фінансового сектору економіки та відповідних дисбалансів: опортунізму, “тіньового” валютного ринку, долларізації тощо.

До суб'єктивних детермінантів відносяться ті, що здійснюють безпосередній вплив економічних агентів на формування суспільної довіри до фінансового сектору економіки та циклічність її розвитку. Ступінь участі економічних агентів у формуванні ресурсної бази фінансової системи характеризує рівень довіри до неї, а тому відображає поведінку економічних агентів на фінансовому ринку та ринку фінансових послуг.

Поведінка економічних агентів на фінансовому ринку та ринку фінансових послуг залежить від їхньої схильності до заощаджень та споживання [25], яка залежить від об'єктивних (зменшення заробітної плати,

доходів від інвестицій, збільшення податку на доходи, тощо) та суб'єктивних (схильності економічного агента до ризику, наявність невизначеності, тощо) змін. Відповідно, показники середньої та граничної схильності до заощаджень корелюють з відносним показником довіри до фінансового сектору економіки та її складових. В даному дослідженні виокремлюють схильність до заощаджень та фінансових заощаджень.

Значення середньої та граничної схильності до заощаджень розраховуються за наступними показниками:

$$APS = \frac{S}{DI}, \quad (3.3.1)$$

де APS – середня схильність до заощаджень;

S – сума заощаджень;

DI – наявний дохід.

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta DI}, \quad (3.3.2)$$

де MPS – гранична схильність до заощаджень;

ΔS – приріст заощаджень;

ΔDI – приріст наявного доходу.

Схильність економічних агентів до заощаджень виступає стійким патерном поведінки, який характеризує песимістичні/оптимістичні очікування на основі оцінки сучасного стану та перспектив розвитку економіки країни.

Середня та гранична схильність до фінансових заощаджень відображають модель поведінки та міру довіри до фінансового сектору економіки та розраховується за наступними формулами:

$$APFS = \frac{FS}{DI}, \quad (3.3.3)$$

де $APFS$ – середня схильність до фінансових заощаджень;

FS – фінансові активи;

$$MPFS = \frac{\Delta FS}{\Delta DI}, \quad (3.3.4)$$

де $MPFS$ – гранична схильність до фінансових заощаджень;

ΔFS – приріст фінансових активів.

Так, ґрунтуючись на основному психологічному законі, на фазі підйому економіки при зростанні доходів економічних агентів відбувається домінування схильності до заощаджень, у тому числі фінансових, над споживчими мотивами. Проте, дестабілізуючі процеси в економіці країни призводять до зміни психологічної моделі поведінки, а, відповідно, модифікується основний психологічний закон, наслідком якого є порушення у пропорції між споживанням та заощадженням, у тому числі у фінансові активи, в сторону зростання першого в загальному обсязі капіталу.

Наступний етап дослідження має на меті проведення аналізу статистичних характеристик циклічної динаміки часових рядів основних детермінант довіри до фінансового сектору економіки в цілому, та у розрізі банківської і небанківської фінансово-кредитної системи, а саме:

- оцінка волатильності (абсолютної та відносної (по відношенню до бізнес та фінансового циклів)) часових рядів,
- оцінка персистентності (інертності) фактичних даних та циклічних компонент часових рядів,
- визначення типів циклічних детермінант по відношенню до бізнес та фінансового циклів,
- ідентифікація детермінантів суспільної довіри до фінансового сектору економіки в цілому, та у розрізі банківської і небанківської фінансово-кредитної системи та визначення їх типів з точки зору синхронності їх змін з бізнес та фінансовим циклами.

Розрахунок абсолютної волатильності (табл. 3.3.1) дозволяє оцінити амплітуду коливань довіри до фінансової системи України. Розрахунок абсолютної волатильності було здійснено за наступною формулою:

$$V_t^a = \frac{y_t - \bar{y}_t}{S} \quad (3.3.5)$$

де V_t^a – абсолютна волатильність;

y_t – рівень часового ряду;

S – середнє квадратичне відхилення часового ряду.

Отримані результати оцінки волатильності суспільної довіри (табл. 3.3.1) дають підстави стверджувати, що серед розрахованих індикаторів сама низька волатильність відмічається у довіри до небанківської фінансово-кредитної системи, що свідчить про невеликі коливання довіри протягом аналізованого періоду.

Таблиця 3.3.1 – Оцінка абсолютної та відносної волатильності довіри до фінансового сектору економіки

Показник	Волатильність		
	абсолютна	відносно:	
		бізнес - циклу	фінансовог о циклу
Індекс реального ВВП	6,143	1,000	2,565
Індекс реальної заробітної плати	3,567	0,581	1,489
Середня місячна зарплата	3,625	0,590	1,513
Рівень безробіття	4,061	0,661	1,695
Рівень інфляції	6,144	1,000	2,565
Обсяги кредитування банків НБУ	4,380	0,713	1,829
Середньозважений курс гривни	2,395	0,390	1,000
Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів	3,353	0,546	1,400
Валовий зовнішній борг	3,613	0,588	1,508
Рівень перерозподілу ВВП	6,293	1,024	2,627
Сума міжнародних резервів	3,637	0,592	1,518
Середня схильність до заощаджень	4,998	0,814	2,087
Гранична схильність до заощаджень	5,478	0,892	2,287
Середня схильність до фінансових заощаджень	5,721	0,931	2,388
Гранична схильність до фінансових заощаджень	5,928	0,965	2,475
Довіра до фінансового сектору	5,910	0,962	2,467
Довіра до банківської системи	6,370	1,037	2,660
Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи	4,327	0,704	1,807

Довіра до банківської системи має більшу циклічну амплітуду ніж національна економіка (індекси реального ВВП, реальної та середньомісячної заробітної плати, рівня безробіття, тощо), фінансовий сектор економіки (рівень інфляції, обсяги кредитування банків НБУ, середньозважений курс, тощо), схильність до заощаджень та фінансових заощаджень. Висока волатильність довіри до банківської системи вказує на те, що будь яка новина (стрибок курсу гривні по відношенню до долара США) або подія (введення тимчасової адміністрації або ліквідація банківської установи) може спричинити дестабілізаційні процеси, ігнорування яких у подальшому призвести до реалізації банківської кризи.

Підвищена волатильність довіри до фінансового сектору економіки (має більшу циклічну амплітуду ніж всі проаналізовані макроекономічні показники за виключенням індексу реального ВВП, рівня інфляції та рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет України) пов'язана з певними кризовими процесами і свідчить про невпевненість суб'єктів фінансової системи у її стабільності.

Відносна волатильність, яка розраховувалась як відношення абсолютної волатильності довіри до фінансового сектору економіки (у т.ч. до банківської та небанківської фінансово-кредитної системи) та інших макроекономічних змінних до абсолютної волатильності реального ВВП та середньозваженого курсу гривні на міжбанківському валютному ринку, представлена в таблиці 3.3.1.

Згідно наведених даних можна стверджувати, що довіра до банківської системи та фінансової системи в цілому майже однаково волатильна як і бізнес цикл в країні. У той же час волатильність довіри до небанківської фінансово-кредитної системи на 30% менша ніж волатильність бізнес циклу в Україні. Це відображає той факт, що протягом останнього десятиріччя відмічається відносна стабільність рівня довіри до небанківської фінансово-кредитної системи. І, хоча за попередніми дослідженнями загальний рівень довіри до страхових компаній, кредитних спілок, ломбардів та інших фінансових

посередників небанківської фінансово-кредитної системи зменшується, проте амплітуда цих змін незначна, особливо у порівнянні з динамікою змін ВВП.

Волатильність довіри до фінансового сектору в цілому та її складових зокрема відносно фінансового циклу країни майже у 2–2,5 рази більша. Надмірна ступінь волатильності що відмічається, може свідчити про те, що у випадку бездіяльності державних органів влади щодо пом'якшення коливань довіри до фінансового сектору країни, викликаних фінансовим циклом, можуть посилювати ці коливання.

Для перевірки гіпотези про довгострокову пам'ять довіри до фінансового сектору (обчислення персистентності) використаний показник Херста:

$$\frac{R}{S} = (\alpha \cdot N)^H, \quad (3.3.6)$$

де H – показник Херста;

N – число періодів спостережень;

α – додатне число, задана константа.

Звідки

$$H = \frac{\log\left(\frac{R}{S}\right)}{\log(\alpha \cdot N)} \quad (3.3.7)$$

де розмах накопиченого відхилення:

$$R = Z_u - Z_u \quad (3.3.8)$$

$$Z_u = \sum_1^u (y_i - \underline{y}) \quad (3.3.9)$$

де \underline{y} – середнє арифметичне значення часового ряду.

Розраховані значення персистентності на основі показника Херста наведені в таблиці 3.3.2. У відповідності до отриманих значень показника Херста (H) виокремлюють наступні типи часових рядів:

- а) персистентні ($0,5 < H < 1$);
- б) випадкові ($H = 0,5$);
- в) антиперсистентні ($0 < H < 0,5$).

У випадку, коли показник Херста дорівнює 0,5, економічний процес представлений випадковим блуканням значень, саме тому такі явища і процеси важко прогнозувати, оскільки будь-яка обрана модель буде неадекватною.

Таблиця 3.3.2 – Оцінка персистентності фактичних значень та циклічних компонент довіри до фінансового сектору економіки

Показник	Персистентність	
	фактичних значень	циклічних компонент
Індекс реального ВВП	0,456	0,458
Індекс реальної заробітної плати	0,284	0,325
Середня місячна зарплата	0,261	0,327
Рівень безробіття	0,242	0,335
Рівень інфляції	0,415	0,416
Обсяги кредитування банків НБУ	0,281	0,386
Середньозважений курс гривни	0,120	0,275
Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів	0,159	0,361
Валовий зовнішній борг	0,196	0,248
Рівень перерозподілу ВВП	0,495	0,425
Сума міжнародних резервів	0,242	0,343
Середня схильність до заощаджень	0,396	0,407
Гранична схильність до заощаджень	0,461	0,494
Середня схильність до фінансових заощаджень	0,433	0,480
Гранична схильність до фінансових заощаджень	0,560	0,541
Довіра до фінансового сектору	0,484	0,262
Довіра до банківської системи	0,488	0,263
Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи	0,265	0,319

Персистентні часові ряди отримали назву трендостійких часових рядів, оскільки великі значення показника Херста (максимально наближені до одиниці) свідчать про наявність тенденції, яка буде збігатися і в майбутньому. Тобто, якщо аналізований процес зростав (спав) у попередній період, то, існує велика ймовірність того, що дана тенденція певний час буде зберігатися у майбутньому. Персистентні часові ряди мають довгострокову або довгу пам'ять, тобто всі події, навіть ті, які мали місце у далекому минулому, мають однаковий вплив на поточний стан. Проте, слід зазначити, що в періоди невизначеності та турбулентності деякі часові ряди можуть ставати випадковими або антиперсистентними, тобто втрачати «пам'ять».

Довіра до фінансового сектору економіки в цілому, так і її окремих складових, представлена антиперсистентними часовими рядами. Це свідчить про те, що довіра до фінансової системи країни дуже мінлива, тобто якщо система в попередньому періоді демонструвала зростання довіри, то швидше за все в наступному періоді буде спостерігатися спад або криза довіри. Низькі значення персистентності циклічних компонент довіри до фінансового сектору економіки свідчать про те, що досліджуваний процес складається з частих змін фаз піднесення і спаду. Саме тому, такі часові ряди чуттєві до будь-якої інформації (правдивої або неправдивої) щодо основних показників діяльності банківських установ (зміна власника системоутворюючого банку, проблеми ліквідності, введення тимчасової адміністрації НБУ, тощо) та/або змін поточних характеристик фінансової системи (девальвація національної валюти, зміна процентних ставок за кредитним/депозитними операціями, обмеження у валютних операціях, тощо), яка може спричинити зміну фази циклу довіри до фінансового сектору країни. Це свідчить про те, що довіра до фінансового сектору економіки дуже інертна до панічних ірраціональних дій в період кризисних явищ і процесів під дією песимістичних настроїв економічних агентів.

Ступінь синхронності зміни показників по відношенню до бізнес та фінансового циклів вимірюється за допомогою коефіцієнта взаємної кореляції (табл. 3.3.3).

Показники вважаються:

- а) проциклічними, якщо вони змінюються у тому ж напрямку, що і бізнес/фінансовий цикл – значення коефіцієнта синхронічної кореляції (contemporaneous correlation coefficient, $\rho(0)$) є позитивним (більше нуля);
- б) контрциклічними, якщо вони рухаються в протилежних напрямках, тобто значення коефіцієнта синхронічної кореляції є від'ємним (менше нуля);
- в) ациклічними, якщо вони не корелюють між собою, тобто $\rho(0) = 0$.

Таблиця 3.3.3 – Оцінка співвідношення довіри до фінансового сектору економіки до економічного та фінансового циклів

Показник	Відношення до бізнес-циклу		Відношення до фінансового циклу	
	$p(0)$	тип індикатора	$p(0)$	тип індикатора
Індекс реального ВВП	1,000	проциклічний	0,271	проциклічний
Індекс реальної заробітної плати	-0,347	контрциклічний	-0,028	ациклічний
Середня місячна зарплата	0,051	ациклічний	0,862	проциклічний
Рівень безробіття	0,409	проциклічний	0,270	проциклічний
Рівень інфляції	0,710	проциклічний	0,213	проциклічний
Обсяги кредитування банків НБУ	0,157	ациклічний	0,836	проциклічний
Середньозважений курс гривни	0,271	проциклічний	1,000	проциклічний
Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів	-0,017	ациклічний	-0,660	контрциклічний
Валовий зовнішній борг	-0,055	ациклічний	-0,157	ациклічний
Рівень перерозподілу ВВП	-0,133	ациклічний	-0,157	ациклічний
Сума міжнародних резервів	-0,351	контрциклічний	-0,717	контрциклічний
Середня схильність до заощаджень	-0,223	контрциклічний	-0,479	контрциклічний
Гранична схильність до заощаджень	-0,005	ациклічний	0,060	ациклічний
Середня схильність до фінансових заощаджень	-0,051	ациклічний	-0,593	контрциклічний
Гранична схильність до фінансових заощаджень	-0,319	контрциклічний	-0,175	ациклічний
Довіра до фінансового сектору	0,406	проциклічний	0,091	ациклічний
Довіра до банківської системи	0,538	проциклічний	0,307	проциклічний
Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи	0,003	ациклічний	-0,576	контрциклічний

В результаті дослідження встановлено, що довіра до банківської системи є проциклічним показником по відношенню як до бізнес, так і до фінансового циклів, що свідчить про синхронність їх змін (мають тенденцію до зростання в період економічного та фінансового піднесення й скорочення у відповідній фазі падіння). Розрахунки також призвели до неоднозначного висновку: довіра до фінансової системи не залежить від підйомів і спадів фінансового циклу (ациклічний показник), проте також є проциклічним показником по відношенню до бізнес циклу. Припущенням ациклічної поведінки довіри до фінансової системи по відношенню до фінансового циклу може бути її багатоаспектність та висока волатильність. Саме тому у фазі падіння фінансового циклу довіра економічних агентів може бути інваріантною, тобто

зростати під дією ірраціональних факторів або спадати внаслідок раціональної поведінки суб'єктів фінансової системи.

Довіра до небанківської фінансово-кредитної системи є контрциклічним показником по відношенню до фінансового циклу, тобто знижується при піднесенні і збільшується при спаді, та ациклічним по відношенню до бізнес циклу. Це є свідченням того, що економічне піднесення в країні не буде спричиняти зростання або зменшення учасників небанківської фінансово-кредитної системи як у кількісному, так і якісному значенні; проте, в умовах турбулентності на фінансовому ринку (фінансовий цикл має негативну динаміку) довіра до членів небанківської фінансово-кредитної системи буде зростати, а тому вони будуть виступати альтернативним джерелом інвестування фінансових ресурсів.

Коефіцієнт взаємної кореляції також дозволяє проаналізувати циклічні детермінанти довіри до фінансового сектору економіки в цілому та основних її складових (довіри до банківської й небанківської фінансово-кредитної систем) з точки зору їх синхронізації. Тобто, такий аналіз дозволяє з'ясувати, які детермінанти є випереджаючими цикл довіри на i періодів (найбільше значення коефіцієнту взаємної кореляції отримується для від'ємного значення i); співпадаючими (синхронізованими з циклом), якщо значення коефіцієнту взаємної кореляції отримується при $i=0$; запізнілими від цикла на i періодів (найбільше значення коефіцієнту взаємної кореляції отримується для додатного значення i).

Так, індекс реального ВВП (4 квартали), індекс реальної заробітної плати (2 квартали), зовнішній борг (4 квартали) та гранична схильність до заощаджень (3 квартали) визначено як випереджаючі (сигнальні) індикатори (leading), які змінюються з деяким часовим випередженням циклічних коливань довіри та слугують сигналом про ерозію довіри до фінансового сектору економіки (додаток А). Рівень безробіття населення, рівень інфляції та рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України виступають співпадаючими індикаторами (coinciding), динаміка яких збігається зі зміною

довіри до фінансового сектору економіки та відображають її поточний стан (кризу довіри). Запізнілими індикаторами (lagging), які змінюються лише через деякий час після настання чергової фази циклу довіри населення, визначено середньомісячну заробітну плату, середньозважений курс на міжбанківському валютному ринку України, співвідношення кредитів на нерухомість до сукупних валових кредитів, середню схильність до заощаджень та граничну схильність до фінансових заощаджень (4 квартали), обсяги кредитування банків НБУ та сума міжнародних резервів (3 квартали). Інформація про ці детермінанти важлива при аналізі поворотних точок циклу довіри.

Сигнальними індикаторами, які свідчать про ерозію довіри безпосередньо до банківської системи є індекс реальної заробітної плати (2 квартали), гранична схильність до заощаджень (3 квартали), рівень інфляції (4 квартали), сума міжнародних резервів (4 квартали) та гранична схильність до фінансових заощаджень (4 квартали). За показниками індексу реального ВВП, рівня безробіття населення, рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет України та середньої схильності до заощаджень можна характеризувати поточний стан довіри до банківської системи. Інші детермінанти, які не увійшли до попередніх двох груп вважаються запізнілими, та характеризують результати зміни рівня довіри до банківської системи.

Передвісниками втрати суспільної довіри до небанківської фінансово-кредитної системи за результатами досліджень виступають: індекс реального ВВП (3 квартали), середньомісячна заробітна плата (4 квартали), обсяги кредитування банків НБУ (3 квартали), зовнішній борг (1 квартал), середня (4 квартали) та гранична схильність до фінансових заощаджень (1 квартал). Поточний рівень довіри до небанківської фінансово-кредитної системи характеризують наступні детермінанти: індекс реальної заробітної плати, рівень безробіття населення, співвідношення кредитів на нерухомість до сукупних валових кредитів, середня схильність до заощаджень. Всі інші показники відносяться до запізнілих детермінантів довіри до небанківської фінансово-кредитної системи.

Реальна заробітна плата та гранична схильність до заощаджень досягають свого мінімального значення перед настанням кризи довіри до фінансового сектору в цілому та банківської системи, зокрема. Саме тому, припинення об'єктивного падіння доходів та песимістичних настроїв економічних агентів, шляхом відповідних змін у фінансовій політиці країни, призведе до гальмування ерозії суспільної довіри до майбутнього економіки країни загалом та фінансовому сектору економіки, зокрема.

4 ІНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ПРОЯВУ СУПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ: РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТА ДЕТЕРМІНАНТ

4.1 Довіра до центрального банку та її детермінанти: світовий та вітчизняний досвід

Функціонування економічних інститутів, у тому числі і центральних банків у демократичному суспільстві вимагає, щоб громадяни країни довіряли їм. Довіра до економічних інститутів має особливо велике значення у періоди кризи, коли зростає невизначеність щодо подальшого розвитку.

На рівні Європейського Союзу довіра громадян до національних центральних банків досягла історичного низького рівня у період з вересня 2008 року. Для підтвердження цього факту було проаналізовано відповіді опитувальника «Євробарометр», який представляє собою унікальний комплексний набір даних, що зібрані за допомогою опитування [35]. Ці опитування проводяться від імені Європейської Комісії принаймні двічі на рік у всіх державах-членах Європейського Союзу. Панельні дані, що містяться в «Євробарометр», охоплюють набір соціально-економічних характеристик для моніторингу соціального та політичного ставлення домогосподарств. Дані є основним джерелом для проведення досліджень з метою аналізу довіри громадян до центральних банків, оскільки містить питання про:

- 1) обізнаність людей щодо такої інституції як Європейський центральний банк;
- 2) наявність довіри до Європейського центрального банку.

Довіра до ЄЦБ вимірювалася шляхом запиту громадян на відповідь на таке питання: «Для кожного з наступних європейських органів скажіть, будь ласка, довіряєте їй чи ні?». Однією з інституцій був ЄЦБ. Поряд із відповідями «Схиляюся довіряти» і «Схиляюся не довіряти», також була доступна

респондентам третя категорія «Не визначився». Результати опитування за період 2006-I півріччя 2018 року представлені на рис. 4.1.1.

Перед початком фінансової кризи частка населення в Європі, що мали довіру до центрального банку складало, 58-62%. Проте, уже з початку фінансової кризи 2007 року довіра громадськості до фінансової системи значно знизилася. Падіння довіри до ЄЦБ відбулося майже у всіх країнах зони євро. Проте, як можна було б очікувати, цей рівень залишається значно вищим у восьми найменших країнах Єврозони (включаючи Ірландію), ніж у трьох найбільших (Німеччина, Франція та Італія), на які припадає близько 2/3 населення.

У кризовий період довіра до ЄЦБ становила 38%. Якщо говорити у розрізі країн, то найнижчий рівень довіри спостерігається серед громадян Греції, де лише 13% довіряють фінансовим установам, а саме ЄЦБ. Але також серед жителів Німеччини довіра є низькою: лише 38% довіряють своїй фінансовій установі. Позитивним є те, що у посткризовий період довіра до ЄЦБ як однієї з європейських інституцій перевищує фактичний рівень довіри до національних урядів та парламентів, які були вже низькими до початку фінансової кризи.

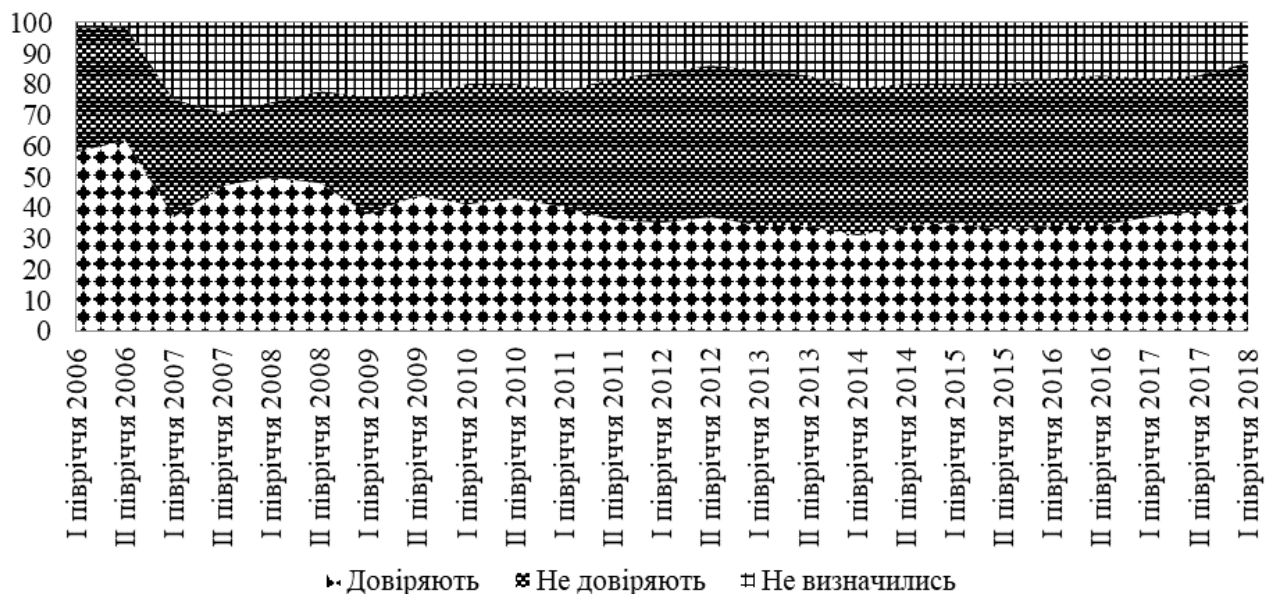

Рисунок 4.1.1 – Довіра домогосподарств до Європейського центрального банку [складено авторами на основі даних [35]]

Для центрального банку як органу грошово-кредитного регулювання, рівень суспільної довіри в країні може слугувати інституційним обмеженням/пасткою (за умови його низького рівня) або стимулятором ефективності грошово-кредитної політики (у випадку високого рівня суспільної довіри). Як зазначає, Козюк В.В. [36] цінності суспільства та діяльність інститутів є взаємопов'язаними, що визначає тип економічної системи. Відтак є підстави припустити (що звичайно потребує емпіричного обґрунтування), що в суспільстві з низьким рівнем міжособистісної довіри панують цінності виживання та висока роль в регулюванні суспільних відносин належить неформальним інститутам, які можуть мати не стільки економічну, скільки соціокультурну природу. За таких умов ефективність грошово-кредитної політики центрального банку буде знижена, і навпаки.

Механізм впливу суспільної довіри на незалежність центральних банків обґрунтовується в роботі [37], де емпірично доведено, що незалежність центробанку є вимогою суспільства - у країнах з високим рівнем довіри між громадянами вона є легко досяжною за умови делегування повноважень до незалежного органу, а у країнах з низьким рівнем довіри - вона є інструментом (інститутом) яка гарантуватиме досягнення цілей за умови недовіри до політиків. Відтак спостерігається позитивний зв'язок між рівнем суспільної довіри та незалежністю центрального банку.

Не менш важливе значення має і суспільна довіра безпосередньо до центрального банку як економічної, так і політичної інституції країни. Це пояснюється тим, що, по-перше, досить вагоме значення займає репутація та авторитет у проведенні грошово-кредитної політики, що добре відоме ще з перших робіт у цій галузі Ф. Кідленда та Е. Прескотт (Finn Kydland and Edward Prescott, 1977) [38] та Р. Барро та Д. Гордона (Robert Barro and David Gordon, 1983) [39]. Низький рівень довіри є суттєвою перепорою для розробників грошово-кредитної політики.

По-друге, зниження функціональності центрального банку через зниження довіри може зменшити політичну підтримку, посиливши державний

контроль над грошово-кредитною політикою. Довіра до центрального банку визначає межі легітимності та політичної незалежності цієї фінансової інституції. Певний рівень довіри громадян до центральних банків, може бути вирішальним для підтримки своєї легітимності. У цьому випадку високий рівень довіри громадян до центрального банку може бути охарактеризований як підстава для того, що підвищується рівень та гарантується незалежність центрального банку. Отже, в кінцевому рахунку, зниження довіри може поставити під загрозу незалежність центрального банку.

Виходячи з наведеної вище аргументації, видається очевидним, що втрата довіри до центрального банку зробить центральний банк вразливим для політичного впливу, а також знизить ефективність грошово-кредитного регулювання. Виходячи з цих висновків, розробникам монетарної політики важливо розуміти та ідентифікувати фактори, які спричинили втрату довіри громадян до центральних банків. Тому варто визначити ряд факторів, які можуть впливати на довіру громадян до центральних банків.

Серед багатьох чинників виділяються макроекономічні та соціальні. Макроекономічні фактори, що представлені «класичними» макроекономічними змінними, включають в себе рівень інфляції, рівень безробіття та ВВП на душу населення. Доречність обраних факторів визначається функціональним навантаженням роботи центральних банків: у випадку інфляції - у більшості країн основною метою діяльності центральних банків є забезпечення цінової стабільності, отже громадяни переконані, що центральний банк несе відповідальність за досягнення запланованого рівня інфляції, а тому відхилення інфляції від запланованого таргету теоретично має негативний вплив на довіру до центрального банку. У випадку зростання ВВП на душу населення та безробіття, то другорядною метою функціонування центральних банків є сприяння загальній економічній політиці, наприклад як «збалансоване економічне зростання» і «повна зайнятість». Таким чином, можна припустити, що громадяни вважають, що відповідальність центрального банку також поширюється і на темпи зміни рівня ВВП на душу населення та безробіття, а

відтак зростання безробіття та зменшення темпів зростання ВВП на душу населення можуть мати негативний вплив на довіру до центрального банку. Враховуючи це, більшість зарубіжних досліджень використовували у своїй моделі зазначені фактори як детермінанти довіри. Більшість вчених включають у свої моделі класичні макроекономічні змінні [40, 41]. В запропонованих дослідниками моделях, довіра до ЄЦБ оцінюється як функція інфляції, зростання ВВП на душу населення, безробіття та іншими важливими контрольними змінними.

Згідно з дослідженням Ф. Рот, Д. Грос, Ф. Новак-Леманн Д. (Felix Roth, Daniel Gros, Felicitas Nowak-Lehmann D., 2012) [42], як і передбачається теоретично, підтверджується факт того, що зростання ВВП на душу населення позитивно впливає на довіру до ЄЦБ, а збільшення інфляції та безробіття негативно. Зростання ВВП на душу населення на 1% збільшує довіру до ЄЦБ на 1,4%, а зростання рівня інфляції та безробіття зменшує її на 0,65% та 1,99% відповідно. Проте вплив економічного зростання повною мірою залежить від докризового періоду, а вплив інфляції та безробіття виключно обумовлений періодом кризи.

Як результат своїх досліджень дослідники запропонували шляхи підвищення рівня довіри до ЄЦБ, що передбачає зміну головної мети їхньої діяльності ЄЦБ – гарантування цінової стабільності з метою забезпечення реалізації її вторинної мети, що спрямована на сприяння економічному зростанню та зайнятості. З метою сприяння економічному зростанню та зайнятості, ЄЦБ повинен в майбутньому гарантувати ефективний баланс між фінансовою та ціновою стабільністю.

Майже аналогічні результати дослідження представлені С. Вальті (Sebastien Walti, 2012) [43], які містять висновки про те, що більш високий рівень безробіття та відхилення рівня інфляції від запланованого, що відповідає стабільності цін, також зменшують довіру до центрального банку. Підвищення рівня безробіття на один процентний пункт знижує чистий рівень довіри на приблизно еквівалентну суму, а відхилення одного відсоткового пункту

інфляції, який відповідає стабільності цін, зменшує чистий рівень довіри на 1,5 процентного пункту.

Поряд з визначенням залежності довіри до ЄЦБ від двох макроекономічних змінних, таких як рівень інфляції та безробіття, було визначено додатково вплив головних фіксованих ефектів країни, але через те, що вони знижують значимість рівняння їх було виключено з запропонованої автором моделі. Проте, результати дослідження С. Вальті (Sebastien Walti, 2012) [43] були висвітлені у його роботі, згідно з ними зростаюча доходність державних облігацій та стрес у банківському секторі знижують чисту довіру. Незважаючи на те, що стурбованість банківського сектору (і, загалом, у фінансовому секторі) залишається досить незначною, суттєва оцінка податкових надходжень державних облігацій є дуже великою в економічному плані. Збільшення доходності державних облігацій на один процентний пункт зменшує чистий рівень довіри приблизно на дев'ять процентних пунктів, а інші фактори країни змінюють довіру до центрального банку на аналогічні пункти їх зміни.

У своїй роботі Ю. Фішер та Ф. Хан (Justina Fischer and Volker Hahn, 2008) [40] досліджуючи вплив макроекономічних факторів робить висновок про те, що спостерігається сильний вплив ВВП на душу населення на підвищення довіри до центрального банку. Поряд з цим дослідники зауважують, що класичні макроекономічні моделі економічного зростання стверджують те, що бідніші країни ростуть швидше, ніж багатші країни. Отже, очікується, що вплив зростання ВВП оцінюватиметься по-різному населенням залежно від економічної стадії, в якій країна зараз перебуває. Зокрема, помірний темп зростання, швидше за все, буде визнаний несприятливим, якщо країна знаходиться на початку свого економічного розвитку, тоді як така ж тенденція може бути високо оцінена в країні з розвиненою економікою.

Результати Ю. Фішер та Ф. Хан (Justina Fischer and Volker Hahn, 2008) [40] чітко показують, що рівень поточної інфляції має значення для довіри людей до ЄЦБ. Дані проведених розрахунків дослідниками показують, що, на

відміну від очікувань, зміна безробіття не значною мірою пов'язана з довірою до ЄЦБ. Це пов'язано з тим, що оцінка людей щодо зміни рівня безробіття може бути різною, що обумовлено початковим рівнем безробіття в економіці. Наприклад, збільшення на 2 відсоткові пункти може вважатися згубним в економіці, в якій до цього рівень безробіття становив 2%. Тобто, для цієї країни фактично відбудеться подвоєння абсолютної кількості безробітних. А навпаки, економіка, в якій близько 20% безробітних, можуть не турбуватися про збільшення на 2 відсоткових пункти, внаслідок чого відносна зміна становить лише 10%. Тому, як зазначають дослідники, що лише рівень безробіття має значний вплив на довіру до центрального банку, але не його зміна.

В цілому, аналіз роботи Ю. Фішер та Ф. Хан (Justina Fischer and Volker Hahn, 2008) підтверджує твердження про те, що підвищення рівня інфляції руйнує довіру людей до ЄЦБ, відображаючи їх ставлення до ефективності діяльності ЄЦБ щодо реалізації її головного завдання. На відміну від цього, висувається припущення того, що зміни рівня безробіття не пов'язані з довірою людей, що потенційно може пояснюватися тим, що населення не покладає відповідальність за цей аспект на центральний банк. Більш дивним є висновок про те, що більш високий рівень безробіття виявляється корисним для довіри, що суперечить науково доведеним гіпотезам в науковій літературі.

Результати дослідження Д. Бурсіан та С. Фюрт (Dirk Bursian та Sven Fürth, 2013) [44] показують, що зростання реального ВВП позитивно впливає на довіру до центрального банку, тоді як державний борг, дохідність державних облігацій, а також рівень безробіття негативно впливають на довіру. Зокрема, збільшення реального зростання ВВП на 1,0% означає збільшення схильності довіряти ЄЦБ на 1,0%. Зростання державного боргу зменшує очікувану ймовірність довіри. Наприклад, збільшення італійського відносного державного боргу з 106 відсотків у 2008 році до 119 відсотків у 2010 році означало б зниження довіри приблизно на 1,3 відсотка. Що стосується доходності державних облігацій, схильність довіряти центральному банку знижується на 3,0% з урахуванням збільшення доходності на 1%. Зростання рівня безробіття

на 1 відсоток призводить до зменшення довіри до ЄЦБ на 1,2 відсотка. Проте, дивним є те, що інфляційні відхилення від цільового рівня, не відіграють ролі у процесі побудови довіри громадян до центрального банку. В цілому результати дослідження Д. Бурсіан та С. Фюрт (Dirk Bursian та Sven Fürth, 2013) [44] свідчать про те, що довіру до ЄЦБ можна посилити шляхом поліпшення загальних макроекономічних умов у європейських країнах.

Підсумовуючи проаналізовані дослідження, можна констатувати той факт, що вищий рівень безробіття та відхилення рівня інфляції від запланованого рівня, що відповідає ціновій стабільності, знижує чисту довіру. А зростання ВВП на душу населення лише посилює довіру громадян до центрального банку. Варто не забувати про те, що майже всі країни світу відчували вплив фінансової кризи. Як констатуються більшість вчених, то рівень довіри значно знижувався у періоди фінансових криз, тому можна припустити, що негативний досвід кризи має як мінімум має два негативні наслідки. По-перше, вони зменшують довіру до фінансового сектору, тим самим загрожуючи фінансовій стабільності. По-друге, вони зменшують загальну довіру, що може зменшити економічне зростання.

Таким чином, для збільшення рівня довіри до центральних банків, що, все ж таки, залежить від рівня інфляції, ВВП та рівня безробіття, варто гарантувати ефективний баланс між фінансовою та ціновою стабільністю. Переходячи до характеристики другої групи факторів – соціальних, то вони включають в себе вік, стать (чоловіча, жіноча), сімейний стан (пара, одиночка, розлучений; вдова/вдівець), статус зайнятості (самозайняті, пенсіонери, безробітні, робітники) та освіту (середня школа, ступінь коледжу, а також тих, хто не закінчив середню школу).

Відповідно за результатами досліджень Д. Бурсіан та С. Фюрт (Dirk Bursian та Sven Fürth, 2013) [44] було виявлено, що пара або одиночка більше довіряють банкам, аніж вдова/вдовець, 3,5% та 1,5% відповідно. Чоловіки більше довіряють центральним банкам на 2,8% порівняно з жінками. Ймовірність довіри до центральних банків пенсіонерів (безробітних) значно

менша з тими, хто працює. Чим краще виховані люди, тим більша ймовірність того, що вони довіряють центральним банкам. Закінчення середньої школи збільшує ймовірність довіри до центральних банків на 3,5 відсотка у порівнянні з тими, хто не закінчив середню школу. Для випускників університету ефект стає ще сильнішим і становить 11,3%. Таким чином, освіта, відіграє найважливішу роль серед індивідуальних соціальних характеристик громадян країн у ході дослідження факторів довіри до центральних банків.

Поряд з цим велику роль відіграють інфляційні очікування громадян. Деякі дослідження виявили, що високий рівень довіри до центральних банків знижує інфляційні очікування. Цей результат може бути пов'язаний з тим, що традиційно центральні банки були в основному занепокоєні інфляцією, та впроваджували всі заходи з метою обмеження інфляції. Отже, високий рівень суспільної довіри до центральних банків може відображає впевненість громадян у здатності центральних банків боротися з високою інфляцією та тим самим спонукає до зниження інфляційних очікувань. Це твердження було доведено у роботі Д. Крістеліс, Д. Геґаракос, Т. Яппеллі та М. Ройй (Dimitris Christelis, Dimitris Georgarakos, Tullio Jappelli and Maarten van Rooij, 2016) [45]. Відповідно до цього, довіра до центрального банку знижує індивідуальну невизначеність щодо майбутньої інфляції, що сприяє довірі громадськості щодо майбутньої цінової стабільності та перспектив розвитку економіки.

Отже, належне функціонування як економічних, так і політичних інститутів в демократичному суспільстві пов'язане і залежить від довіри громадян до них. У контексті розгляду суспільної довіри та її впливу на діяльність центрального банку, слід відмітити її вагомий вплив, оскільки вона визначає авторитет та репутацію центрального банку у ході проведення грошово-кредитної політики, а також недовіра громадськості до інституції може знизити її незалежність та легітимність. Виходячи з цього центральний банк буде вразливим до політичного впливу, а також знизить ефективність проведення монетарної політики. Детермінантами довіри до центрального банку виступають як макроекономічні – серед яких найбільш популярними

виступають показники зростання ВВП на душу населення, рівень безробіття, інфляція, а також і соціальні фактори. Узагальнення літератури дозволило підтвердити, що вищий рівень безробіття та відхилення рівня інфляції від запланованого рівня, що відповідає цінovій стабільності, знижує чисту довіру. А зростання ВВП на душу населення лише посилює довіру громадян до центрального банку.

В Україні як демократичній країні досить важливим є питання довіри суспільства до політичних та економічних інституцій. За результатами загальнонаціонального дослідження, що проводиться Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова [46] було виявлено, що з кожним роком, починаючи з кінця 2015 року, баланс довіри/недовіри в Україні до всіх інституцій або залишався незмінним, або навпаки лише погіршувався. Відповідно до опитування найбільшу недовіру громадяни України проявляють до найвищих керівних інстанцій, до яких входить і Національний банк.

Посилаючись на рис. 4.1.2 помітним є те, що з кожним роком громадяни мають тенденцію до втрати довіри до центрального банку. Враховуючи, що у 2018 році ситуація дещо стабілізувалася і довіра до Національного банку порівняно з 2017 роком покращилася на 2,4% [46]. Як зазначають деякі економісти [47], то зниження довіри до НБУ обумовлюється низькою довірою суспільства до комерційних банків. Поряд з цим основним фактором, що визначає довіру до Національного банку України є його дії. Впродовж досліджуваного періоду НБУ проводив політику з «очищення банківської системи», результатами якої було скорочення кількості банків більше ніж вдвічі. Ще одним фактором, який також буде впливати на довіру до НБУ є знецінення національної валюти більше ніж утричі. Низький рівень довіри має коріння ще від фінансової кризи 2008 року. У момент стрімкого зниження курсу гривні відносно інших валют 2008 року, Національний банк України постійно наголошував, що підстав для різкої девальвації гривні немає. Як наслідок – рівень довіри до центрального банку падав, а люди вірили не йому, а закликам

деяких експертів, які прогнозували завищений курс гривні. Подібна ситуація мала місце і в 2014 році.

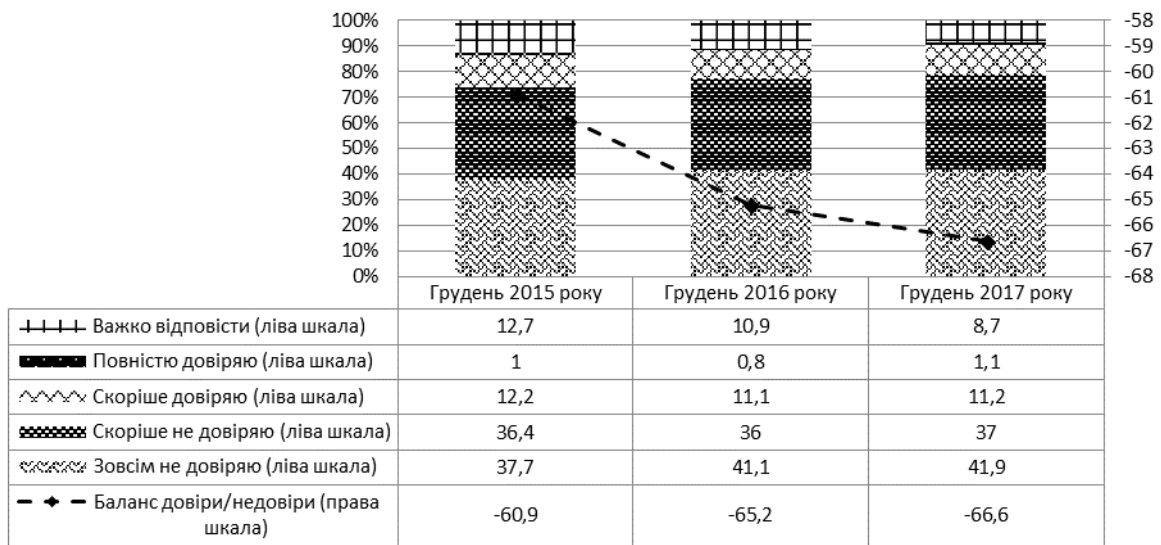

Рисунок 4.1.2 – Довіра громадян України до Національного банку України за період 2015-2017 рр. [складено авторами на основі даних [46]]

На рисунку 4.1.3 зображено систему факторів, що впливають на рівень довіри до Національного банку, а також чинників, що формують довіру та зменшують її, що характерно для України. Зниження довіри до центрального банку означає, що в учасників ринку виникли сумніви стосовно послідовності грошово-кредитної політики, її цілей і професіоналізму керівництва. У випадку, коли стратегія центрального банку прозора і зрозуміла (тобто він чітко визначає цілі та методи політики), регулятор заслуговує довіру і ринок очікує, що його дії будуть співпадати із заявленими цілями [50]. Як раніше вже зазначалося, цілями Національного банку є стабілізація курсу національної валюти по відношенню до іноземних та рівня інфляції. Актуальність дослідження цих очікувань, як складової макроекономічного аналізу полягає в тому, що самі інфляційні та девальваційні очікування та показники інфляції й курс валюти зокрема є визначальним рівнем розвитку економіки України. Саме ці два показники є одними з визначальними при оцінці рівня довіри до центрального банку, так і до комерційних банків.

Рисунок 4.1.3 – Система чинників та факторів, що впливають на рівень довіри до Національного банку України [розроблено автором на основі 48, 49]

З метою забезпечення ефективного функціонування монетарного режиму інфляційного таргетування Національний банк України при здійсненні оцінки інфляційних очікувань вивчає їх властивості, відслідковує зміни та аналізує причини цих змін. До того ж, центральний банк намагається впливати на ці очікування, оскільки це потім позначається на монетарній політиці та на макроекономічні процеси в країні.

Інфляційні очікування є важливою складовою для визначення короткострокової динаміки інфляції, тобто це своєрідний показник

найближчого в часі цінового тиску. Якщо ними не управляти, то вони можуть стати самодостатніми і це призведе до значних втрат в економіці. У той час довгострокові інфляційні очікування стають показником довіри економічних агентів до Національного банку. Якщо центральний банк матиме довіру з боку громадськості, то у цьому разі буде достатньо проводити невелике стримування монетарної політики. У той час як центральним банкам, яким не довіряють, навпаки необхідно свою політику спрямувати таким чином, щоб впливати на ці інфляційні очікування [51].

Очікування в економіці носять гетерогенний характер та показують якою мірою вони відрізняються від рівня цін цільового орієнтиру по інфляції, а отже, відображаються на довірі до грошово-кредитної політики. Коли ці відхилення невеликі, симетричні та знаходяться близько з цільовим орієнтиром набагато простіше змінити ситуацію: досить лише збільшити часовий горизонт аналізу. Однак в разі великих економічних шоків відхилення може бути настільки велике, що може обумовити втрату довіри до грошово-кредитної політики.

На рисунку 4.1.4 представлена узагальнена система чинників, що впливають на інфляційні очікування респондентів.

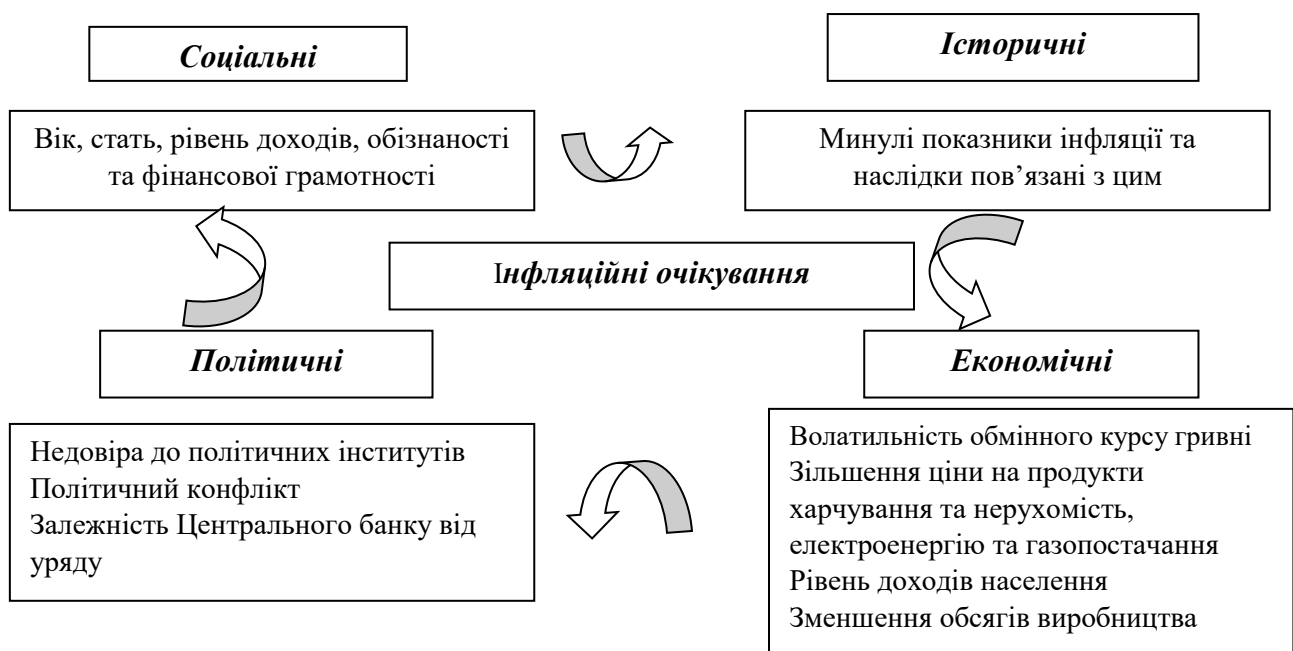

Рисунок 4.1.4 – Система факторів, що впливають на інфляційні очікування в Україні

Останніми роками окрім інфляційних очікувань важлива роль відводиться девальваційним очікуванням. До того ж, зміна курсу валюти також вважається одним з чинників, що впливає на рівень інфляційних очікувань. Національний банк оцінює, яка частка респондентів, очікує знецінення гривні та визначає середнє прогнозоване значення курсу гривні до долара США на наступний період за результатами опитувань.

Для девальваційних очікувань характерна сезонність, психологічний фактор – очікування населення і бізнесу з приводу майбутнього курсу через визначені бюджетом курсові значення, та у деякій мірі й тактичні помилки влади та Центрального банку. На рисунку 4.1.5 представлено динаміку індексу інфляційних очікувань та фактичної інфляції за останні сім років.

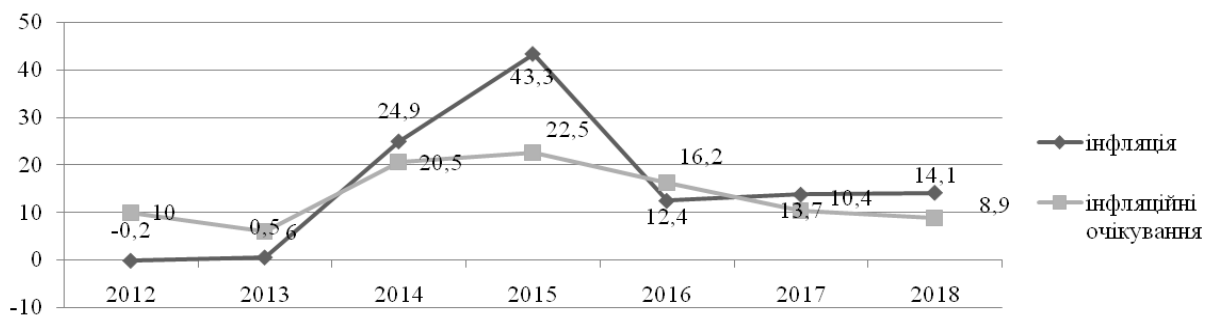

Рисунок 4.1.5 – Динаміка інфляції та інфляційних очікувань підприємств України станом на 2012-2018 роки

З графіка видно, що ділові очікування стосовно змін показників інфляції в майбутньому доволі точно відображає фактичні зміни показника інфляції за розглянутий період. З 2013 року очікування інфляції різко зросли, досягнувши свого максимального значення у 2015 році, що пов'язано з початком бойових дій на сході країни та відобразили явище галопуючої фактичної інфляції. Негативні інфляційні очікування та фактична інфляція почали спадати при переході від активної військової агресії до замороженої фази військового конфлікту. З 2016 року ситуація майже стабілізувалася, проте загальна

тенденція сприйняття майбутніх змін у країні залишається помірно песимістичною.

Далі порівняємо динаміку індексу девальваційних очікувань та динаміки фактичного курсу гривні до долара США в Україні за останні сім років (рис 4.1.6).

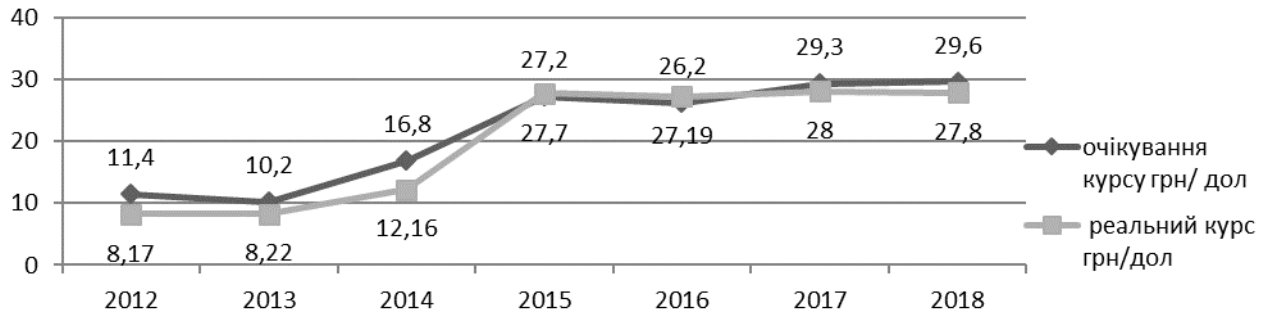

Рисунок 4.1.6 – Обмінний курс гривні до долару США та очікування підприємств України щодо обмінного курсу станом на 2012-2018 роки

Знову ж таки прогнозований курс гривні до іноземної приблизно однаково відображають фактичний курс національної валюти. З 2014 року відбувається значне зростання як фактичного курсу гривні до долару США та і очікуваного, наслідком чого були уже розглянуті причини. Проте, після 2016 року очікуваний курс є більшим за реальний та з кожним роком зростає.

Провівши кореляційний аналіз між реальною інфляцією та діловими очікуваннями стосовно інфляції, а також, між очікуваним курсом гривні та реальним можна зробити висновок, що зв'язок між цими показниками є високим 81% та 98% відповідно.

4.2 Науково-методичні засади оцінювання взаємозв'язку політичної довіри та довіри до Національного банку України

Розглядаючи інфляційні очікування як індикатор (змінну) суспільної довіри до Національного банку України, слід враховувати весь комплекс факторів, які впливають на інфляційні очікування. Основними чинниками інфляції залишаються обмінний курс гривні та очікування щодо підвищення витрат на виробництво, а також соціально-демографічний фактор. Наприклад, малі підприємства з низькими доходами зазвичай очікують підвищення інфляції. При чому для України це є болісним питанням, оскільки багато років поспіль показники інфляції досягали дуже великого значення, і коли Національний банк ставить за ціль знизити цей показник швидкими темпами, то підприємства відразу не давали позитивних відповідей. Адже у цьому випадку спрацював фактор довіри населення до правдивості та коректності представлення офіційних показників.

Важливим фактором, який на разі несе у більшій мірі негативний вплив є фінансова грамотність респондентів. Хоча на останній фактор можна і варто впливати, адже від цього залежить не тільки дієвість результатів опитувань, а й сама обізнаність громадян у макроекономічних питаннях, що дасть їм змогу оцінити оперативність роботи Національного банку.

В останні три-чотири роки питання стосовно курсу валют, як фактору впливу на динаміку інфляції, є дуже актуальним враховуючи її високу волатильність. До того ж вплив факторів на очікування мають ряд особливостей, які й показують позитивні та негативні наслідки. Насамперед, варто наголосити на тому, що ці очікування не можливо статистично виміряти. Інфляційні очікування не можуть мати свого фактичного підтвердження, на які можна було б посилатися при зборі статистики. Ця особливість робить процес вимірювання інфляційних очікувань суб'єктивним.

Суб'єктивне сприйняття інфляції досить часто відрізняються від реальної ситуації, тому інфляційні очікування можуть бути надмірно завищеними або відірваними від реєстрованої фактичної інфляції. Очікування, зібрані самими центральними банками, зазвичай мають фіксований горизонт. У випадку прогнозування фіксованих подій, прогнозний горизонт змінюється протягом року, і може стати коротшим, ніж сама монетарна політика. На відміну від цього, фіксований прогноз з часом легше порівнювати і використовувати для цілей цієї політики [51].

З точки зору психології багато респондентів схильні більше запам'ятовувати підвищення цін на окремі товари і послуги, аніж зниження цін або уповільнення їх зростання на інші товари послуги, що робить інфляційні очікування часто завищеними. Довіра населення до проведеної грошової політики, в тому числі щодо цільових показників інфляції, обмежена, так як на пам'яті громадян періодично траплялися макроекономічні шоки: кризи, девальвації, дефолти, банкрутства кредитних установ, різна зміна ставки процента тощо [52, С.44-46].

При аналізі довіри та монетарної політики інфляційні очікування можуть ігнорувати інші важливі особливості процесу інфляції, такі як відносні ціни, особливо на харчування та енергію, які знаходяться поза безпосереднім контролем центрального банку [53, С.19]. Не варто забувати, що превалюючими у системі інфляційних очікувань українців є наступні фактори: пропозиція продовольчих товарів, витрати виробництва, ціна на товари і послуги, доходи населення тощо.

Так як в інфляція та курс валюти є макроекономічними показниками, то вважаємо за потрібне проаналізувати їх зв'язок з іншими показниками з цієї сукупності. Для аналізу було взято показники ВВП, індексу споживчих цін та цін виробників, доходи населення та курс валюти. У результаті кореляційного аналізу зв'язок між цими показниками та девальваційними очікуваннями є дуже високим, найбільш тісний зв'язок спостерігається між очікуваннями стосовно курсу валюти та ВВП. У ситуації з інфляційними очікуваннями, то вони мають

найтісніший зв'язок тільки з рівнем інфляції. Хоча при побудові регресійної моделі, то у двох випадках високі показники коефіцієнта детермінації, що свідчить про те, що розглянуті показники є факторами, що впливають на динаміку інфляційних очікувань.

Водночас сучасні соціологічні дослідження вказують на слабкий зв'язок рівня інституційної довіри та соціально-економічної динаміки в Україні [55, С.154], що свідчить про переважний вплив на довіру не соціально-економічних чинників, а внутрішньополітичних. Даний факт підтверджується також результатами міжнародних досліджень, які вказують, що рівень довіри до інститутів та держави в країнах з транзитивною економікою, є значно нижчим порівняно з розвинутими демократичними країнами. Відтак набуває важливого значення емпіричне підтвердження зв'язку між політичною довірою (довірою до владних структур) та довіри до Національного банку України.

Для України питання довіри до уряду, Верховної Ради, президента, а також до комерційних банків, як головних представників банківської системи, є дуже актуальним, особливо, коли мова йде про основу ділових очікувань підприємств. У поняття довіри закладається очікування населення та підприємств дій та рішень цих інститутів в майбутньому, які будуть задовольняти інтереси опитуваних.

Проаналізуємо рівень довіри до всіх інститутів та їхню зміну протягом аналізованого періоду [21]. Для цього було складено загальний баланс довіри окремо для кожного інституту, який представлено на рисунку 4.2.1.

Баланс довіри було розраховано наступний чином: від суми відповідей за категоріями «зовсім не довіряю» та «переважно не довіряю» віднімається сума відповідей за категоріями «переважно довіряю» та «цілком довіряю». Таким чином баланс довіри може бути як позитивним так і негативним, в залежності від того, що є більшим: рівень довіри чи недовіри. Аналізуючи результати, відображені на рисунку 1 можна зробити висновок, що найбільш динамічно змінюється показник довіри до президента, до того ж це єдиний показник, який має хоч в одному році, а саме в 2005 позитивний баланс довіри. При тому до

всіх інститутів спостерігається покращення динаміки довіри саме після проведення виборів як президента, так і складу парламенту та уряду.

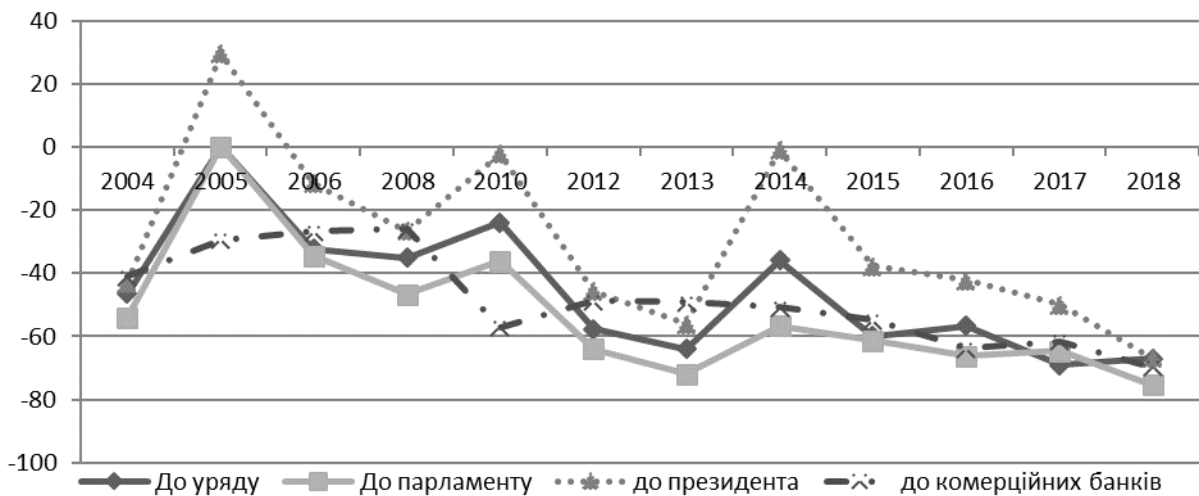

Рисунок 4.2.1 – Баланс довіри до уряду, Верховної Ради, президента та комерційних банків станом на 2004-2018 роки, % [21]

Можна зробити висновок, що після виборів влада отримує кредит довіри населення, який в період між виборами швидко зменшується. Найвищий рівень довіри до цих інститутів спостерігається з 2006 по 2010 роки, та після зміни влади у 2014 році. Тому можна стверджувати, що рівень довіри до правління в значній мірі є результатом довіри до президентів країни. Щодо довіри до комерційних банків, то їх баланс є набагато меншим, ніж до інших розглянутих структур, до того ж з кожним роком спостерігається суттєве зменшення довіри.

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Стабілізація банківської системи шляхом підвищення довіри до банків» основними напрямками підвищення довіри клієнтів до банків є наступні:

- створення умов для курсової стабілізації національної грошової одиниці.
- зниження рівня інфляції шляхом обмеження емісії.
- зростання банківського капіталу шляхом збільшення статутних фондів згідно планів рекапіталізації, затверджених НБУ.

- безумовне та своєчасне відшкодування вкладів у проблемних банках за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в межах законодавчо затвердженого ліміту.

- скасування можливості дострокового зняття депозитів населення.

- дотримання нормативів НБУ, що регулюють діяльність комерційних банків та інші.

Національна академія наук України пропонує різні показники для аналізу опитування щодо довіри до різних інститутів. Одним з найпоширеніших показників є індекс довіри, який розраховується за наступною формулою [55]:

$$J_g = \frac{5a_1 + 4a_2 + 3a_3 + 2a_4 + a_5}{100}, \quad (4.2.1)$$

де J_g – індекс довіри

a_1 - частка тих, хто повністю довіряє інституту

a_2 - частка тих, хто частково довіряє інституту

a_3 - частка тих, хто не визначився

a_4 - частка тих, хто зовсім не довіряє інституту

a_5 - частка тих, хто частково не довіряє інституту.

Розрахувавши індекс довіри, графічно представлений на рисунку 4.2.2 можна побачити, що до всіх розглянутих інститутів, притаманне коливання цього індексу.

Загалом індекс довіри свідчить у розрізі 5–ти бальної шкали, на скільки опитуванні довіряли Уряду, Верховній Раді та комерційним банкам. Отримані результати вказують, що у середньому індекс довіри не досягає навіть двох балів, а коливається від 1,55 для Верховної Ради до 1,76 для комерційних банків. Також можна побачити, що існує тенденція до зменшення показника з кожним роком від 2,29 балів до 1,87 бали для комерційних банків та 1,85 для Уряду, і найбільш кардинально змінився індекс для Верховної Ради: з 2,18 бали у 2004 році до 1,71 – у 2018 році.

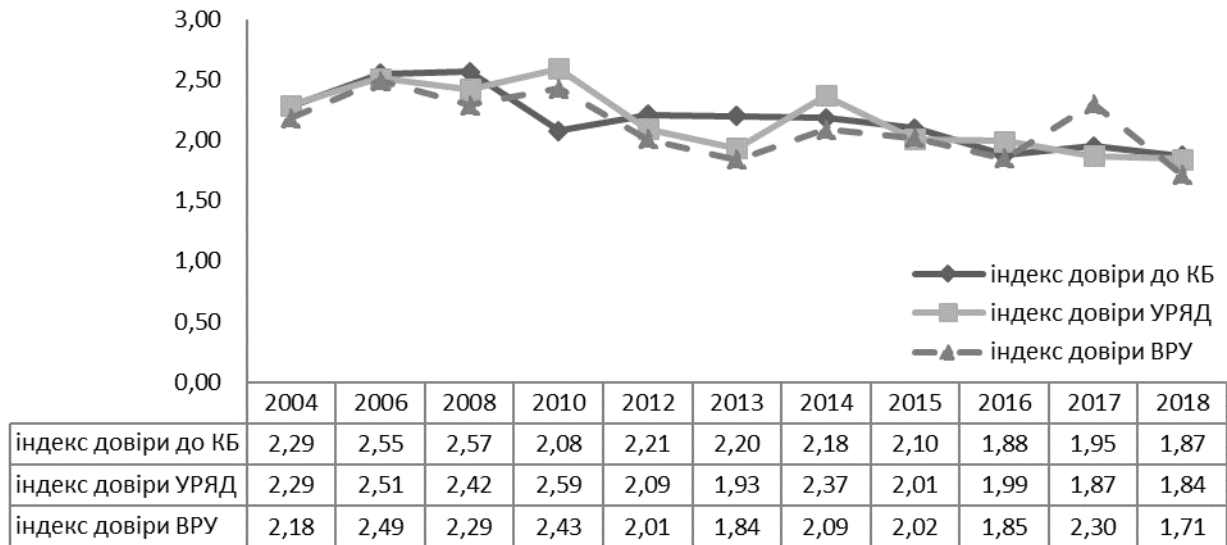

Рисунок 4.2.2 – Індекс рівня довіри для комерційних банків, уряду та Верховної ради України станом на 2004-2018 роки
[розраховано автор на основі [55]]

Наступним кроком при перевірці зв'язку між інфляційними та девальваційними очікуваннями підприємств України та довірою до розглянутих вище інститутів, вважаємо за необхідне провести кореляційний аналіз.

Провівши кореляційний аналіз між реальною інфляцією та діловими очікуваннями стосовно інфляції, а також, між очікуваним курсом гривні та реальним можна зробити висновок, що зв'язок між цими показниками є високим 81% та 98% відповідно. Це свідчить про те, що існує статистична залежність між двома величинами, показник кореляційного відношення можна вважати вірогідним, а зв'язок між досліджуваними явищами є доведеним.

Перевіривши взаємозв'язок між реальними показниками інфляції та курсу валют з діловими очікуваннями підприємств стосовно цих питань, проаналізуємо зв'язок довіри до інститутів та очікуваннями. У таблиці 4.2.1 представлено результати кореляційного аналізу окремо для кожного інституту та у розрізі категорії відповіді.

Отже, можемо зробити висновок, що найбільш тісний зв'язок із значимими коефіцієнтами є у випадку кореляційного аналізу між девальваційними очікуваннями та довірою до уряду та Верховної ради України,

хоча і для комерційних банків показник є також достатньо високим. До того ж найбільший коефіцієнт із сильним зв'язком у розрізі складових опитування стосується категорії «зовсім не довіряю», та обернено сильним зв'язком до категорії тієї частини опитуваних, які не можуть визначитися.

Також результати, які свідчать про найтісніший зв'язок та є адекватними по відношенню до інших, перевіримо за допомогою критерію Стюдента. Порівнявши з табличним значенням, отримані результати, можемо зробити висновок, що підтверджується попередні етапи дослідження з балансом довіри. Оскільки баланс довіри за аналізований період до інститутів був зазвичай від'ємним, то очевидно, що і при кореляційному аналізі найбільш тісний зв'язок має категорія людей, які зовсім не довіряють.

Таблиця 4.2.1 – Результати кореляційного аналізу при перевірці тісноти зв'язку між очікуваннями підприємств України та довірою до інститутів

<i>Комерційні банки</i>						
	Інфляційні очікування	t-критерій (таб =2,30)	Девальваційні очікування	t-критерій (таб =2,30)	Ділові очікування	t-критерій (таб =2,30)
Зовсім не довіряю	-0,16	-0,45	0,63	2,29	0,31	0,92
Переважно не довіряю	-0,13	-0,37	0,39	1,20	0,27	0,79
Важко сказати довірю чи ні	0,21	0,60	-0,65	-2,42	-0,40	-1,23
Переважно довіряю	0,06	0,17	-0,49	-1,59	-0,01	-0,03
Цілком довіряю	-0,32	-0,95	-0,09	-0,26	0,39	1,20
<i>Уряд</i>						
Зовсім не довіряю	-0,29	-0,86	0,88	5,24	0,07	0,20
Переважно не довіряю	-0,44	-1,39	0,40	1,23	0,33	0,99
Важко сказати довірю чи ні	0,30	0,89	-0,82	-4,05	-0,19	-0,55
Переважно довіряю	0,36	1,09	-0,42	-1,31	0,01	0,03
Цілком довіряю	0,19	0,55	-0,61	-2,18	0,17	0,49
<i>Верховна рада України</i>						
Зовсім не довіряю	-0,31	-0,92	0,88	5,24	0,05	0,14
Переважно не довіряю	-0,16	-0,46	0,37	1,13	0,10	0,28
Важко сказати довірю чи ні	0,30	0,89	-0,83	-4,21	-0,15	-0,43
Переважно довіряю	0,00	0,00	-0,25	-0,73	0,35	1,06
Цілком довіряю	-0,28	-0,82	-0,26	-0,76	0,39	1,20

А, отже, показник кореляційного відношення вважаємо вірогідним, а зв'язок між досліджуваними явищами доведеним. Отже, на основі отриманих

результатів, можна зробити наступні висновки. По-перше, необхідність проведення опитувань стосовно ділових очікувань підприємств є дуже важливим, оскільки Національний банк може аналізувати та прогнозувати показники на наступний рік, і будувати монетарну політику виходячи не тільки з реальних показників, які склалися, а й на основі очікувань. Аналіз показав, що очікування мають тісний зв'язок з реальними показниками інфляції та курсу валюти.

По-друге, баланс довіри підприємств до держаних, політичних інститутів є вкрай низьким, що потребує більшої уваги. І звісно, це призводить до погіршення загальної довіри населення та суб'єктів господарювання до різного роду політики, яка запроваджується в Україні.

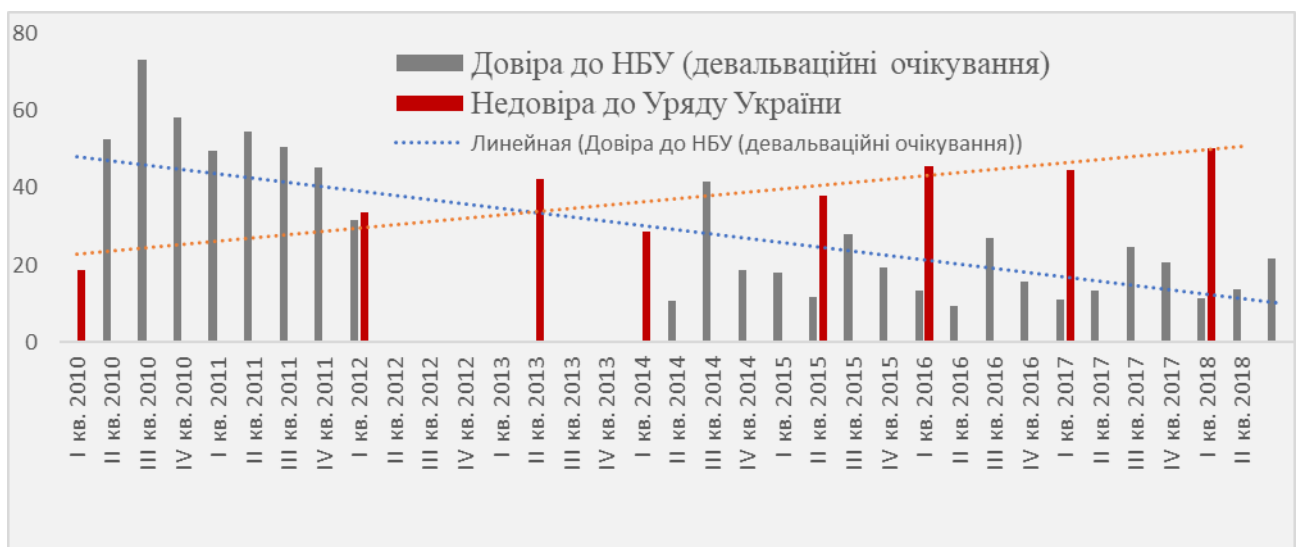

Рисунок 4.2.3 – Взаємозв'язок системної (політичної у вигляді показника недовіри до Уряду) та інституційної (довіри до НБУ) довіри в Україні

Аналітичне дослідження також підтвердило прямий зв'язок підвищення рівня інфляції та курсу національної валюти та рівня довіри до уряду, Верховної Ради та комерційних банків України. Чим більше відбувалися коливання аналізованих показників, тим більше погіршувалася довіра до уряду та Верховної ради, і дещо менше – до комерційних банків, особливо це стосувалося девальваційних очікувань.

4.3 Довіра до банків та її дерермінанти: огляд існуючих досліджень та реалізація розроблених науково-методичних підходів до оцінювання

Сучасні дослідження у розрізі питання довіри до банків проводили ряд вітчизняних науковців. Л. Є. Турчин визначає довіру до банківської установи як суб'єктно-об'єктні відносини на основі впевненості учасників або потенційних учасників фінансового ринку в тому, що банківська установа виконає всі свої зобов'язання, діятиме підпорядковуючись установленим нормам і правилам ведення банківської справи, здійснюватиме прибуткову діяльність при збереженні ліквідності і мінімальних ризиках, а також забезпечить отримання доходу клієнтам та збереже їх заощадження [50, с. 92]. В результаті дослідження було виділено чотири рівні довіри до банківської установи: мікрорівень (окремого клієнта до банку), мезорівень (до банківської установи в рамках регіону), макрорівень (у рамках країни), мегарівень (на міжнародному фінансовому ринку). Як висновок, довіра є важливою передумовою ефективної діяльності як окремого банку, так і банківської системи в цілому.

Поняття «довіра» в теорії ринку полягає в тому, що принципал покладається на агента, котрий має діяти в його інтересах, - так розглядає довіру до банків Г. О. Панасенко [56, с. 93]. Також довіра визначається як один з ключових факторів фінансової стійкості банківського сектору. В результаті дослідження автором запропоновано розглядати відновлення довіри до банків, як один із заходів для забезпечення виконання загальнонаціональної програми реабілітації банківського сектору.

К. М. Базадзе [56] разом з Л. Є. Турчин [50] визначають довіру до банківської установи як двостороння рівність (клієнти повинні довіряти банку, але й банк повинен довіряти клієнту). Як висновок дослідження К. М. Базадзе, довіра до банківської системи як до інституту ринкової економіки – визначається, з одного боку, рівнем узагальненої довіри в суспільстві, а з

іншого, на нього впливає норма персоніфікованої довіри економічних агентів до конкретних кредитних організацій [56].

А.В. Горденко та О.М. Ісхакова О. М. [58] виділяють довіру як основну передумову будь – якої фінансової операції.

Щодо зарубіжних досліджень у розрізі довіри до банків, то ними займалися такі науковці: Джон Вуд і Паул Берг (2011); Зузана Фунгасова, Іфтехар Хасан та Лоран Вейл (2016, 2018); Левенте Ковач та Тарас Савченко (2017); Девід-Ян Янсен, Роберт Х. Дж. Мош, Кейн А. Б. ван дер Круйзен (2015 р.); Елвін Афанді та Назім Хабібов (2017) та інші.

Джон Вуд і Паул Берг [59] аналізують рівень довіри населення США до банків, зокрема довіру клієнтів до свого основного банку, довіру малого та середнього бізнесу до банків. Проведений аналіз показує кризу в банківському секторі США. Як результат, довіра більше про те, який банк, а не те, що він пропонує. Автори дають рекомендації відновлення довіри шляхом удосконалення управління банком.

Зузана Фунгасова, Іфтехар Хасан та Лоран Вейл [60] визначають, що довіра до банків є необхідною для ефективною фінансовою системою та досліджують її детермінанти. Дослідження побудоване на аналізі довіри та її детермінантів у різних країнах, за даними World Values Survey у 52 країнах.

У спільному дослідженні українського та польського вчених - Левенте Ковач та Тарас Савченко [61] пропонують досліджувати три основних елементи довіри до банків : прозорість, якість законодавства в країні та емпірична достовірність. Автори розглядають довіру до банків, як і в ЄС так і в Україні та пропонують власні шляхи відновлення довіри окремо для ЄС та України.

Девід-Ян Янсен, Роберт Х. Дж. Мош, Кейн А. Б. ван дер Круйзен [62] у своєму дослідженні надають відповідь на питання коли громадськість втрачає довіру до банків, використовуючи відповіді голландських учасників, на основі восьми гіпотетичних сценаріїв. Результатом є те, що громадськість стурбована реагує на урядові компенсації; негативні прес-релізи, падіння цін на акції та

непрозорість інформації про продукт також впливають на довіру до банків; досвід банкрутства призводить до більшої стурбованості.

Елвін Афанді та Назім Хабібов [63] вивчають чинники, що визначають рівень довіри до банків до та після фінансової кризи 2007-2008 років, а також як криза вплинула на довіру до банків в країнах з перехідною економікою. Виявлено, що молоді, люди з сільської місцевості, з вищою освітою та ті, що довіряють людям, демонструють більш високий рівень довіри до банків. Також фінансова криза має лише тимчасовий та незначний вплив на довіру до банків у всіх домогосподарствах у всіх країнах з перехідною економікою. У посткризовий період рівень довіри до банків буде дуже подібним або рівним значенню довіри у докризовий період.

У роботах випускників Київської школи економіки Дмитро Лебедев (2011) та Олександр Іжболдін (2014) описані основні детермінанти довіри до банків. Дмитро Лебедев [64] розглядає соціально –демографічні особливості окремих осіб, які впливають на рівень довіри до банків, при цьому враховуючи форму власності банку: приватний або державний. Олександр Іжболдін [65] розглядає еволюцію детермінантів довіри до банків до і після фінансової кризи. В результаті дослідження було виявлено, що соціально–демографічні фактори не мають впливу. Було виявлено, що загальна довіра (міжособистісна довіра) сильно корелює з довірою до банків.

На основі даних, що були отримані в результаті опитування домашніх домогосподарств в Нідерландах, Карін ван дер Круйзен, Якоб де Хаан і Давид Ян Янсен [66] у своєму дослідженні виявили, що особисті несприятливі фінансові кризи респондентів не лише знижують їхню довіру до банків, але також негативно впливають на рівень загальної довіри. Також респонденти, які були клієнтами банку, та зазнали проблем, мають меншу довіру до банків, ніж респонденти, які не мають такого досвіду. Респонденти, які були клієнтом банку, та зазнали невдачі, мають значно нижчий рівень загальної довіри, ніж інші респонденти.

Зузана Фунгачова, Лоран Вейл [60] досліджують детермінанти довіри до банків у Китаї. Використовуючи результати опитування останньої хвилі World Values Survey, яка включала інформацію про довіру до банків за даними опитування в Китаї в 2012 році. Автори досліджують потенційний вплив великого набору індивідуальних показників на довіру до банків. Як результат, спостерігається вплив певних соціально-демографічних показників: членство в комуністичній партії та проживання в сільській місцевості негативно пов'язані з довірою до банків; вік та задоволеність фінансовим становищем сприяють підвищенню довіри до банків; одруження та вищий рівень освіти, як правило, знижують довіру до банків.

У дослідженні А. В. Сомик [67] розглядаються такі показники, якими можна оцінити довіру до банків, а саме: питома вага готівки в грошовій масі, темпи зростання депозитної бази банків (зокрема, в національній валюті) частка довгострокових та строкових депозитів, рівень доларизації депозитів банків, темпи зростання та структура нових депозитів банків.

Ю. Вітка [68] оцінює довіру населення до банків через питому вагу вкладників зі строковими депозитами та недовіру населення вимірює часткою людей, які не тримають кошти в банках. Л. О. Примостка [69] визначає, що індикатором рівня довіри суспільства до банків є динаміка вкладів населення в банківські депозити.

О. М. Ісхакова та А.В. Горденко [58] проводять оцінку суми вкладів фізичних осіб, кількості вкладників та середнього розміру вкладу;

О. Дзюблюк [2] розглядає динаміку депозитів, залучених комерційними банками; динаміку кредитів комерційних банків; результати діяльності комерційних банків, як показники суспільної довіри до банків у Україні.

У дослідженні К. М. Базадзе [56] вагомим показником визначення рівня довіри населення до банківської системи є стан та динаміка депозитів.

Отже, фінансовий аспект оцінювання довіри до банків ґрунтується на використанні кількісних показників (наприклад, обсяги депозитів, їх сума,

кількість клієнтів та інше). Цей підхід дає змогу кількісно виміряти суспільну довіру до банків країни в певних одиницях.

Отже, динаміка обсягу депозитів є одним з визначальних показників, що демонструє довіру населення до банків. Разом з тим для розробки інтегрального показника довіри необхідно враховувати також динаміку:

- відкритих рахунків фізичними особами;
- середнього розміру депозитного вкладу (його зростання свідчить про зростання довіри)
- частки безготівкових платежів населення у структурі платежів (чим більша частка коштів, що залишається на картковому рахунку громадянина для розрахунків, тим більшою є віра клієнта банку в те, що банк буде стабільним).
- рівня інфляції, як фактору, що знижує потенційну довіру до банківських установ (табл. 4.3.1).

Індикатором, що буде негативно впливатиме на довіру є рівень інфляції, який спонукатиме клієнтів до зняття коштів з депозитних рахунків.

Розрахунок інтегрального показника споживчої довіри до банків здійснимо на основі багатокритеріальної аналітичної згортки показників динаміки депозитів фізичних осіб, відкритих рахунків, безготівкових операцій фізичних осіб та інфляції.

Так, побудова інтегральної оцінки довіри включає декілька етапів:

- відбір об'єктів та показників, що характеризують довіру, з їх розподілом на стимулятори та дестимулятори;
- стандартизація показників;
- знаходження координат вектора-еталона;
- знаходження відстаней між вектором-еталоном та вектором значень кожного періоду;
- обчислення інтегрального показника довіри;
- аналітична інтерпретація результатів;
- оцінювання впливу факторів на формування інтегрального показника.

Таблиця 4.3.1 – Показники для розрахунку інтегрального показника споживчої довіри до банків

Рік	Сума вкладів фізичних осіб, млрд. грн	Кількість вкладників, млн. осіб	Середній розмір вкладу, грн.	Інфляція, %	Частка безготівкових платежів у грошовому вираженні, %	Частка безготівкових платежів у кількісному вираженні, %
2000	3,7	4,6	806	12,4	5,44	4,17
2001	5,6	5,4	1 046	6,1	5,66	5,17
2002	9,3	4,8	1 915	-0,6	5,80	8,11
2003	16,6	7	2 376	8,2	4,83	5,74
2004	29,2	10,5	2 780	12,3	5,36	5,04
2005	38,4	15	2 559	10,3	3,20	5,56
2006	67,9	18,6	3 656	11,6	3,31	6,75
2007	100,4	24,2	4 143	16,6	3,61	8,46
2008	155,2	29,6	5 243	22,3	4,56	10,57
2009	204,9	34,5	5 935	12,3	5,20	13,05
2010	198	31,6	6 273	9,1	6,54	17,49
2011	254,2	32,6	7 802	4,6	8,05	24,46
2012	282,6	35	8 072	-0,2	12,35	32,43
2013	338,5	44,4	7 619	0,5	17,37	43,61
2014	402,6	47,4	8 486	24,9	25,04	55,91
2015	382,1	46,5	8 213	43,3	31,21	65,49
2016	362,3	44,7	8 104	12,4	35,48	70,63
2017	382,1	41,1	9 298	13,7	39,30	74,76

Відбір факторів проводився, виходячи із наявної статистичної бази функціонування банківського сектора. Отже, отримуємо сформовану матрицю вихідних даних, у якій показник $N_i (i = \overline{1,10})$ за визначений проміжок часу $t (t = \overline{1,T})$ набуває значення n_{it} .

Наступним кроком є здійснення стандартизації значень показників довіри, оскільки вони вимірюються у різних одиницях. Головним завданням стандартизації показників є приведення їх до єдиної основи, що забезпечує методологічну єдність усіх часткових компонентів системи і збереження співвідношень між ними. Серед різноманіття методів стандартизації нами було обрано метод Z – стандартизації значень, який дозволяє здійснити перехід n_{it} до нормованих y_{it} :

$$y_{it} = \frac{n_{it} - \bar{n}}{\sigma_n}, \quad (4.3.1)$$

де \bar{n} – середнє арифметичне показника довіри за весь досліджуваний проміжок часу;

σ_n – середнє квадратичне відхилення показника довіри за весь досліджуваний проміжок часу.

Оскільки у процесі стандартизації відбулася втрата інформації про якісну характеристику досліджуваних ознак, зі стандартизованих значень показників, враховуючи їхній вплив на узагальнюючу оцінку довіри, слід побудувати точку-еталон $E = (e_1, e_2, \dots, e_n)$, координати якої визначаємо за умови, якщо економічний норматив ϵ :

– стимулятором:

$$e_i = \max_{t=1:T} \{y_{it}\}; \quad (4.3.2)$$

– дестимулятором:

$$e_i = \min_{t=1:T} \{y_{it}\}. \quad (4.3.3)$$

На наступному кроці знаходимо відстані l_t між цією точкою $E = (e_1, e_2, \dots, e_n)$ та кожною точкою $Y = (y_{1t}, y_{2t}, \dots, y_{nt})$ для кожного періоду t . Для цього використаємо найбільш поширений метод – обчислення евклідової відстані:

$$l_t = \sqrt{(y_{1t} - e_1)^2 + (y_{2t} - e_2)^2 + \dots + (y_{nt} - e_n)^2}. \quad (4.3.4)$$

На основі отриманого значення відстані за період t визначаємо інтегральний показник довіри IBR_t :

$$IBR_t = 1 - \frac{l_t}{\bar{l} + m\sigma_t}, \quad (4.3.5)$$

де \bar{l} – середнє арифметичне l_t за досліджуваній проміжок часу;

σ_t – середнє квадратичне відхилення l_t ;

m – деяке додатне число, яке обирають рівним 2 чи 3 – так, щоб значення IBR_t знаходилося у інтервалі $IBR_t \in [0;1]$.

Враховуючи можливі інтервали інтегрального показника довіри нами було визначено види узагальнюючих оцінок довіри (табл. 4.3.2).

Таблиця 4.3.2 – Ранжування інтегральної оцінки довіри

Значення IBR_t	Узагальнена оцінка довіри
[0,7; 1,0]	Дуже високий рівень
[0,5; 0,7)	Високий рівень
[0,3; 0,5)	Середній рівень
[0,1; 0,3)	Низький рівень
[0; 0,1)	Дуже низький рівень

Для побудови інтегрального показника довіри нами попередньо визначено 6 показників, динаміка яких представлена у табл. 4.3.1. Вибір цих індикаторів обумовлений інформаційним забезпеченням: статистична база для них наявна починаючи з 2000 р. Розраховані середні значення, стандартні відхилення та стандартизовані значення наведені у таблиці 4.3.3. Знаходимо квадрат відстаней між вектором-еталоном та вектором значень кожного періоду за кожним показником індикатора. На основі формули 4.3.5 розраховуємо інтегральний показник споживчої довіри до банківських фінансових послуг (рис. 4.3.1).

Таким чином, у результаті проведених розрахунків виявлено, що перелічені показники, окрім рівня інфляції позитивно впливають на зростання довіри до банків. Встановлено, що з 2000 по 2017 роки довіра населення до банків зростала в середньому на 12 % за рік і в цілому зросла в 5 разів. Водночас, виявлено суттєве скорочення рівня довіри у 2014 році на 9% та 2015 році на 32 %.

Таблиця 4.3.3 – Середні значення, стандартні відхилення та стандартизовані значення показників інтегральної оцінки та вектор-ідеал за показниками

Рік	Сума вкладів фізичних осіб, млрд. грн	Кількість вкладників, млн. осіб	Середній розмір вкладу, грн.	Інфляція, %	Частка безготівкових платежів у грошовому вираженні, %	Частка безготівкових платежів у кількісному вираженні, %
2000	-1,17	-1,40	-1,55	0,02	-0,58	-0,84
2001	-1,15	-1,35	-1,47	-0,59	-0,56	-0,80
2002	-1,13	-1,39	-1,16	-1,23	-0,55	-0,69
2003	-1,08	-1,25	-1,00	-0,39	-0,63	-0,78
2004	-1,00	-1,03	-0,86	0,01	-0,58	-0,81
2005	-0,94	-0,74	-0,94	-0,18	-0,76	-0,79
2006	-0,74	-0,51	-0,55	-0,06	-0,75	-0,74
2007	-0,53	-0,15	-0,38	0,42	-0,73	-0,67
2008	-0,16	0,20	0,00	0,97	-0,65	-0,59
2009	0,17	0,51	0,24	0,01	-0,60	-0,49
2010	0,12	0,32	0,36	-0,30	-0,48	-0,31
2011	0,49	0,39	0,89	-0,73	-0,36	-0,04
2012	0,68	0,54	0,99	-1,20	0,00	0,28
2013	1,05	1,14	0,83	-1,13	0,42	0,72
2014	1,48	1,34	1,13	1,22	1,06	1,21
2015	1,34	1,28	1,04	3,00	1,57	1,59
2016	1,21	1,16	1,00	0,02	1,93	1,79
2017	1,34	0,93	1,42	0,14	2,24	1,96
Вектор-ідеал	1,48	1,34	1,42	-1,23	2,24	1,96
СРЗНАЧ	179,64	26,53	5240,33	12,21	12,35	25,41
СТАНДОТКЛ	150,73	15,61	2862,53	10,38	12,01	25,23

На нашу думку, це є наслідком масового закриття банків та девальвації національної валюти, що спричинило тимчасовий відтік коштів з банківської системи. Разом з тим, у 2016 та 2017 роках рівень довіри підвищився до 81 %. На нашу думку, основною причиною були як дії регулятора з точки зору очищення банківського ринку від ненадійних банків, так і відсутність інших реальних інвестиційних інструментів для фізичних осіб на фінансовому ринку.

Вищенаведений підхід дозволяє проводити моніторинг схильності домогосподарств до заощаджень, визначати рівень довіри домогосподарств до

сектору фінансових корпорацій та їхньої здатності виконувати функцію трансформації заощаджень в інвестиції. Запропонований науково-методичний підхід може бути використаний фінансовими корпораціями, їх професійними асоціаціями та регуляторами фінансового ринку.

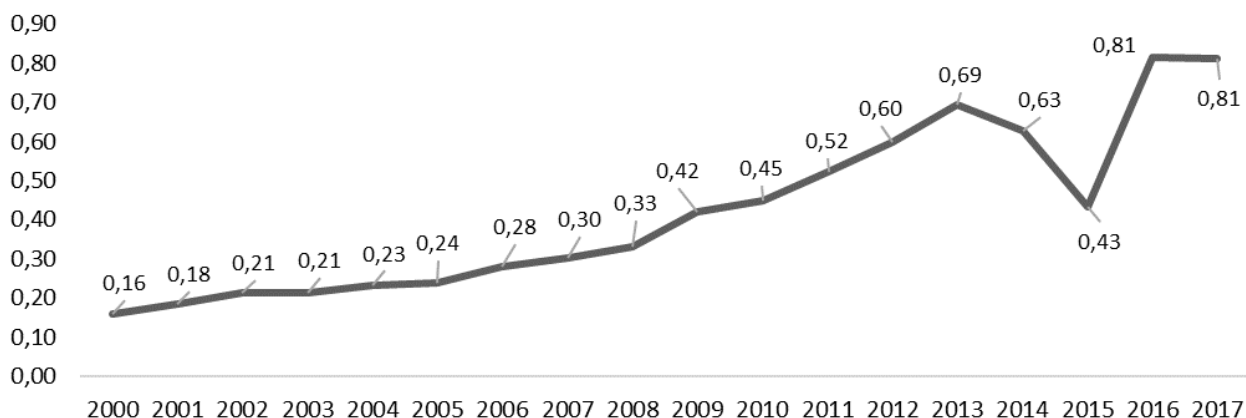

Рисунок 4.3.1 – Динаміка інтегрального показника довіри до банків

В контексті дослідження детермінант довіри до банків, слід відмітити, що у своїх дослідженнях в напрямку детермінантів довіри до банків Зузана Фунгасова, Іфтекхар Хасан і Лоран Вейл [60] розглядають чотири групи факторів, які за припущенням авторів можуть впливати на довіру до банків. До цих груп факторів належать:

- соціально – демографічні показники, що включають: стать, вік, сімейний стан, освіта, дохід, доступ до інформації (газета, телебачення, інтернет);
- релігійні цінності під якими розуміється чи належить людина до релігійної конфесії і до якої саме;
- політичні та економічні цінності, що включають: екологію, багатство, допомога суспільству, та демократія в країні;
- детермінанти на рівні країни, а саме: ВВП на душу населення, фінансова криза, страхування депозитів та концентрація банків в країні.

Результатом дослідження є те, що соціально-демографічні показники, релігійні цінності, політичні, та економічні цінності формують довіру до банків

на індивідуальному рівні. Було виявлено за групою соціально – демографічних показників, що жінки довіряють банкам більше, ніж чоловіки; довіра до банків, як правило, збільшується з доходом; за віковою ознакою та освітою – зменшується; різні медіа – канали для отримання інформації мають різний вплив на довіру. За групою релігійних цінностей – довіра до банків у релігійних людей більша і залежить від релігійних конфесій. Політичні та економічні цінності мають позитивний на значний вплив на рівень довіри, а саме багатство, допомога суспільству та демократія, окрім екології.

Щодо детермінантів на рівні країни, то ваговий негативний вплив чинить фінансова криза. До ряду індивідуальних детермінант також було включено міжособистісну довіру. В результаті дослідження виявлено позитивний зв'язок між міжособистісною довірою та довірою до банків. Тобто люди, які більше довіряють один одному, також більше довіряють банкам.

Щодо вітчизняних досліджень, то до них належить Дмитро Лебедев [64], який досліджує детермінанти довіри до банків в Україні у розрізі приватних та державних банків. У запропонованій моделі розглядається три групи факторів – G, D та I, які впливають на рівень довіри до банків. До цих груп належать такі змінні:

- до групи факторів «G» належить змінні, що характеризують географічні особливості - регіон, розмір населеного пункту;
- група факторів «D» представлена демографічними змінними – освіта, вік, стать, дохід, трудова зайнятість тощо;
- група факторів «I» включає джерела інформації, фінансовий світогляд, особисті думки тощо.

За результатами дослідження було виявлено, що географічні фактори впливають на рівень довіри. Група соціально – демографічних факторів суттєво впливає на довіру до банків: чоловіки та старші люди довіряють менше приватним банкам; за трудовою зайнятістю домогосподарки та студенти, як правило, довіряють приватним банкам; за рівнем доходу – населення з низьким рівнем доходу довіряє менше. Щодо групи факторів, яка включає фінансовий

світогляд, то виявлено, що він позитивно впливає на довіру до банків; за джерелами інформації, то радіослухачі довіряють менше ніж, читачі фінансової преси.

У дослідженнях Поліна У. Я. ван Естерік-Пласмейер та У. Фред ван Раай [70] розглядається модель банку, що побудована на детермінантах банківської довіри та лояльності банку. Дослідження проводиться на основі шести детермінантів інституційної та системної довіри:

- компетенція, вміння, досвід;
- стабільність, передбачуваність;
- цілісність, справедливість, авторитет, чесність;
- орієнтація клієнта, доброзичливість, турбота про клієнта;
- прозорість, відкритість, комунікації;
- загальні цінності та їх зіставлення.

А також до цих детермінантів включають і міжособистісну довіру, як еталонний або контрольний показник для довіри до системи та установи.

В результаті дослідження цієї моделі було виявлено, що:

- інституційна та системна довіра до банків нижча за рівень довіри людей (міжособистісної довіри);
- міжособистісна довіра, довіра до установи та системна довіри позитивно корелюють;
- клієнти банку, які довіряють іншим особам, також довіряють банкам та банківській системі.

Девід-Ян Янсен, Роберт Мош та Карін ван дер Круйзен [71] у дослідженні використовують підхід щодо оцінки факторів впливу, що знижують рівень довіри до банків, шляхом опитування в Голландії. Детермінанти були згруповані в чотири категорії:

- несприятливі новини (наприклад, зниження ціни акції банку);
- державне втручання (наприклад, державна підтримка банку);
- недостатня прозорість (наприклад, відсутність чіткої інформації про продукти);

– управління (наприклад, домінуюче керівництво менеджером банку).

Результатами дослідження є те що, найбільша причина, чому люди втрачають довіру до банків пов'язана з великим бонусами, що пропонують банки; негативні повідомлення в ЗМІ, зниження цін на акції та непрозорість інформації про продукт. А от державне втручання не є головною причиною втрати довіри до банків.

Дослідивши нефінансовий аспект оцінювання суспільної довіри до банків за зарубіжними вченими було виявлено, що єдиного підходу щодо визначення факторів впливу на довіру до банків не існує – кожна країна має свої особливості, від чого і змінюється набір детермінантів.

Аналіз сучасних закордонних досліджень [72-78] дозволив визначити, що довіра споживача фінансових послуг до певної фінансової установи є комплексним поняттям, яке охоплює такі складові як:

– Фірмовий образ (бренд, імідж) – загальна сума споживчого сприйняття про фінансову установу, що формується з різних інформаційних джерел. Сила бренду часто є важливим елементом лояльності споживачів до конкретної фінансової установи, дозволяє наявність певних неформальних, дружніх стосунків клієнта з установою. Наявність певних недоліків у взаємовідносинах з клієнтами не відображається на їх прив'язаності до організації.

– Переконавання довіряти. На основі соціальної психології та економіки довірчі переконання є конструкцією міжособистісної довіри, яка означає вірити іншим особам чи організаціям в різних ситуаціях, що вони будуть працювати на задоволення інтересів довірителя. Це віра в надійність, чесність та компетентність фінансової установи, цілісність та послідовність її роботи, турбота та доброзичливість до клієнтів, відкритість та комунікативність.

– Диспозиційна довіра. Означає наміри та здатність людей довіряти один одному просто так без певних умов, готовності залежати від ситуацій та дій інших людей. Вимірюється вірою в людство і довірливою позицією.

– Інституційна довіра. Елемент довіри, що є частиною дослідження соціології, який посилається на довіру до ситуації або структури. Наявність

відповідних структур, ефективно-діючих нормативно-правових актів, норм, санкцій та стабільна економічна ситуація відіграють важливу роль у забезпеченні гарантій, що позитивно впливає на переконання довіряти фінансовим установам.

– Намір довіряти. Елемент довіри, що є частиною соціальної психології та економіки та означає міжособистісну готовність до довіри в залежності від конкретних дій інших людей.

На нашу думку, у контексті дослідження довіри споживача банківських послуг у контексті сучасних тенденцій, вищенаведений список варто розширити додатковою складовою, що враховувала б рівень технологічності фінансової установи.

З метою визначення рівня довіри до банківських фінансових установ в Україні нами розроблено опитування, що враховує вищенаведені елементи довіри (табл. 4.3.4).

Питання опитування розділені на k -груп, Кожна група містить однакову кількість питань m . Кожне питання оцінюється за шкалою від 0 до 5. Кожна відповідь респондента – n .

- 0 бал – не погоджуюсь з твердженням;
- 1 бал – більшою мірою не погоджуюсь з твердженням;
- 2 бали – скоріше, не погоджуюсь з твердженням;
- 3 бали – частково погоджуюсь з твердженням;
- 4 бали - більшою мірою погоджуюсь з твердженням;
- 5 балів – повністю погоджуюсь з твердженням

Результат оцінювання питання позначаємо за j . Абсолютна кількість балів за кожною групою буде дорівнювати:

$$J = (j_{max} \times m) \times n, \quad (4.3.6)$$

Таблиця 4.3.4 – Питання для опитування стосовно довіри до банків

Елемент довіри	Питання для визначення рівня
Фірмовий образ (бренд)	Мій банк має репутацію чесною та компетентною фінансовою установою
	Мій банк має репутацію інноваційною фінансовою установою, що формує тренди та встановлює тенденції
	Мій банк можна назвати модним та сучасним
	Стиль мого банку є впізнаваним і лаконічним
	Мій банк відповідає моїм уподобанням та потребам
Переконання довіряти (компетентність, зв'язок, чесність, попередність)	Мій банк завжди тримає своє слово, на пораду менеджера банку можна покластися
	Мій банк показує повагу до клієнта і ставиться до його проблем доброзичливо
	Мій банк негайно інформує мене про будь-які проблеми
	Мій банк завжди пропонує мені нові фінансові послуги та продукти
	У моєму банку гарно функціонує система комунікацій з клієнтом
Рівень технологічності	Мій банк має зручну он-лайн систему доступу до фінансових послуг
	Мій банк має зручний мобільний додаток
	Через мобільний додаток чи он-лайн систему банку я можу здійснювати всі необхідні мені банківські операції
	Мій банк підтримує Apple Pay та Android Pay на високому рівні
	Я впевнений у надійності та безпеці трансакцій через інтернет-технології мого банку
Намір довіряти	Я вважаю мій банк гарним першим вибором для отримання фінансових послуг
	Я очікую, що в найближчі кілька років я буду займатися бізнесом з моїм банком
	Я розглядаю можливість продовжувати використовувати свій банк, а не змінювати його на інший банк у найближчі кілька років
	Я кажу позитивні речі про свій банк іншим людям, коли мене запитують
	Я заохочу друзів і родичів використовувати мій банк, рекомендую свій банк комусь, хто шукає мої поради
Інституційна довіра	У мене є віра і впевненість у стабільності вітчизняної фінансової системи
	Я впевнений, що існуюча система гарантування вкладів забезпечить захист моїх інтересів
	Я впевнений, що існуючі нормативні акти та система регулювання захищають мене від недобросовісної діяльності фінансових установ
	Я довіряю кваліфікації та професіоналізму працівників вітчизняної фінансової сфери
	Я вірю, що державна система регулювання та нагляду забезпечує ефективний контроль за фінансовою сферою в країні
Диспозиційна довіра (віра в людство, довірчий погляд)	Взагалі, я довіряю людям, яких я зустрічаю
	Мій типовий підхід – довіряти новим знайомим, доки вони не доведуть протилежне
	Я думаю, що люди взагалі чесні у своїх стосунках
	Загалом, я довіряю тому, що я читаю в газетах, журналах, у тому числі інтернет-виданнях
	Загалом, я довіряю новинам на телебаченні

Перехід до відносних оцінок за кожною групою здійснимо за наступною формулою (4.3.7):

$$T_{1...k} = \frac{\sum_{i=1}^m J_i}{J}, \quad (4.3.7)$$

Для визначення загального рівня довіри споживачів до банківських послуг скористаємося формулою середньої геометричної:

$$TRUST = \sum_{i=1}^k T_1 + T_2 + T_k, \quad (4.3.8)$$

Так, як використано 6 складових довіри по 5 запитань в кожному, то максимальна кількість балів для кожного респондента складатиме 150 балів. Таким чином, результат респондента означатиме:

- від 0 до 90 балів (0,41-0,6) недовіру до обраного банку;
- від 91 до 120 балів (0,61-0,8) часткову довіру до обраного банку;
- від 121 до 150 балів (0,81-1) повну довіру до обраного банку.

Отже, в нашому опитуванні прийняло участь 112 осіб, різних вікових груп та статей з різних регіонів України. Серед них 69,6 % віком від 18 до 25 років, 21,4 % віком від 26 до 35 років та 8 % – від 36 до 50 років. 53,6 % опитаних мають закінчену вищу освіту. Понад три чверті респондентів користуються послугами Приватбанку, майже 14 % – Ощадбанку. Найбільш затребувана фінансова послуга – переказ грошей між картковими рахунками (91 %), отримання зарплати – 74 %, оплата комунальних – 54,5 %, кредитна картка – 45,5 %, депозит – 25 %. Результати опитування за структурними елементами довіри наведено в табл. 4.3.5. Результати в розрізі питань наведені в додатку Б.

Згідно аналіз даних опитування, найбільшою довірою з боку споживачів фізичних осіб користуються технологічні особливості банківських послуг банку (рівень у понад 0,8 свідчить про повну довіру). Також високі рівні довіри опитаних респондентів спостерігалися за складовими довіри, що характеризують бренд банку (0,91) та переконання довіряти (0,87). Водночас, встановлено, що споживачі банківських послуг, у цілому, оцінюють позитивно

рівень довіри до свого банку, не довіряють фінансовій та банківській системі в цілому (52 %) та виявляють низькі рівні диспозиційної довіри взагалі (48 %). Разом з тим, загальний рівень довіри до банків, послугами яких користуються фізичні особи склав 0,73, що свідчить про часткову довіру з боку споживачів до банків.

Таблиця 4.3.5 – Результати розрахунку рівня споживчої довіри до банків за структурними елементами

Складові довіри, оцінки						
Загальний результат, бал						
№ питання	Фірмовий образ (бренд)	Переко- нання довіряти	Рівень техноло- гічності	Намір довіряти	Інститу- ційна довіра	Диспози- ційна довіра
1	474	464	552	517	275	338
2	512	483	538	389	302	332
3	506	469	542	483	309	252
4	551	511	527	474	338	238
5	496	510	515	443	245	174
Середній результат за кожним питанням						
1	4,23	4,14	4,93	4,62	2,46	3,02
2	4,57	4,31	4,80	3,47	2,70	2,96
3	4,52	4,19	4,84	4,31	2,76	2,25
4	4,92	4,56	4,71	4,23	3,02	2,13
5	4,43	4,55	4,60	3,96	2,19	1,55
Результат за складовими довіри						
	0,91	0,87	0,96	0,82	0,52	0,48
<i>TRUST = 0,73</i>						

Зазначимо, що низькі рівні довіри до інституту банку мають під собою великі історичні причини. Однією з них не висока віра людей в ефективність системи гарантування вкладів. Незважаючи на те, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) відіграв важливу роль у стабілізації банківської системи 2013-2015 роках, здійснивши виплати на суму більше ніж 93 млрд грн майже двом мільйонам вкладників рівень обізнаності українців про систему гарантування вкладів за ледь дотягує до 50%. Звісно, виведення з ринку майже 100 банків негативно позначилося на довіри до інституту банків,

водночас основним для відновлення довіри споживачів є розуміння, що фінансові установи мають обслуговувати громадян чесно та прозоро. Чудовою ідеєю є ініціатива Federal Deposit Insurance Corporation зі США, що отримала назву «Довіра через Прозорість», метою якої є надання громадськості, банкам, регуляторам реальних та вимірюваних показників виконання банками своїх функцій.

5 ОСОБИСТІСНИЙ РІВЕНЬ ПРОЯВУ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ: РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Поряд з інституційною та системною довірою не менш важливе значення має рівень міжособистісної довіри між громадянами певної країни, який визначає рівень ментальної складової соціального капітала суспільства. Більш високий рівень міжособистісної довіри в економіці країни знижує транзакційні витрати в процесі взаємодії економічних агентів. На сьогодні існує чимала кількість способів (методів) опитування респондентів з метою виміру міжособистісної довіри серед населення певної країни або ж регіону.

Базовим індикатором виміру міжособистісної довіри вважають «питання М. Розенберга», яке було опубліковано в 1957 році і на сьогоднішній день є найбільш популярним та шикоро використовуваним серед науковців. Це питання звучить так: «Загалом кажучи, щоб ви обрали: більшості людей можна довіряти, або Вам потрібно бути дуже обережними у спілкуванні з людьми?» [79].

Варто зазначити, що саме такий підхід використовує відомий світовий проект World Value Survey (WVS) у своїх дослідженнях. Цей проект був заснований в середині 1990-х років на методології та принципах проекту вивчення цінностей в європейських країнах European Values Study (EVS), який працює з 1981 року. Цей проект включає на сьогодні шість хвиль опитування з інтервальним проміжком в 5 років, де з участю України починаючи з третьої хвилі (1995-1998 роки) [18].

За результатами опитування, що наведені в таблиці 5.1.1, суспільство ділиться на дві великі групи:

Таблиця 5.1.1 – Результати опитування WVS на «питання М. Розенберга» з 1995 по 2014 роки (створено автором на основі джерела [18])

Країна	1995-1998рр. 3 хвиля		1999-2004рр. 4 хвиля		2005-2009рр. 5 хвиля		2010-2014рр. 6 хвиля	
	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри
Економічно розвинені країни								
США	35,2	62,8	35,5	63,6	39,1	60,3	34,8	64,3
Швеція	56,6	38,3	63,7	32,4	65,2	30,7	60,1	37,2
Японія	39,8	54,2	39,6	52,4	36,6	57,0	35,9	56,8
Австралія	39,6	59,3	15,0	82,6	45,6	53,2	51,4	47,8
ПАР	15,4	81,6	11,5	86,5	28,0	71,1	23,3	76,2
Середньорозвинуті країни перехідної економіки								
Іспанія	28,7	67,7	32,7	63,5	19,8	78,9	19,0	78,0
Туреччина	5,5	93,8	18,6	79,8	4,8	94,6	11,6	82,9
Чилі	20,9	76,8	22,2	75,2	12,4	86,1	12,4	84,7
Мексика	29,4	65,0	20,8	76,6	15,4	83,8	12,4	87,4
Тайвань	36,9	59,7	7,7	87,3	24,2	75,6	30,3	67,7
Постсоціалістичні країни перехідної економіки								
Білорусь	23,0	72,5	-	-	-	-	32,6	59,9
Грузія	17,7	76,8	-	-	17,6	79,4	8,8	90,4
Росія	23,2	73,8	-	-	24,6	69,1	27,8	66,2
Румунія	17,9	77,9	-	-	19,3	75,6	7,7	91,4
Словенія	15,3	83,1	-	-	17,5	78,9	19,9	79,1
Україна	28,8	64,1	-	-	24,5	64,4	23,1	70,3
Країни, що розвиваються								
Індія	32,8	53,9	38,9	55,9	20,7	68,2	16,7	77,9
Перу	4,9	92,2	10,6	88,7	6,2	92,4	8,4	90,5
Країни централізовано керованої економіки								
Китай	50,4	45,9	52,5	43,8	49,3	44,4	60,3	35,2

– «ті, що довіряють іншим людям», які обрали відповідь на поставлене запитання – «що більшості можна довіряти»;

– «ті, що не довіряють іншим людям», які обрали відповідь на поставлене запитання – «що перед тим як довіряти людині треба добре подумати».

В таблиці 5.1.1 запропонована класифікація країн за типологією Б. П. Яценка, який у визначені типу країн, окрім рівня економічного розвитку та особливостей структури господарства, враховує також рівень сформованості

організаційно-управлінських, функціонально-галузевих і територіально-господарських структур, за такою типологією Б.П. Яценко виділяє п'ять груп країн. За результатами опитування WVS було розглянуто 19 країн в тому числі і Україну. На основі цих даних можна зробити припущення, що рівень міжособистісної довіри населення України варіюється від 23% до 29%. Про інші майже 70% можна припустити, що деякий відсоток з них схильні більше довіряти чим інші та ті, які більш категорично налаштовані, але їх рішення і схильність залежить від групи екзогенних факторів, які діють в певний період часу в певному регіоні.

Щодо сформованих груп, то найбільше однотипність рівня довіри характерна для групи країн «постсоціалістичні країни перехідної економіки», інші ж групи мають більшу розбіжність за рівнем довіри. Така подібність пояснюється тим, що ці країни мають спільну історію, а саме були у складі однієї країни і майже протягом століття, в цих різних народів формувалася одна направленість думки. Рівень в цій групі варіюється від 15% до 28%, також прослідковується у більшості з них зниження рівня довіри у останній хвилі 2010-2014 років, для таких як: Україна, Румунія, Словенія, Грузія, а от в таких країна як Росія та Білорусь спостерігається протилежний процес – збільшення рівня довіри.

Класифікація країн за рівнем довіри наведена в таблиці В.1. Для аналізу було обрано 33 країни та запропоновано п'ять груп країн: дуже низький рівень довіри 0-15%; низький рівень довіри 15,1 - 22,9%; середній рівень довіри 23-32%; високий рівень довіри 33-50%; дуже високий рівень довіри <50%.

Варто зазначити, що найнижчий рівень довіри до 15%, характерний для країн з низьким рівнем соціально-економічного розвитку відносяться до «країн, що розвиваються». Країни, що віднесені до групи країн з високим рівнем довіри від 33% до 50% та країн з дуже високим рівнем понад 50% - це розвинуті капіталістичні країни, а саме країни «Великої сімки, малі європейські країни, країни «переселенського капіталізму». Україна віднесена до групи з середнім рівнем міжособистісної довіри.

Менш популярним, але також одним із найперших та базовим індикатором виміру міжособистісної довіри є рання методика Дж. Роттера «Шкала соціальної довіри» (Interpersonal Trust Scale, ITS) [80] розроблена в 1967 році та оновлена адаптована версія методики за С. Г. Достоваловим, яка на сьогодні дозволяє виміряти рівень соціальної довіри людини до оточуючих. Ця методика складається з 25 питань-тверджень з якими Ви погоджуєтесь чи ні, чим більша кількість отриманих балів тим вищий рівень довіри.

Поряд з базовими методиками співіснують сучасні оновлені, адаптовані та удосконаленні запитання – індикатори. Так у 2008 році в банківській галузі Італії було проведено опитування на вибірці з 150 клієнтів банків з метою вивчення внеску міжособистісних відносин у процеси побудови довіри. На основі цього опитування Паоло Гуенці, Лоран Жорж (2010) [81] було побудовану концептуальну модель, що пов'язує поведінку продавця з довірою клієнтів .

Також у цьому році було створено Індекс фінансової довіри, що є щоквартальним опитуванням, яке відстежує ставлення громадськість (американців) до інвестування в фондовий ринок, банки. Хоча спочатку цей індекс розглядався на індивідуальному рівні і питання стосувалися довіри до людей і установ (банків, брокери, уряд, страхові компанії) [82]. Цей індикатор виміру міжособистісної довіри використовують у своїй праці Джеремі Берк та Анжела А. Хунг (2015) [83].

Перший набір питань змістив питання, скільки людей довіряють певним типам людей або установ, у масштабі від 1 до 5, де 1 означає «я взагалі не довіряю», а 5 означає «я повністю довіряю» [84], , результати зображені на рисунку 5.1.1.

Social Science Research Solutions провело телефонне опитування на репрезентативній вибірці з 1034 американських домогосподарств з 17 по 28 грудня 2008 року. Отже, як видно з рисунку найбільше американці довіряють один одному, якщо їх стосунки не пов'язані з професійними питання.

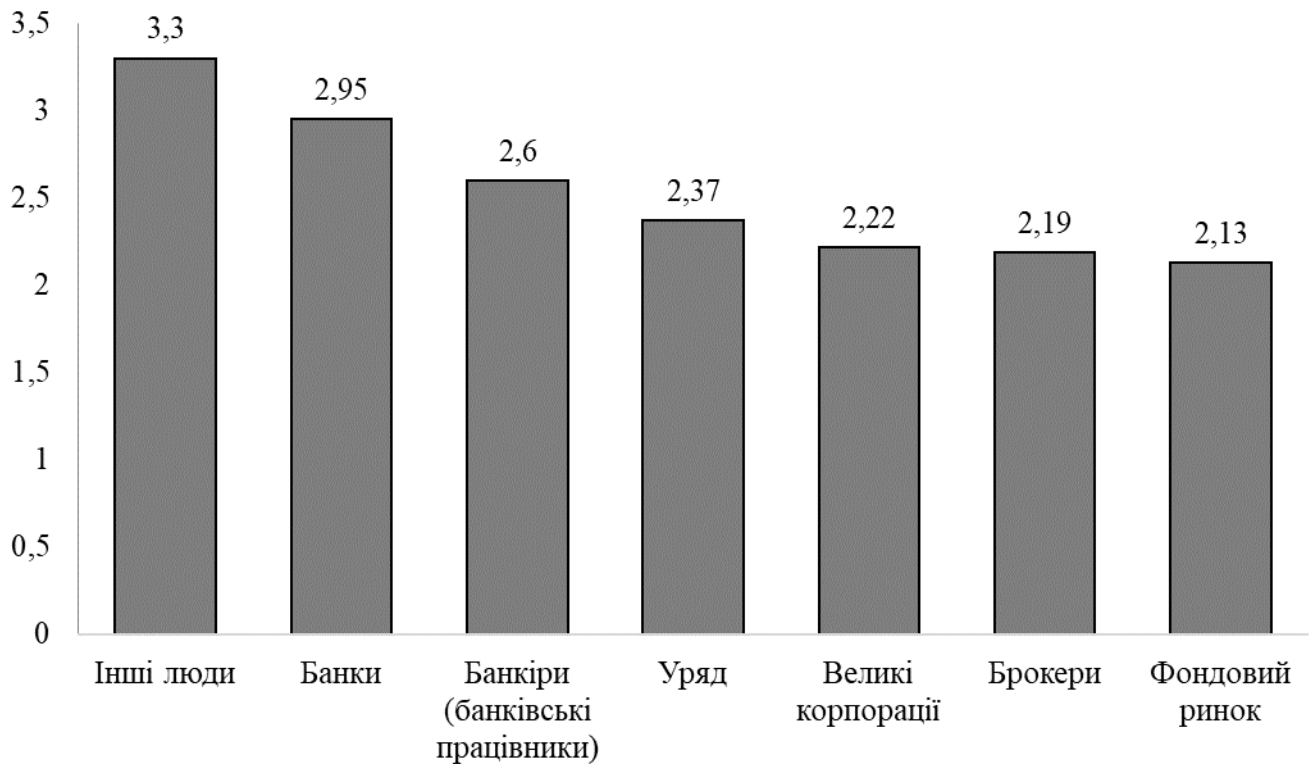

Рисунок 5.1.1 – Результати 1ої хвили опитування Індексу фінансової довіри з 1 по 27 січня 2009 року (створено автором на основі джерела [84])

Наступні хвили дослідження мають певні корективи і зображені в таблиці 5.1.2.

В таблиці 5.1.2 наведено результати опитування упродовж чотирьох хвиль довіри до людей та різних устав. Як видно, то рівень довіри виміряний за 5-ти бальною шкалою має мінливий характер, але має незначні коливання в середньому на ринні 3,3 бали. Також варто зазначити, що в останній хвилі додаються нові категорії дослідження, а саме: кредитні спілки, національні банки, регіональні банки, банки з державною часткою. Найвищий рівень довіри до кредитних спілок 3,48 бали, який вищий ніж до людей, непов'язаних з професійною діяльністю. Наступні хвили опитування починаючи з п'ятої, мають змінену систему оцінки рівня довіри. Довіра вже оцінюється за відсотковою шкалою, довіра до людей зникає, натомість є більш детальне дослідження довіри до банків у розрізі їх форм власності та типів. Такі зміни пов'язані з більш детальним аналізом фінансового сектора для визначення настроїв населення після кризових явищ.

Таблиця 5.1.2 – Результати опитування Індексу фінансової довіри за чотири хвили (створено автором на основі джерела [84])

Суб'єкти/ об'єкти довіри	Хвиля 1 27 січня 2009 р.	Хвиля 2 8 квітня 2009 р.	Хвиля 3 13 липня 2009 р.	Хвиля 4 19 жовтня 2009 р.
Інші люди	3,3	3,34	3,33	3,25
Федеральний Резервний Банк	2,74	2,77	2,94	2,88
Банки	2,95	2,8	3,05	2,9
Банкіри (банківські працівники)	2,6	2,5	2,8	2,57
Уряд	2,37	2,41	2,65	2,45
Великі корпорації	2,22	2,11	2,28	2,19
Брокери	2,19	2,09	2,26	2,1
Фондовий ринок	2,13	2,18	2,22	2,28
Страхові компанії	-	2,31	2,6	2,4
Кредитні спілки	-	-	-	3,63
Національні банки	-	-	-	2,88
Регіональні банки	-	-	-	3,48
Банки з державною часткою	-	-	-	2,55

Таким чином, Індекс фінансової довіри є одним із індикаторів виміру міжособистісної довіри, що правда для американців і нестабільним в отриманні його значенні, оскільки методика розрахунку цього індексу дещо мінлива, хоч і розраховується щоквартально. Так перші три хвили опитування дають чіткі значення по виміру міжособистісної довіри інші ж хвили можу виключати цей показник.

Щодо індикаторів виміру міжособистісної довіри в Україні, то опитування в розрізі цього питання, проводять Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Інститут соціології Національної Академії наук України (Інститут соціології НАНУ).

Одним із індикаторів вимірювання узагальненої довіри є питання: «Як Ви оцінюєте своє ставлення до інших людей? Ви – людина, яка зазвичай довіряє іншим, або людина, яка ставиться до інших з недовірою? Будь ласка, назвіть число від 0 до 10, де «0» означає «зовсім не довіряю іншим людям» і

«10» – «повністю довіряю іншим людям» [86, с. 2], що використовувався дослідниками В. Паніотто та Н. Харченко у своїх працях (2012).

Це питання використовує у своїх дослідження Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), який протягом 10–19 лютого 2012 року провів всеукраїнське опитування громадської думки, присвячене довірі до соціальних інститутів і реформ. Методом особистого інтерв'ю опитано 2029 респондентів, які мешкають у всіх областях України та в Криму. Дані отримані в результаті цього дослідження зображені на рисунку 5.1.2.

Недоліком цього індикатору виміру міжособистісної довіри є те, що використовується 10-бальна шкала оцінки та дослідження проводиться не періодично, а вибірково. Тому цей індикатор спричиняє труднощі для подальшого дослідження та виявлення тенденцій щодо рівня міжособистісної довіри.

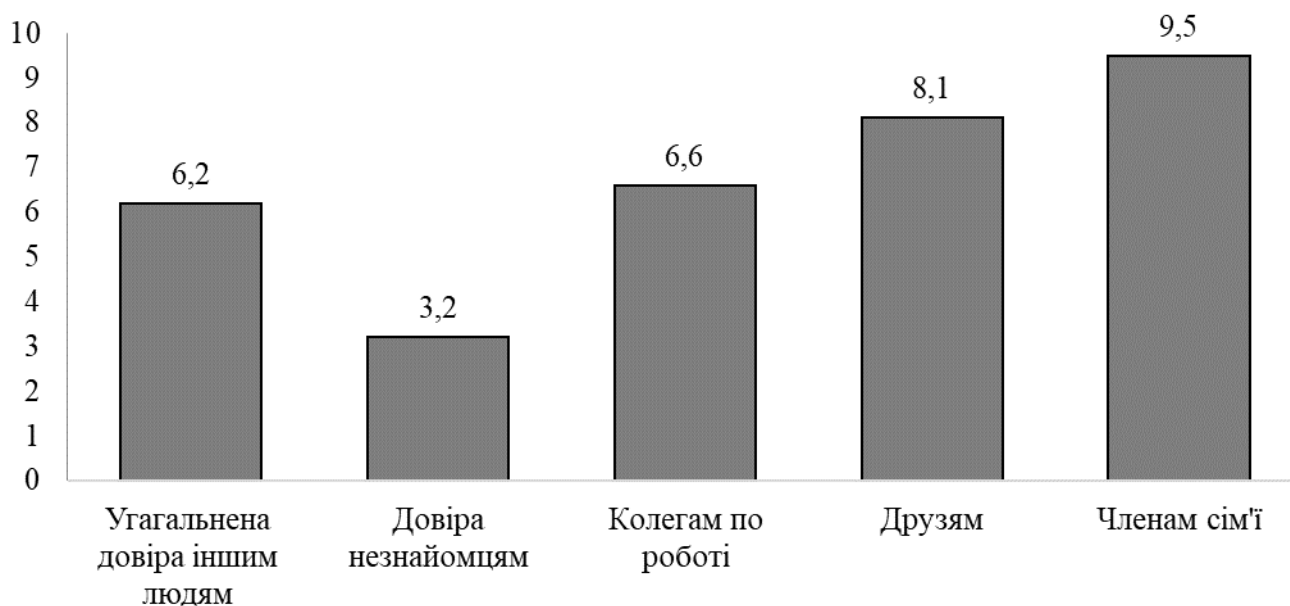

Рисунок 5.1.2 – Результати опитування КМІС (створено автором на основі джерела [86])

Як видно з рисунку найвищий рівень довіри серед українців членам родини, узагальнена довіра іншим людям складає 6,2 бали за 10-бальною шкалою.

Також ще одним індикатором виміру міжособистісної довіри можна вважати питання: «Пожалуйста, скажите, насколько Вы согласны или не согласны со следующими утверждениями. Полностью или частично В целом, я могу доверять людям моей этнической группы больше, чем я могу доверять людям других этнических групп в моей стране», яке проводиться ОМНІБУС Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), щоквартально. Але недоліком цього індикатора є те, що перелік на направленість опитування населення залежить від замовників та їх завданнями [86].

Індикатором вимірювання міжособистісної довіри в українському просторі можна вважати питання «Який рівень Вашої довіри співвітчизникам?» [21, с. 454], до якого запропоновані наступні варіанти відповідей: «зовсім не довіряю»; «переважно не довіряю»; «важко сказати, довіряю чи ні»; «переважно довіряю»; «цілком довіряю». Це питання використовується в опитуваннях Інституту соціології Національної Академії наук України (Інститут соціології НАНУ) з 1994 року. Результати опитування за рівнем міжособистісної довіри українців зображено в таблиці 5.1.3

Таблиця 5.1.3 – Результати опитування НАКУ Інститутом соціології на питання міжособистісної довіри упродовж 1994 – 2016 рік, % (створено автором на основі джерела [21, с. 454])

Варіанти відповідей	1994	1996	1998	2000	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Зовсім не довіряю	5,9	7,6	7,6	7,1	5,1	2,9	3,9	3	3,6	2,9	3,7	2,8	2,4
Переважно не довіряю	12,8	10,7	12,3	13,3	12,9	8,3	9,6	10,7	12,2	10,2	9,2	10	9,4
Важко сказати, довіряю чи ні	46,5	48,1	44,8	48,6	42,3	41,9	37,4	40,6	41,2	41,7	36,6	35,1	31,8
Переважно довіряю	23	23,1	23,1	22,8	32,8	39,8	41,2	38,5	35,6	37,1	40,2	43,1	46,7
Цілком довіряю	7,2	10,6	10,4	7,3	6,7	6,9	7,6	7	7,4	7,6	10,2	8,4	9,3
Не відповіли	4,5	0	1,2	0,9	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,5	0,1	0,7	0,4

Отже, як видно з таблиці серед опитаних можна виділити дві великі групи – це «ті, кому важко відповісти», що коливається від 32% до 49% та «ті, що переважно довіряють» від 23% до 47%. Варто зазначити, що відсоток населення, що цілком довіряє іншим людям зовсім - незначний не перевищує 11%. Також щодо динаміки рівня довіри, то з 2004 року спостерігається поживлення і люди починають більше довіряти один одному і знижується частка тих осіб, яким важко відповісти однозначно.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що базовим індикатором виміру міжособистісної довіри вважають «питання М. Розенберга», яке використовує WVS за яким в результаті групування країн за рівнем міжособистісної довіри Україна віднесена до групи з середнім рівнем міжособистісної довіри, Рівень міжособистісної довіри в Україні знаходиться в низьких межах: за світовим індикатором становить 23-29%; за вітчизняним - понад 10% цілком довіряють співвітчизникам [87].

Дослідження, присвячені детермінантам міжособистісної довіри (як приклад [88] (табл. В.2), мають переважно соціологічну природу. В контексті ж дослідження суспільної довіри до фінансового сектору більш важливого значення набуває перевірка взаємозв'язку довіри до інститутів фінансового сектору, зокрема банків, та міжособистісної довіри між громадянами. Існує декілька підходів до пояснення цього взаємозв'язку [15]: 1) «Підхід знизу» вказує, що у суспільствах з високим рівнем міжособистісної довіри створює сприятливе мотиваційне середовище для підвищення довіри до банків та інших фінансових інституцій; 2) «Підхід зверху» – визначає первинним довіру до інститутів, яка є каталізатором для міжособистісної довіри.

Використовуючи кореляційний аналіз (на даних за 2000-2016 рік з інтервальним проміжком в 1 рік) за основу рівня міжособистісної довіри обрано статистичні дані дослідження, яке проводиться Інститутом соціології Національної Академії наук України (Інститут соціології НАНУ). Залежною змінною виступає суспільна довіра до банків в Україні, яка вимірюється Інститутом соціології НАН України за допомогою питання: «Який рівень Вашої

довіри банкам?» [87, с. 463], для подальшого дослідження було обрано відповідь «цілком довіряю», яка і визначає рівень суспільної довіри до банків в Україні. За результатами кореляційного аналізу коефіцієнт кореляції між суспільною довірою до банків та міжособистісною довірою складає «-0,74», тобто існує сильна кореляція. Змінні корелюють негативно, тобто чим більше значення першої змінної - міжособистісною довірою, тим менше значення другого – суспільної довіри до банків, і навпаки. На рисунку 5.1.3 зображено поле кореляції.

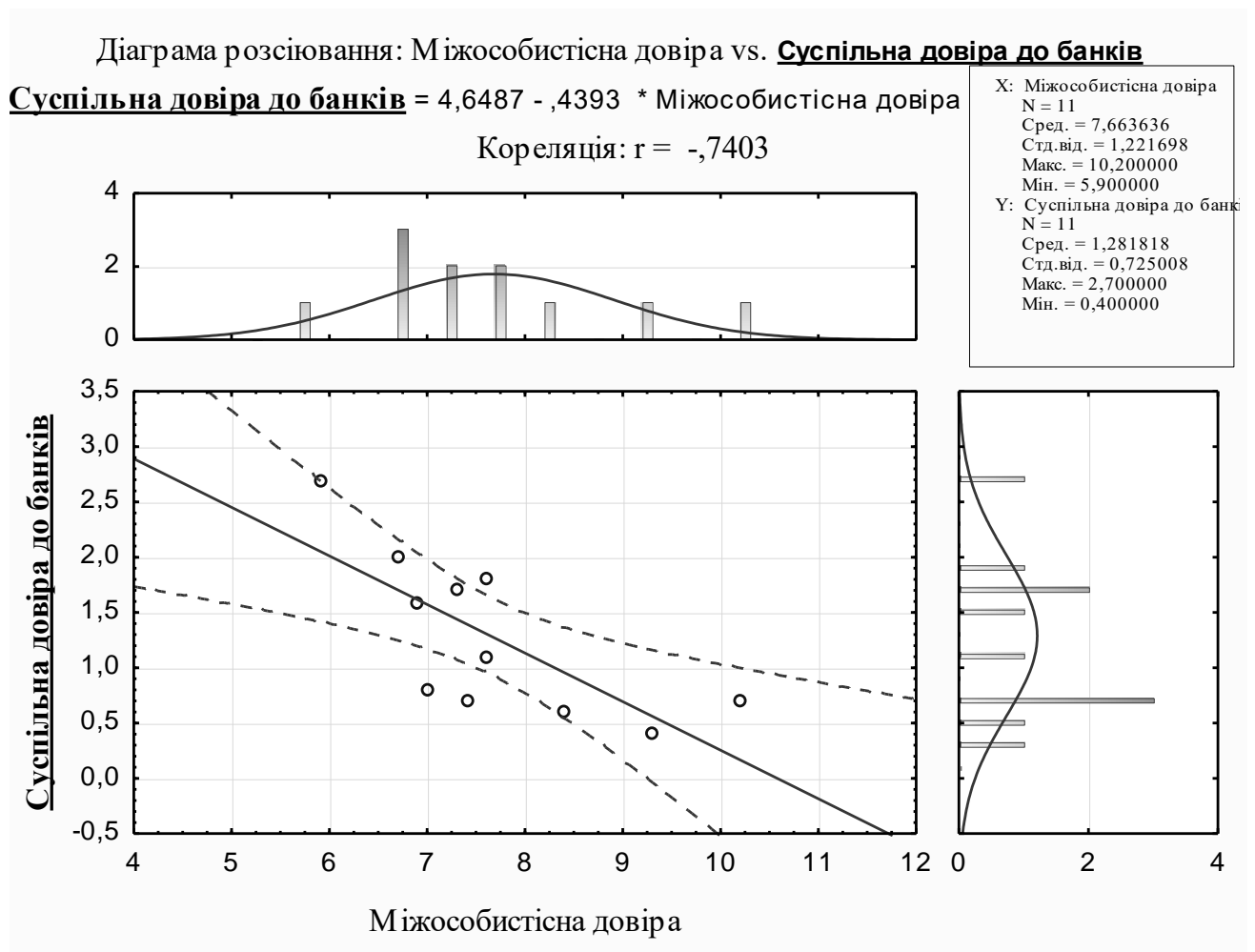

Рисунок 5.1.3 – Фрагмент кореляційного аналізу в програмі Statistica: діаграма розсіювання (міжособистісною довірою)

Розглядаючи міжнародний контекст досліджуваного зв'язку було сформовано статистичну базу даних на основі результатів 6-хвилі Світового опитування цінностей [18], яке включало дані щодо рівня міжособистісної

довіри (середнє значення для країн становило 23,37%) та довіри до банків (середнє значення для країн становило 15,70%) у 60 країнах світу. Перевірка гіпотези щодо наявності зв'язку рівня довіри між людьми та рівня довіри до банків реалізована за допомогою структурного моделювання за допомогою застосування пакету Statistica 10.0, інструментарій Поглиблені методи, Моделювання структурними рівняннями. В якості інформаційної бази використані статистичні дані для всіх обраних в рамках даного дослідження країн в цілому та окремо в розрізі виділених трьох груп країн: розвинуті країни (*advanced countries*), ті, що розвиваються (*emerging and developing*) та країни СНД (*CIS*). Оскільки наявна інформаційна база не містить часових рядів, а представлена у вигляді сукупності спостережень в розрізі країн за показниками як усереднені показники за 2010-2014 рр., тому не можливо ідентифікувати причинно-наслідкові зв'язки між зазначеними показниками. Саме тому пропонується провести перевірку гіпотези лише щодо наявності зв'язку рівня довіри між людьми та рівня довіри до банків в наступній варіації: рівень довіри до банків виступає екзогенною змінною, а рівень довіри між людьми – відповідно ендогенною змінною

$$\begin{cases} DOVBANK = a_1 \cdot DB + \delta_1 \\ DOVPEP = b_1 \cdot DP + \varepsilon_1 \\ DOVPEP = c_1 \cdot DOVBANK + z_1 \end{cases} \quad (5.3.1)$$

де *DOVPEP* – латентна неявна змінна, що характеризує довіру між людьми як узагальнений показник явної змінної рівня довіри між людьми та неврахованими в даній моделі явними змінними;

DP – явна змінна рівень довіри між людьми;

DOVBANK - латентна неявна змінна, що характеризує довіру до банків як узагальнений показник явної змінної рівня довіри до банків та неврахованими в даній моделі явними змінними;

DB - явна змінна рівень довіри до банків;

$a_1, \delta_1, b_1, \varepsilon_1, c_1, z_1$ - константи;

c_1 – параметр, знак якого говорить про напрямок зв'язку між рівнем довіри до банків та рівнем довіри між людьми (плюс – прямий зв'язок, мінус – обернений).

В якості основних статистик для перевірки висунутих гіпотез використано: для перевірки адекватності побудованих моделей - функція незгоди, максимум косинусу залишків, максимум по модулю компонента градієнта, RMS стандартизованих залишків, NRP показує число надмірних параметрів, NRC число надмірних обмежень, а також для підтвердження статистичної значимості - стандартна похибка, критерій Стюдента, ймовірнісний рівень відхилення гіпотези (рис.5.1.4).

	Оценки модели (Таблица SIC.sta)			
	Оценка Параметра	Стандартн. Ошибка	T Статистика	Вероятн. Уровень
(DOVBANK)-1->[Уровень]	0,500	0,000		
(DELTA1)-->[Уровень]				
(DELTA1)-2-(DELTA1)	0,500	0,000		
(DOVPEP)-->[Уровень]				
(EPSILON1)-->[Уровень]				
(EPSILON1)-3-(EPSILON1)	0,500	0,000		
(ZETA1)-->(DOVPEP)				
(ZETA1)-4-(ZETA1)	0,500	0,000		
(DOVBANK)-5->(DOVPEP)	10,523	2,982	3,528	0,000

Рисунок 5.1.4 – Фрагмент структурного моделювання в програмі Statistica

Аналіз отриманих результатів свідчить про наявність шуканого зв'язку рівня довіри між людьми та рівня довіри до банків лише для країн СНД на рівні 10,523, про що свідчать стандартна похибка $SD=2.982$, статистично значущий рівень критерію Стюдента $t=3.528$ та близькість до нульового значення $p=0.000$ ймовірнісний рівень відхилення гіпотези щодо відсутності зв'язку. Достовірність зробленого висновку підтверджують функція незгоди – нульове значення, максимум косинусу залишків – одиничне значення, максимум по модулю компонента градієнта $1,71 \times 10^{-15}$, RMS стандартизованих залишків $1,906 \times 10^{-14}$, NRP показує число надмірних параметрів $1,910 \times 10^{-14}$, NRC число надмірних обмежень $1,910 \times 10^{-14}$. Таким чином, дані дослідження міжнародного та вітчизняного охоплення мають різний напрямок зв'язку, що вказує на дію специфічних факторів країни для даних України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження були отримані наступні наукові та прикладні результати.

Розроблена трирівнева система ідентифікації рівня суспільної довіри до фінансового сектору з формалізацією її індикаторів на міжособистісному, інституційному та системному рівнях, на відміну від існуючих підходів, дозволяє структурувати як нефінансові (поведінкові), так і фінансові (інституційні та макроекономічні) фактори впливу на суспільну довіру до фінансового сектору. Це склало підґрунтя для економіко-математичного моделювання взаємозв'язків між різними рівнями суспільної довіри до фінансового сектору та дозволило емпірично підтвердити взаємозв'язок циклічності суспільної довіри до фінансового сектору України з економічним та фінансовим циклом, що дозволяє сповіщати про кризові явища в економіці країни, шляхом розробки та реалізації науково-методичного підходу до визначення циклічності (нелінійної динаміки) довіри населення до фінансового сектору економіки України. Він передбачає оцінювання статистичних параметрів циклічної динаміки часових рядів основних детермінант довіри населення до фінансового сектору України (волатильності, персистентності та синхронності змін). Також було визначено типи циклічних детермінант довіри до фінансового сектору України та виокремлено випереджаючі (сигнальні) індикатори ерозії довіри до фінансового сектору економіки; співпадаючі та запізнілі індикатори, які змінюються лише через деякий час після настання чергової фази циклу довіри населення.

Запропоновані у роботі науково-методичні засади оцінювання взаємозв'язку політичної довіри та довіри до Національного банку України дозволили емпірично встановити взаємозв'язок системної та інституційної довіри до фінансового сектору України шляхом підтвердження політичної залежності довіри до Національного банку України за результатами

моделювання взаємозв'язків девальваційних та інфляційних очікувань бізнесу та довіри до економічних та політичних інститутів.

Підтверджено за результатами проведеного соціологічного опитування в м. Суми, що найбільший вплив на споживчу довіру до інститутів фінансового сектору має рівень їх технологічності, компетентності менеджерів та бренд установи, а найнижчий – системна та міжособистісна довіра, що вказує на потенційні джерела відновлення суспільної довіри на інституційному рівні.

Практична цінність результатів полягає в тому, що вони використовуються у роботі громадської організації «Рада молодих вчених» – у тренінговій програмі «Особисті фінанси та відповідальне використання фінансових послуг», яка передбачає цикл навчальних заходів із підвищення фінансової грамотності населення України та проведення інформаційно-консультативних заходів щодо відновлення довіри до фінансових установ в рамках реалізації проекту «Відповідальне фінансування» за підтримки Savings Banks Foundation for International Cooperation; а також у діяльності комерційного банку. Отримані у роботі результати можуть бути використані в діяльності Національного банку України з підвищення прозорості монетарної політики та вдосконалення комунікацій із суспільством для управління очікуваннями економічних агентів.

Розроблена методологія та методичний інструментарій ідентифікації та моніторингу рівня суспільної довіри до фінансового сектору за допомогою моделювання системи кількісних та якісних індикаторів її прояву в національній економіці потребує подальшого дослідження в напрямку виявлення та формалізації каналів впливу на формування суспільної довіри з урахуванням трансмісійних ефектів, які виникають внаслідок комплементарного впливу різних регуляторних ініціатив та інституційних трансформацій, зокрема визначення складу цих каналів, ступеню їх дієвості (ширини каналу), швидкості поширення трансмісійних ефектів, а також дослідження впливу кризи довіри до фінансового сектору на макроекономічну динаміку та індикатори розвитку фінансового сектору країни.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Єлісеєва Л. В. Банківська криза як індикатор суспільної довіри. *Управління розвитком*. 2015. № 2. С. 38-42.
2. Дзюблюк О. Соціально-економічні засади суспільної довіри до банківського сектору. *Вісник ТНЕУ*. 2016. №2. С.54-69.
3. Проект стабілізації банківської системи шляхом підвищення довіри до банків : офіційний сайт Національного Інституту стратегічних досліджень України. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf
4. Nier E. Banking Crises and Transparency. *SSRN Electronic Journal*. 2004. URL: <https://www.frbatlanta.org/-media/documents/news/conferences/2004/fsc04/nier.pdf>
5. Рейтингове агентство «IBI-Rating» : офіційна сторінка сайту. URL: <http://ibi.com.ua/UK/>.
6. Ілляшенко П. Поведінкові фінанси: інвестиції домогосподарств та прийняття рішень про позички. *Вісник Національного банку України*. 2017. №242. С. 31-52.
7. Klapper L., Lusardi A., Van Oudheusden P. Financial literacy around the world. *Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey*. 2015. URL: <https://goo.gl/yJsZE5>.
8. Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. *FINREP, Проект розвитку фінансового сектору*. Київ, 2010. 36 с. URL: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.
9. Дослідження закредитованості населення України 2016-2017 рр. : аналітичний звіт. *GfK Ukraine на замовлення Financial Inclusion Project, WBG*. URL: [https://nabu.ua/images/tinymce/file/IFC_GfK_Over_ind_ukr_v4.1%20\(1\)\(1\).pdf](https://nabu.ua/images/tinymce/file/IFC_GfK_Over_ind_ukr_v4.1%20(1)(1).pdf).
10. Державна служба статистики України : офіційна сторінка сайту. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації: результати соціологічного дослідження. Київ : Центр Разумкова, 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>.
12. Національний банк України: *офіційна сторінка сайту*. URL: <https://bank.gov.ua>.
13. Carney M. Rebuilding Trust in Global Banking. *Speech at 7th Annual Thomas d'Aquino Lecture on Leadership*. Ontario, Feb. 25, 2013.
14. Gillespie N., Hurley R. Trust and the global financial crisis: handbook of advances in trust research. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013.
15. Mosch R., Prast. H. Confidence and trust: empirical investigations for the Netherlands and the financial sector. *DNB Occasional Studies*, 2008. Vol.6. No.2. URL: https://www.dnb.nl/binaries/OS_Vol6_2_08_tcm46-175279.pdf.
16. Global Report : *Edelman Trust Barometer*. 2018. URL: <https://cms.edelman.com/sites/default/files/2018-01/2018%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report.pdf>.
17. Financial Services Results : *Edelman Trust Barometer*. 2017. URL: <https://www.slideshare.net/Edelman-Insights/2017-edelman-trust-barometer-financial-services-results>.
18. Round Six : *World Values Survey*. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>.
19. Level of trust in banks in selected European countries in 2014 and 2015 : *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/413379/bank-trust-levels-in-europe/>.
20. Банк дані : *Національний банк досліджень*. URL: <http://ukraine.survey-archive.com/data#userresearch@action=filter¶ms=1223132206>.
21. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін: результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992-2016 років / редкол. : В. М. Ворона, М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 550 с. URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf?fbclid=IwAR2Xz6HSZ2ZrnxDox9LA1CFIPEdUzcDSasgwBv58rzGk4KNoYgI12WGcsnI>.
22. GfK. Growth from Knowledge : *офіційний сайт*. URL: <https://www.gfk.com>.

23. Лисенко Р., Колесніченко Н. Використання результатів опитувань щодо ділових очікувань підприємств для короткострокового прогнозування економічного розвитку. *Вісник Національного банку України*. 2016. С. 43-56.
24. Європейський центральний банк : офіційний сайт. URL: <https://www.ecb.europa.eu>.
25. Keynes J. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London : Macmillan, 1936.
26. Бричко М. М. Довіра як засіб синхронізації фінансового та бізнес-циклів. *Бізнес-Інформ*. 2018. №5. С. 281-286.
27. Савченко Т. Г. Циклічність економічних процесів та вплив Національного банку України на фази економічних циклів. *Вісник Національного банку України*. 2011. №6. С. 38-45.
28. Лопатин А. К., Черненко О. Б. Системний аналіз економічних циклів України, Росії, Німеччини, США на фоні світового фінансового кризису 2007-2009 гг. (статистичні аспекти). *Искусственный интеллект*. 2010. №3. С. 494-500.
29. Никифорова О. В., Ястребова Г. С. Підходи к моделюванню і прогнозуванню циклічних індикаторів розвитку СЭС. *Бізнес-інформ*. 2011. №10. С. 9-13.
30. Жениш Н. Бізнес-цикли в Центральній Азії і Російській Федерації. Університет Центральної Азії. Інститут державної політики і управління. 2013. 36 с.
31. OECD system of composite leading indicators : *OECD*, 2012. 18 с. URL: <http://www.oecd.org/std/leading-indicators/41629509.pdf>.
32. Якімова Л. П. Исследование бизнес-циклов пенсионной динамики. *Економіка розвитку*. 2015. № 3 (75). С. 28-37.
33. Шаландин В. А., Парцевская Е. В. Циклическое развитие экономики и поведенческая психология человека. *Российское предпринимательство*. 2010. Т. 11. №12. С. 18-21.

34. Соколик М. Споживчі настрої домашніх господарств у розвитку економіки України у посткризовому періоді. *Економічний аналіз*. 2012. № 10 (1). С. 373-379.
35. Standard Eurobarometer 67 – Eurobarometer 89 : *Eurobarometer*. Brussels : European Commission. URL <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/index#p=1&instruments=STANDARD>.
36. Козюк В. Шиманська О. Економічна теорія цінностей та інституціональна фрагментація глобальної економіки : [про засідання круглого столу, яке відбулося в ТНЕУ 24. 04. 2014 р., організоване каф. екон. теорії]. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль, 2014. №3. С. 177-184.
37. Berggren N., Daunfeldt Sven-O., Hellström J. Social trust and central-bank independence. *IFN Working Paper*. 2012. №920. URL: <http://www.ifn.se/wfiles/wp/wp920.pdf>.
38. Kydland F., Prescott Edw. Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. *Journal of Political Economy*. 1977. № 85 (3). С.473-492.
39. Barro R., Gordon D. Rules, Discretion, and Reputation in a Model of Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*. 1983. №12. С.101-121.
40. Fischer J. AV, Volker H. Determinants of Trust in the European Central Bank. SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance 695, Stockholm School of Economics, 2008.
41. Nannensted P., Paldam M. The VP-function: A survey of the literature on vote and popularity functions after 25 years. *Public Choice*. 1994. №79. С.213-245.
42. Roth F., Gros D., Nowak-Lehmann D. Felicitas: Has the financial crisis eroded citizens trust in the European Central Bank? Panel data evidence for the Euro area, 1999-2011, Discussion Papers, Center for European Governance and Economic Development Research. 2012. №124.
43. Wälti S. Trust no more? The impact of the crisis on citizens trust in central banks. *Journal of International Money and Finance, Elsevier*. 2012. №31 (3). С. 593-605.

44. Bursian D., Fürth Sv. Trust me! I am a European Central Banker, *SAFE Working Paper Series*. 2013. №31. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2320447>.
45. Christeli D., Georgarakos D., Jappelli T., Rooij van M.. Trust in the central bank and inflation expectations. DNB Working Papers 537, Netherlands Central Bank, Research Department, 2016.
46. Громадська думка (грудень 2017): виборчі рейтинги і рейтинги довіри: Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/rejtingijfojseojoej8567547>.
47. Колапс довіри: що очікує банківську систему в 2017 році? : *Аналітичний портал «Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/01/10/kolonka/aleksandr-radchuk/finansy/kolaps-doviry-shho-ochikuye-bankivsku-systemu-v-2017-roczі>.
48. Другов О. Сучасні аспекти формування довіри населення до Національного банку України. *Вісник НБУ*. січень 2013 – С. 32-35.
49. Мулярчук О. В. Довіра як важливий чинник ефективності монетарної політики в Україні. *Фінансовий простір*. 2016. № 1 (21). С.24-29.
50. Турчин Л. Є. Теоретичні аспекти формування довіри до банківської системи. *Економіка та держава*. 2012. № 12. – С.90-92.
51. Cunningham R., Desroches B., Santor E. Inflation expectations and the conduct of monetary policy: a review of recent evidence and experience. URL: <https://www.bankofcanada.ca/wpontent/uploads/2010/06/cunningham.pdf>.
52. Перевышин Ю.Н., Рыкалин А.С. Моделирование инфляционных ожиданий в российской экономике. Москва, 2018. 64 с. URL: <ftp://w82.ranepa.ru/rnp/wpaper/031816.pdf>.
53. Sousa R., Yetman J. Inflation expectations and monetary policy. URL: https://www.bis.org/publ/bppdf/bisap89d_rh.pdf.
54. Національний інститут стратегічних досліджень : *офіційний сайт*. URL: <http://www.niss.gov.ua>.
55. Головаха Е., Костенко Н. Макеєва С. Суспільство без довіри. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 338с.

56. Панасенко Г. О. Довіра населення до банківської системи як чинник зміцнення ресурсного потенціалу банків. *Наукові праці НДФІ*. 2015. №4. С. 91-103.
57. Базадзе К. М. Відновлення довіри до банківської системи : міф чи реальність. *Фінансовий простір*. 2015. №1 (17). С. 18-22.
58. Ісхакова О. М., Горденко А. В, Пеня К. В. Рівень суспільної довіри до банківської системи України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №20. С. 114-117.
59. Wood J. Berg P. Trust in Banks. *Gallup Economic*. 2011. URL: <https://www.gallup.com/file/services/176294/Trust%20in%20Banks.pdf>.
60. Fungacova Z., Iftekhhar H. Trust in Banks. *BOFIT Discussion Paper*. 2016. №7. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2782358.
61. Savchenko T., Kovács L. Trust in the banking sector: EU experience and evidence from Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2017. №1. С. 29-42.
62. Jansen D. Jan., Mosch R. H. J., Cruijisen C. A. B. van der. When does the general public lose trust in banks? *Journal of Financial Services Research*. 2015. №2. С.127-141.
63. Afandi E. Habibov H. Pre-and post-crisis trust in banks: lessons from transitional countries. *Journal of economic development*. 2017. №1. С. 73-94. URL: <http://www.jed.or.kr/full-text/42-1/4.pdf>.
64. Lebedyev D. Determinants of trust in banks : дис. Kyiv School of Economics, 2011. 36 с.
65. Izhboldin O. Evolution of determinants of trust in banks : cross-country analysis : дис. Kyiv School of Economics, 2014. URL: <http://www.kse.org.ua/download.php?downloadid=399>.
66. Cruijisen C. van der, Haan J. de, Jansen D.-Jan. Trust and Financial Crisis Experiences. *Social Indicators Research*. 2016. №2. С. 577-600. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-015-0984-8>.

67. Сомик А. В. Чинники довіри до банків в Україні. *Вісник Української академії банківської справи*. – 2013. – № 2. – С. 37-42.
68. Витка Ю. Рецепты доверия к финансовым учреждениям: *Экономическая правда*. 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2018/11/6/642331/>.
69. Примостка Л.О. Довіра до банків: формування та відновлення. *Фінанси, облік і аудит*. 2016. №1 (27). С. 65-79.
70. Pauline W.J. van Esterik-Plasmeijer, W. Fred van Raaij. Banking system trust, bank trust, and bank loyalty. *International Journal of Bank Marketing*. 2017. №35 (1). С. 97-111. URL: <https://doi.org/10.1108/IJBM-12-2015-0195>.
71. Jansen David-Jan, Mosch R., Cruijssen C. van der. When does the general public lose trust in banks? *DNB Working Paper*. 2013. № 402. URL: https://www.dnb.nl/binaries/working%20Paper%20402_tcm46-299617.pdf.
72. Devlin J. F., Ennew Ch. T., Sekhon H. S., Roy S. K. Trust in financial services: Retrospect and prospect. *Journal of Financial Services Marketing*. 2015. Vol. 20, Issue 4. P. 234–245. URL: 10.1057/fsm.2015.21.
73. Doney P. M., Cannon J. P. An examination of the nature of trust in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing*. 1997. Vol. 58. P. 1–19.
74. Ennew Ch., Sekhon H. Measuring trust in financial services: the Trust Index. *Consumer Policy Review*. 2007. 17 (2). P. 62–68.
75. Hansen T. Understanding trust in financial services: the influence of financial healthiness, knowledge, and satisfaction. *Journal of Service Research*. 2012. №15 (3). P. 280-295. URL: <https://doi.org/10.1177/1094670512439105>.
76. Hardin R. Gaming trust: E. Ostrom & Walker (Eds.). Trust and reciprocity: Interdisciplinary lessons from experimental research. New York : Russell Sage, 2003. P. 80-101.
77. How financial services lost its mojo – and how it can get it back : Pwc. 2014. URL: https://pwc.blogs.com/files/how-financial-services-lost-its-mojo---and-how-it-can-get-it-back_full-report.pdf (дата звернення: 28.07.2018).

78. Järvinen R. A. Consumer trust in banking relationships in Europe. *International Journal of Bank Marketing*. Vol. 32. Issue 6. P. 551–566. URL: 10.1108/IJBM-08-2013-0086.
79. Rozenberg M. Occupations and values. Glencoe, IL : Free Press, 1957. 158 с.
80. Rotter J. B. Generalized expectancies of interpersonal trust. *American Psychologist*. 1971. №26. С. 443-452.
81. Guenzi P., Laurent G. Interpersonal trust in commercial relationships: Antecedents and consequences of customer trust in the salesperson. *Journal of Marketing*. 2011. №1/2. С. 114-138.
82. 10th Year of Chicago Booth/Kellogg School's Financial Trust Index Shows an Uptick of Public Faith in Markets : офіційний сайт *Financial Trust Index*. URL: <http://www.financialtrustindex.org/>.
83. Burke J., Hung A. A. Trust and Financial Advice. *RAND Labor & Population*. 2015. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/WR1000/WR1075/RAND_WR1075.pdf.
84. The Results: Waves 1-10 : *Financial Trust Index*. URL: <http://www.financialtrustindex.org/wavehistory.htm>.
85. Паніотто В., Харченко Н. Довіра соціальним інститутам : аналітика КМІС. URL: [https://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/04\(06-2012\)/ds.php?File=04_KR_2_Analit1.pdf](https://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/04(06-2012)/ds.php?File=04_KR_2_Analit1.pdf).
86. Каталог : *Національний банк досліджень*. URL: <http://ukraine.survey-archive.com/data#user-research>.
87. Буряк А. В., Сердечна В. В. Нефінансові детермінанти суспільної довіри до банків та їх оцінювання. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 листопада 2018 р.). Суми, 2018. С. 230-233.
88. Mungiu-Pippidi A. Deconstructing Balkan particularism: the ambiguous social capital of Southeastern Europe. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*. 2005. №5 (1). URL: <https://www.researchgate.net/publication/252431566>.

ДОДАТОК А

Типологізація циклічних детермінант довіри до фінансового сектору економіки України

Таблиця А.1 – Циклічні індикатори довіри до фінансового сектору економіки України

Лаг	ІрВВП	ІрЗП	СрмЗП	БЗ	ІСЦ	КрБ	Вк	Ікр	ЗБ	Цввп	МР	АPS	МPS	АPFS	МPFS
-4	0,420	-0,410	-0,373	0,149	0,220	-0,094	-0,126	0,014	0,191	-0,033	-0,246	0,167	-0,169	0,144	-0,152
-3	0,044	-0,413	-0,316	0,149	-0,034	-0,043	-0,078	0,014	0,150	-0,041	-0,215	-0,052	-0,244	0,058	-0,001
-2	0,039	-0,426	-0,381	0,077	0,167	-0,386	-0,080	0,055	0,111	0,067	-0,205	0,099	0,113	0,063	0,010
-1	0,168	-0,338	-0,294	0,360	0,211	0,005	-0,050	0,132	0,004	0,147	-0,236	0,119	-0,115	0,194	-0,052
0	0,406	-0,310	-0,188	0,558	0,294	0,037	0,091	0,046	0,100	-0,489	-0,270	-0,227	-0,060	-0,157	-0,198
1	-0,002	-0,105	0,179	0,114	-0,037	0,193	0,350	-0,268	0,053	-0,019	-0,297	-0,166	-0,073	-0,368	-0,086
2	0,131	-0,088	0,233	0,048	0,155	0,324	0,383	-0,278	0,033	-0,104	-0,279	-0,059	0,151	-0,478	-0,038
3	0,000	-0,010	0,348	0,084	0,104	0,529	0,430	-0,307	-0,101	-0,124	-0,331	-0,123	0,035	-0,329	0,044
4	0,329	0,131	0,398	0,163	0,150	0,340	0,488	-0,349	-0,153	-0,416	-0,275	-0,230	-0,035	-0,215	-0,209
Тип індикатора	Ld	Ld	Lg	Co	Co	Lg	Lg	Lg	Ld	Co	Lg	Lg	Ld	Lg	Lg

Позначення: ІрВВП – Індекс реального ВВП; ІрЗП – Індекс реальної заробітної плати; СрмЗП – Середня місячна зарплата на одного штатного працівника; БЗ – Рівень безробіття населення, у % до населення працездатного віку; І – Рівень інфляції (Індекс споживчих цін); КрБ – Обсяги кредитування банків Національним банком України; Вк – Середньозважений курс на міжбанківському валютному ринку України; Ікр – Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів; ЗБ – Валовий зовнішній борг; Цввп – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України; МР – Сума міжнародних резервів; АPS – Середня схильність до заощаджень; МPS – Гранична схильність до заощаджень; АPFS – Середня схильність до фінансових заощаджень; МPFS – Гранична схильність до фінансових заощаджень; Ld – випереджаючий (сигнальний); Co – співпадаючий; Lg – запізнюючий.

– спільний для фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи.

Таблиця А.2 – Циклічні індикатори довіри до банківської системи

Лаг	ІрВВП	ІрЗП	СрмЗП	БЗ	ІСЦ	КрБ	Вк	Ікр	ЗБ	Цввп	МР	АPS	МPS	АPFS	МPFS
-4	0,531	-0,416	-0,073	0,286	0,397	0,110	0,130	-0,195	0,228	-0,090	-0,515	0,117	-0,338	0,038	-0,408
-3	0,092	-0,444	-0,047	0,205	0,016	0,116	0,175	-0,207	0,199	-0,113	-0,446	-0,211	-0,413	-0,144	-0,109
-2	0,090	-0,473	-0,083	0,089	0,250	0,034	0,176	-0,149	0,126	0,066	-0,424	0,042	0,113	-0,125	0,009
-1	0,189	-0,448	-0,041	0,301	0,329	0,225	0,208	-0,038	-0,065	0,200	-0,481	0,058	-0,098	0,105	-0,006
0	0,538	-0,337	0,072	0,516	0,317	0,175	0,307	-0,120	0,070	-0,686	-0,438	-0,404	-0,126	-0,381	-0,365
1	-0,002	-0,103	0,184	0,113	-0,036	0,198	0,355	-0,276	0,058	-0,025	-0,301	-0,165	-0,073	-0,375	-0,087
2	0,131	-0,087	0,238	0,048	0,156	0,328	0,388	-0,286	0,037	-0,110	-0,284	-0,058	0,150	-0,485	-0,038
3	0,001	-0,010	0,353	0,086	0,105	0,534	0,435	-0,315	-0,097	-0,129	-0,336	-0,123	0,034	-0,336	0,043
4	0,330	0,130	0,403	0,165	0,151	0,344	0,493	-0,357	-0,150	-0,419	-0,281	-0,229	-0,036	-0,222	-0,209
Тип індикатора	Co	Ld	Lg	Co	Ld	Lg	Lg	Lg	Ld	Co	Ld	Co	Ld	Lg	Ld

Позначення: ІрВВП – Індекс реального ВВП; ІрЗП – Індекс реальної заробітної плати; СрмЗП – Середня місячна зарплата на одного штатного працівника; БЗ – Рівень безробіття населення, у % до населення працездатного віку; І – Рівень інфляції (Індекс споживчих цін); КрБ – Обсяги кредитування банків Національним банком України; Вк – Середньозважений курс на міжбанківському валютному ринку України; Ікр – Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів; ЗБ – Валовий зовнішній борг; Цввп – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України; МР – Сума міжнародних резервів; АPS – Середня схильність до заощаджень; МPS – Гранична схильність до заощаджень; АPFS – Середня схильність до фінансових заощаджень; МPFS – Гранична схильність до фінансових заощаджень; Ld – випереджаючий (сигнальний); Co – співпадаючий; Lg – запізнюючий.

– спільний для фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи.

Таблиця А.3 – Циклічні індикатори довіри до небанківської фінансово-кредитної системи

Лаг	ІрВВП	ІрЗП	СрмЗП	БЗ	ІСЦ	КрБ	Вк	Ікр	ЗБ	Цввп	МР	АPS	МPS	АPFS	МPFS
-4	-0,102	-0,103	-0,673	0,133	-0,072	-0,557	-0,574	0,797	-0,561	0,637	0,512	0,105	-0,010	0,933	0,051
-3	-0,158	-0,168	-0,658	0,178	-0,109	-0,557	-0,574	0,831	-0,593	0,541	0,487	0,017	-0,047	0,891	0,079
-2	-0,135	-0,198	-0,635	0,161	-0,067	-0,534	-0,571	0,845	-0,601	0,565	0,483	0,037	0,006	0,889	0,100
-1	-0,102	-0,221	-0,613	0,217	-0,045	-0,496	-0,565	0,859	-0,604	0,572	0,481	0,047	-0,033	0,889	0,098
0	0,003	-0,297	-0,611	0,320	-0,052	-0,518	-0,576	0,894	-0,554	0,064	0,458	-0,158	-0,057	0,621	0,021
1	0,000	-0,212	-0,589	0,133	-0,116	-0,521	-0,579	0,866	-0,519	0,653	0,512	-0,153	0,005	0,768	0,067
2	-0,003	-0,139	-0,592	-0,026	-0,104	-0,519	-0,586	0,880	-0,468	0,661	0,555	-0,074	0,083	0,755	0,066
3	-0,109	-0,036	-0,580	-0,178	-0,083	-0,502	-0,592	0,879	-0,434	0,627	0,585	-0,044	0,095	0,783	0,088
4	-0,075	0,094	-0,583	-0,291	-0,078	-0,518	-0,595	0,862	-0,357	0,405	0,648	-0,032	0,095	0,796	0,065
Тип індикатора	Ld	Co	Ld	Co	Lg	Ld	Lg	Co	Ld	Lg	Lg	Co	Lg	Ld	Ld

Позначення: ІрВВП – Індекс реального ВВП; ІрЗП – Індекс реальної заробітної плати; СрмЗП – Середня місячна зарплата на одного штатного працівника; БЗ – Рівень безробіття населення, у % до населення працездатного віку; І – Рівень інфляції (Індекс споживчих цін); КрБ – Обсяги кредитування банків Національним банком України; Вк – Середньозважений курс на міжбанківському валютному ринку України; Ікр – Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів; ЗБ – Валовий зовнішній борг; Цввп – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України; МР – Сума міжнародних резервів; АPS – Середня схильність до заощаджень; МPS – Гранична схильність до заощаджень; АPFS – Середня схильність до фінансових заощаджень; МPFS – Гранична схильність до фінансових заощаджень; Ld – випереджаючий (сигнальний); Co – співпадаючий; Lg – запізнюючий.

– спільний для фінансового сектору економіки, банківської системи та небанківської фінансово-кредитної системи.

ДОДАТОК Б

Результати опитування стосовно суспільної довіри до банків

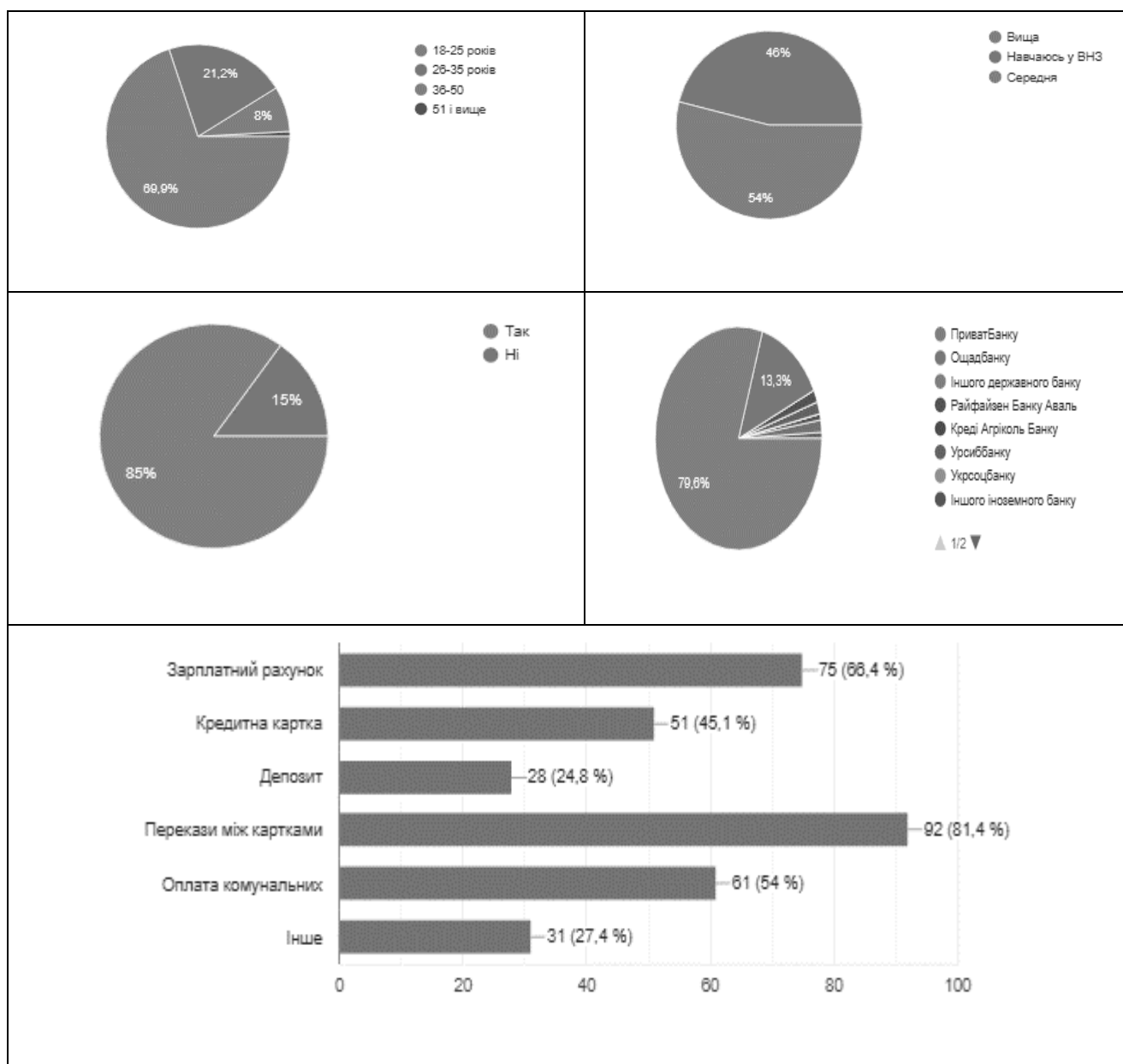

Рисунок Б.1 – Результати відповідей на питання: «Ваш вік?», «Ваша освіта?», «Чи маєте ви економічну освіту?», «Послугами якого банку ви користуєтесь?»

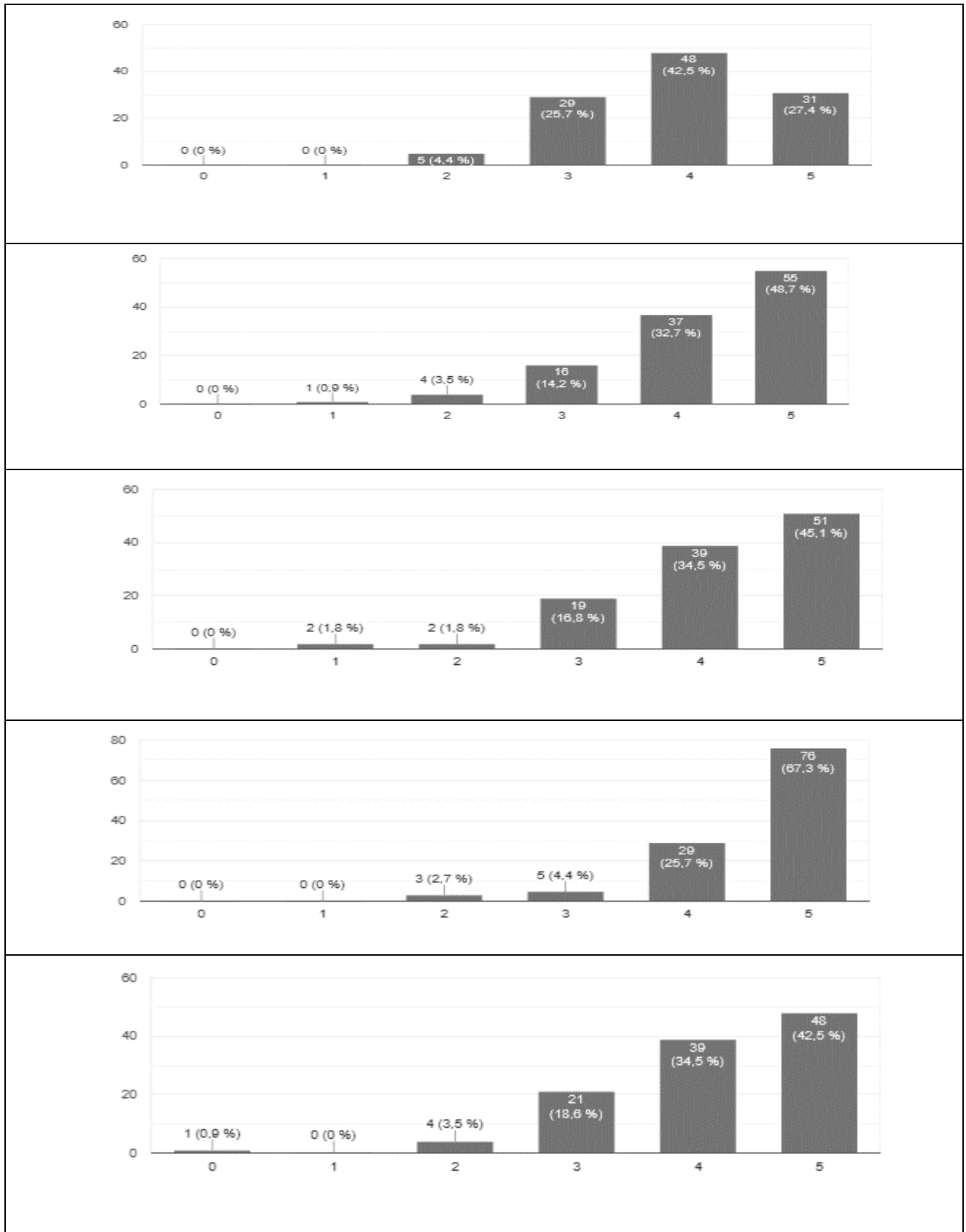

Рисунок Б.2 – Результати відповідей на питання за категорією «Фірмовий образ (бренд) банку»

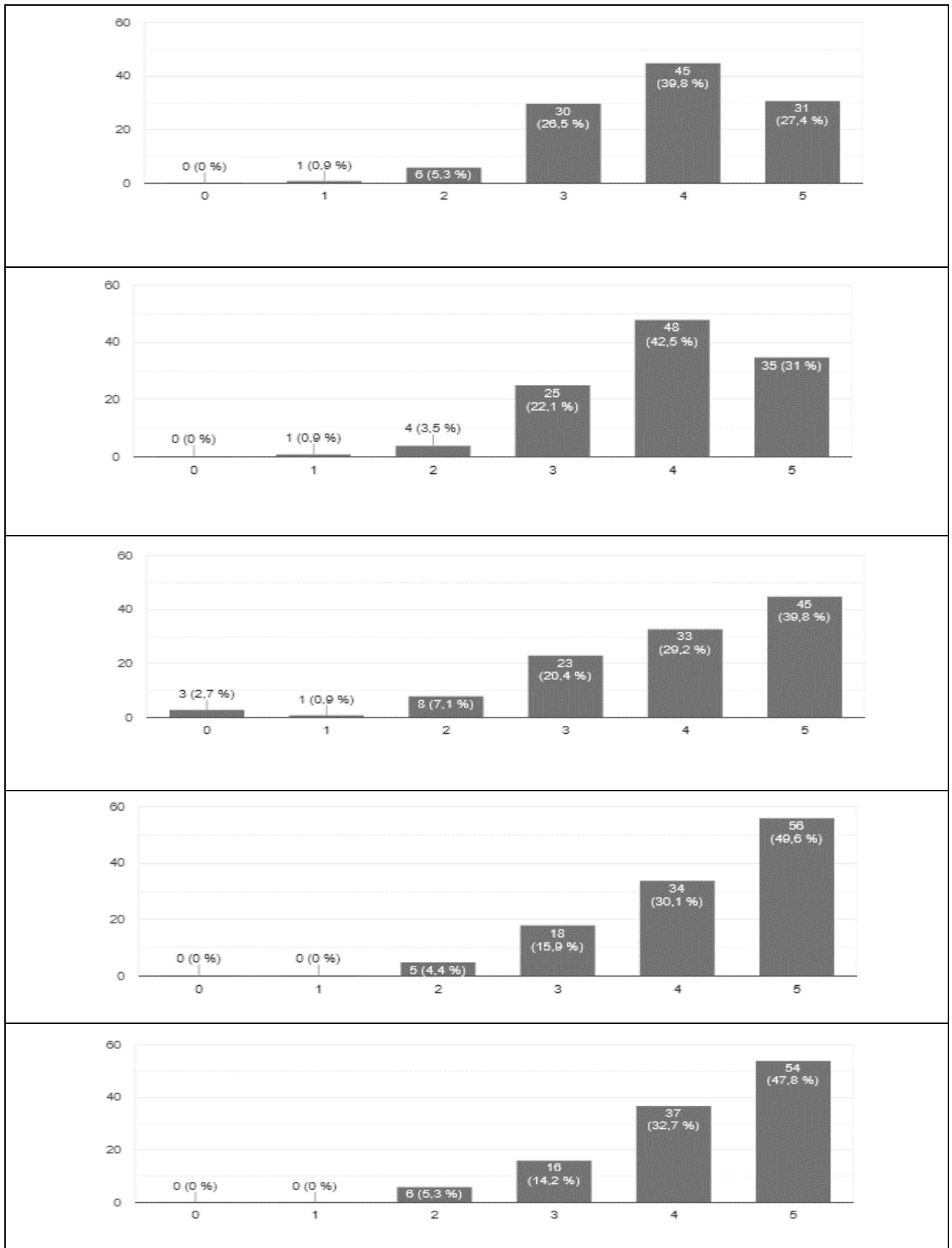

Рисунок Б.3 – Результати відповідей на питання
за категорією «Переконання довіряти»

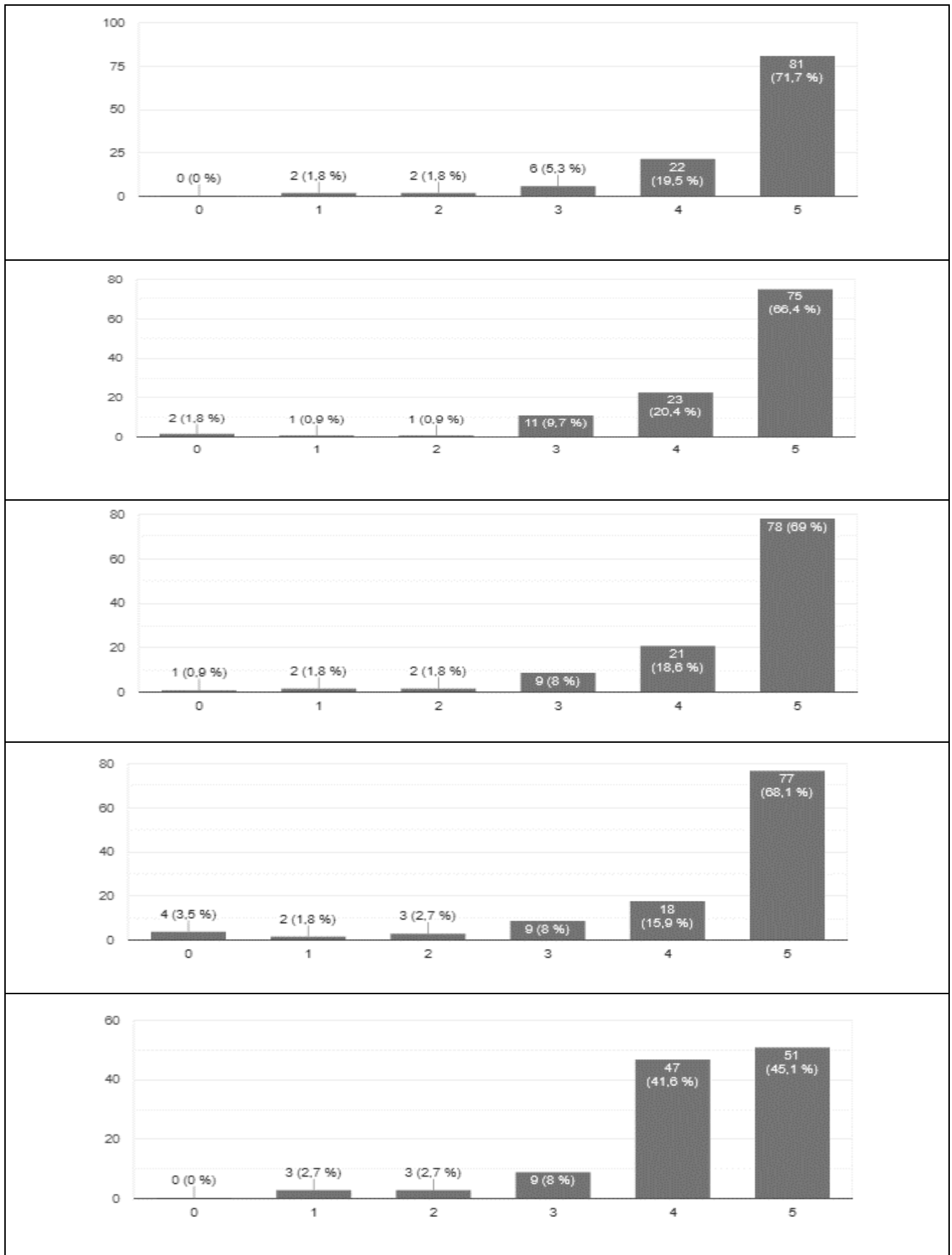

Рисунок Б.4 – Результати відповідей на питання
за категорією «Рівень технологічності»

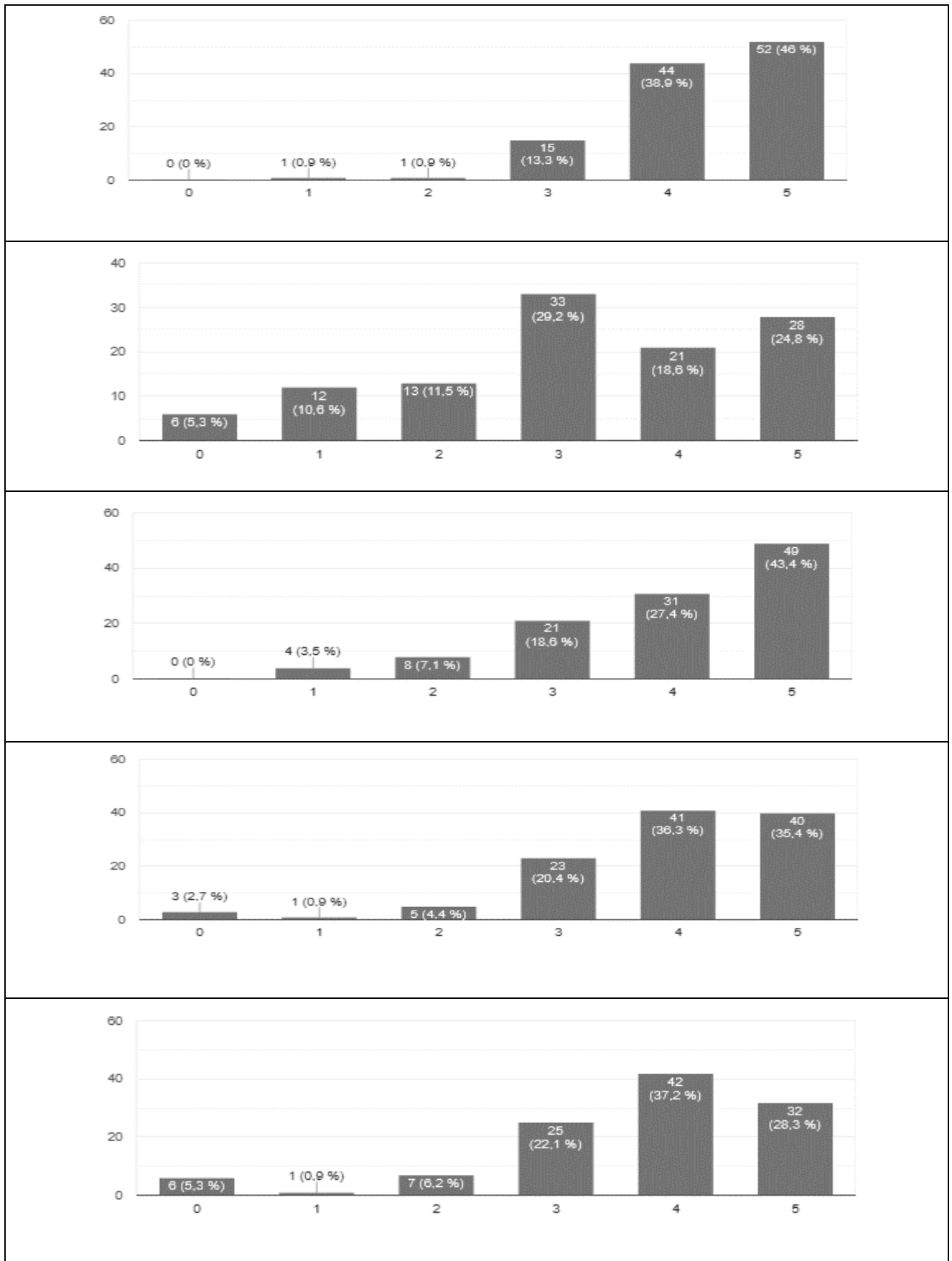

Рисунок Б.5 – Результати відповідей на питання
за категорією «Намір довіряти»

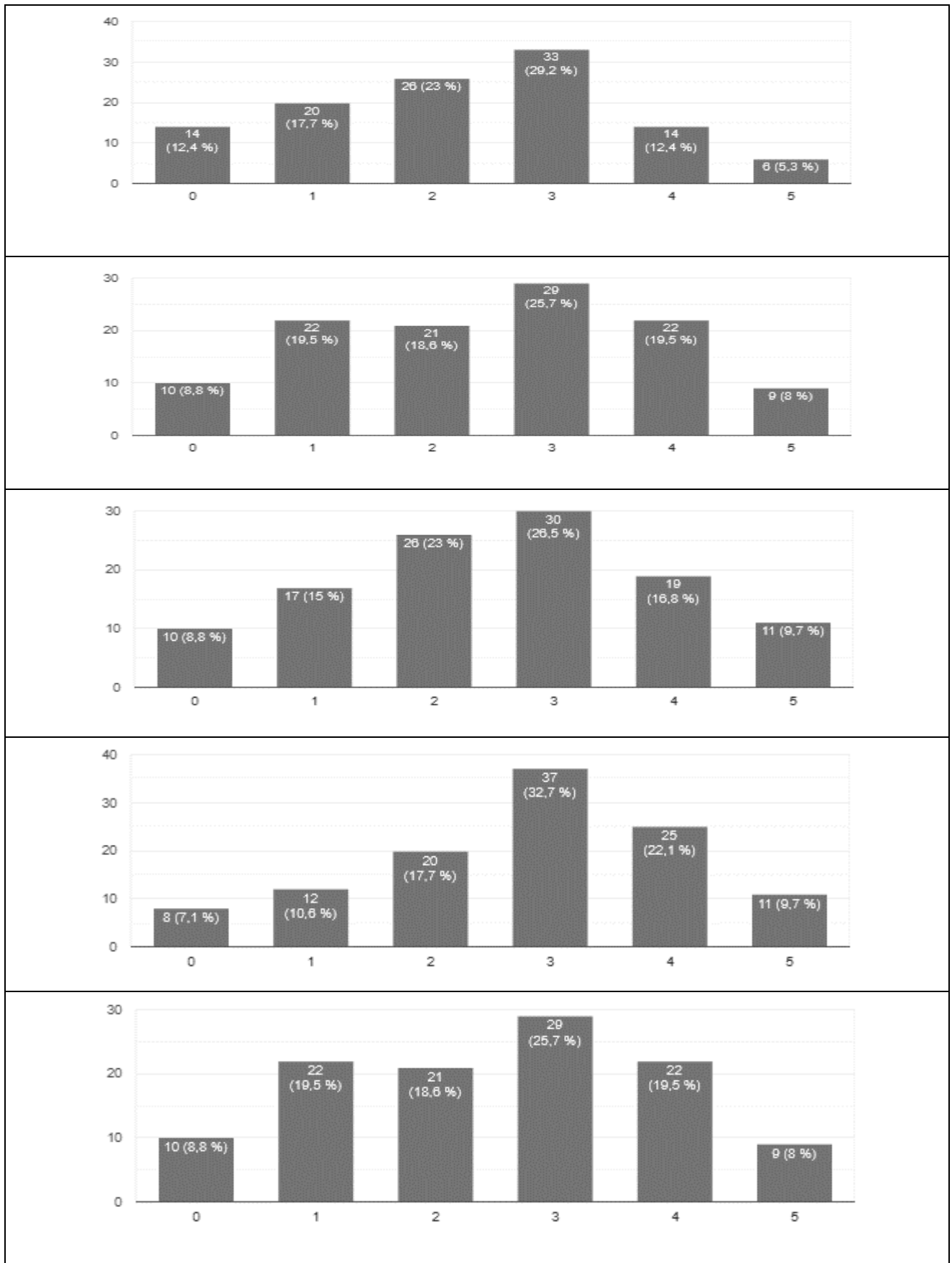

Рисунок Б.6 – Результати відповідей на питання
за категорією «Інституційна довіра»

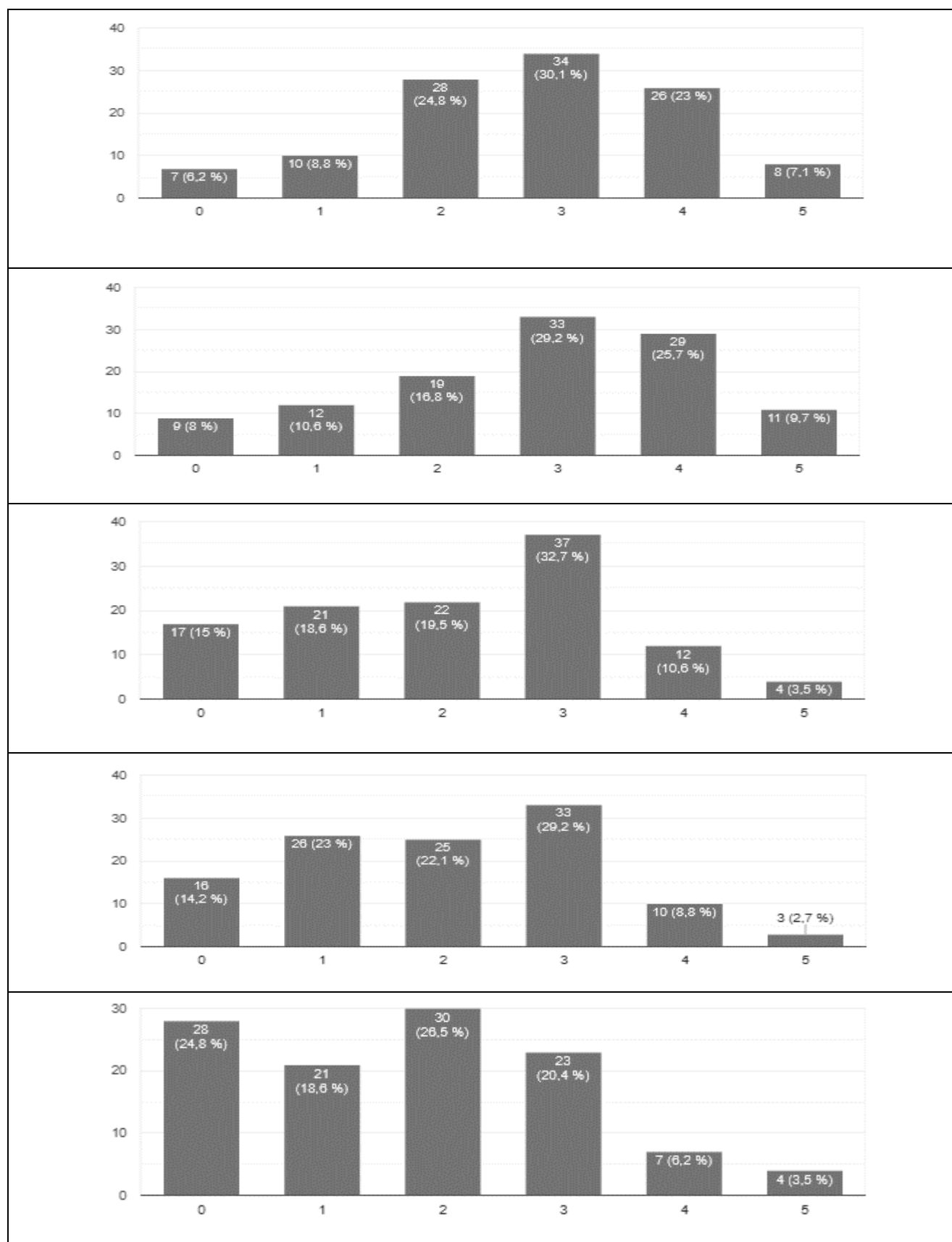

Рисунок Б.7 – Результати відповідей на питання
за категорією «Диспозиційна довіра»

ДОДАТОК В

Особистісний рівень прояву суспільної довіри до фінансового сектору

Таблиця В.1 - Результати опитування WVS на «питання М. Розенберга» з 1995 по 2014 роки [створено автором на основі джерела [18]]

Країна	1995-1998 рр. 3 хвиля		1999-2004 рр. 4 хвиля		2005-2009 рр. 5 хвиля		2010-2014 рр. 6 хвиля	
	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри	Рівень довіри	Рівень недовіри
Дуже низький рівень довіри 0-15%								
Колумбія	10,7	88,5	-	-	14,3	84,6	4,1	95,2
Перу	4,9	92,2	10,6	88,7	6,2	92,4	8,4	90,5
Туреччина	5,5	93,8	18,6	79,8	4,8	94,6	11,6	82,9
Філіппіни	5,5	93,8	8,3	90,7	-	-	3,2	96,4
Низький рівень довіри 15,1 - 22,9%								
Аргентина	17,1	80,4	-	-	17,4	81,3	19,2	77,5
Грузія	17,7	76,8	-	-	17,6	79,4	8,8	90,4
Молдова	21,8	76,5	14,1	82,1	17,6	80,9	-	-
Пакистан	18,7	80,5	28,2	63,1	-	-	22,2	73,8
Південна Африка	15,4	81,6	11,5	86,5	28,0	71,1	23,3	76,2
Польща	16,9	77,5	-	-	18,1	77,3	22,2	75,6
Румунія	17,9	77,9	-	-	19,3	75,6	7,7	91,4
Словенія	15,3	83,1	-	-	17,5	78,9	19,9	79,1
Уругвай	21,1	76,4	-	-	24,6	61,9	13,8	76,7
Чилі	20,9	76,8	22,2	75,2	12,4	86,1	12,4	84,7
Середній рівень довіри 23-32%								
Білорусь	23,0	72,5	-	-	-	-	32,6	59,9
Іспанія	28,7	67,7	32,7	63,5	19,8	78,9	19,0	78,0
Мексика	29,4	65,0	20,8	76,6	15,4	83,8	12,4	87,4
Південна Корея	30,3	69,6	27,3	72,7	-	-	26,5	73,0
Росія	23,2	73,8	-	-	24,6	69,1	27,8	66,2
Україна	28,8	64,1	-	-	24,5	64,4	23,1	70,3
Високий рівень довіри 33-50%								
Австралія	39,6	59,3	15,0	82,6	45,6	53,2	51,4	47,8
Індія	32,8	53,9	38,9	55,9	20,7	68,2	16,7	77,9
Китай	50,4	45,9	52,5	43,8	49,3	44,4	60,3	35,2
Німеччина	32,1	64,4	-	-	33,8	57,9	44,6	53,8
Нова Зеландія	47,5	49,3	-	-	48,5	46,3	55,3	42,1
США	35,2	62,8	35,5	63,6	39,1	60,3	34,8	64,3
Тайвань	36,9	59,7	7,7	87,3	24,2	75,6	30,3	67,7
Швеція	56,6	38,3	63,7	32,4	65,2	30,7	60,1	37,2
Японія	39,8	54,2	39,6	52,4	36,6	57,0	35,9	56,8
Дуже високий рівень довіри <50%								
Китай	50,4	45,9	52,5	43,8	49,3	44,4	60,3	35,2
Швеція	56,6	38,3	63,7	32,4	65,2	30,7	60,1	37,2

Таблиця В.2 – Кореляція між детермінантами та міжособистісною довірою [88]

Детермінанта	Кореляція		Формулювання
	Довіра до рідних	Довіра більшості людей	
Освіта	-0.022	0.007	0 = немає шкільної освіти або незавершеною; 3 = менше 8 класів; 6 = середня школа. професійна; 9= коледж і вище
Сільська місцевість	0.031	-0.007	Мешканець села = 1, інше - 0
Індекс регіонального розвитку	- 0.024	-0.020	Сукупний індекс доступу 1-10 на дороги, лікарні, освіта, ЗМІ, різні місцеві послуги
Вік	0.011	-0.036	Скільки років
Суб'єктивний добробут	0.005	0.058	1-5 шкала задоволення домогосподарств з 5 дуже бідний
Обдурений	0.042	-0.010	1 = було обдурено торік, 0 інше
Чоловік	0.003	0.006	1 = чоловік, інше 0
Зловживання довірою людей	-0.006	-0.108	Люди звикли зловживати довірою в країні, 5 - максимум незгода
Доброчесність винагороджується	0.000	0.067	Добре діло завжди знаходить винагороду, 5 - максимум незгода
Неминучий штраф	-0.009	0.091	Врешті-решт, люди не можуть уникнути покарання за їхні погані вчинки, 5 - максимум незгода